

บทที่ 4

ปรากฏการณ์ข้ามแม่น้ำโขงในบริบทชีวิตประจำวันของชาวมุขชนอ่างปลาบึก

ถ้ามีคำถามว่าประสบการณ์ทำงานภาคสนามของผู้วิจัยมีหรือไม่ อย่างไร ก็คงตอบได้ทันทีว่ามี เพราะมีความสนใจและได้ทำงานทางด้านคติชนวิทยาในชุมชนต่าง ๆ ของชนชาติไท ทั้งที่เป็นกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยและนอกเขตประเทศไทย แต่ประสบการณ์ที่ผ่านมาก็คงเพียงการเก็บข้อมูลบอกเล่าโดยทั่วไป แต่ชีวิตการวิจัยในภาคสนามที่จะต้องเข้าไปสัมผัสและรู้จักกับโลกของ “พรมแดน/ชายแดน” อันเป็นแง่มุมอีกอย่างหนึ่งที่ดูแตกต่างและผิดเพี้ยนจากประสบการณ์ที่ผ่าน ๆ การเดินทางเข้าสู่สนามแห่งความรู้ใหม่นี้ได้เปลี่ยนทัศนคติและมุมมองอันหลากหลายของผู้วิจัยที่มีต่อภาพของเส้นเขตแดนแม่น้ำโขง ในฐานะพรมแดนที่มีชีวิตและผู้คนที่ไม่โลดแล่นอยู่อย่างเนืองนิจ ด้วยเหตุที่ผู้วิจัยเพิ่งก้าวข้ามพรมแดนวิชาการจากเดิมที่เคยเน้นหนักและมุ่งสนใจศึกษาด้านอักษรศาสตร์มาสู่โลกใบใหม่ในด้านสังคมศาสตร์ ซึ่งดูเหมือนจะอยู่ใกล้เคียงกัน แต่สำหรับผู้วิจัยอาจอยู่ในระยะที่เป็นแบบคู่ขนานระหว่างโลกของ “ความจริง” กับ “จินตนาการ” จึงทำให้ได้แค่แอบมอง และเหตุการณ์หลายสิ่งหลายอย่างก็อาจต้องใช้ความพยายามในการทำ ความเข้าใจในปรากฏการณ์ที่อาจจะไม่เคยใส่ใจมาก่อนเลย แม้ว่าผู้วิจัยจะเป็นนักวิชาการไทยที่สนใจศึกษาวัฒนธรรมไทย เป็น “คนอีสาน” ที่ศึกษาเกี่ยวกับบริบทของสังคมวัฒนธรรมอีสาน และก็เป็น “คนลุ่มน้ำโขง” ที่ต้องศึกษาเรื่องการข้ามชายแดนไทยลาว รวมทั้งการเก็บข้อมูลที่ผู้วิจัยต้องสื่อสารกับคนลาวฝั่งซ้ายด้วยภาษาอีสานในงานสนามซึ่งถูกมองว่าเป็น “ภาษาไทยอีสาน” ไม่ใช่ “ภาษาลาวอีสาน” ในทัศนะของคนอีสานและคนลาวโดยส่วนใหญ่ ณ วันนี้

หลังจากผ่านงานสอนและตัดเกรดของนิสิตเรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัยมีจุดหมายปลายทางที่ต้องดำเนินการเกี่ยวกับงานวิจัยชายแดนให้เสร็จเรียบร้อย ผู้วิจัยพร้อมคณะได้ออกเดินทางโดยรถยนต์ไปตามถนนสายมิตรภาพมุ่งสู่หนองคายจังหวัดชายแดนที่อยู่ติดกับนครหลวงเวียงจันทน์ เมื่อถึงจุดหมายที่ชุมชนอ่างปลาบึก ในเขตอำเภอสังคม จังหวัดหนองคาย ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับเมืองศรีโคตร แขวงนครหลวงเวียงจันทน์ ผู้วิจัยได้ทบทวนและถามตัวเองอีกครั้งว่า “วิจัยชายแดนเราจะทำได้หรือ แล้วจะเริ่มต้นยังงี้ดี ไม่มีความรู้ก็ไม่นำไปรับงานมาเลย” ความรู้สึกในความไม่มั่นใจและกลัวจะทำไม่ได้สุดขึ้นมาในใจทันที พอไปพูดคุยกับชาวบ้านก็ดูเหมือนจะไม่มี สอดคล้องกับประเด็นที่ตัวเองกำหนดปัญหาเอาไว้ “ทำไมก็ไม่เห็นมีปัญหาอะไรน่าสนใจ แม่น้ำโขงก็ยังคงเรียบสงบ ผู้คนหาปลาปลูกผักริมน้ำ ก็ไม่แปลกอะไร” และหลายครั้งผู้วิจัยเริ่มท้อที่ อึดอัดกับความพยายามที่จะค้นหาในสิ่งที่ได้คิดเอาไว้แต่ไม่พบ “จะเป็นยังไงนะ ถ้าเราเปลี่ยน โจทย์วิจัย หรือเปลี่ยนพื้นที่วิจัย ข้ามน้ำไปฝั่งโน้นเขาจะให้ความร่วมมือหรือเปล่า” ความไม่รู้ และความกังวลใจเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่าในช่วงเวลาที่เข้าพื้นที่ใหม่ ๆ แต่ผู้วิจัยก็พบว่าการเพียรถามตนเองอยู่เสมออันนั้นทำทนายและมีคุณูปการอย่างยิ่งต่อผู้วิจัยและคณะ ในฐานะที่เป็นสิ่งช่วยย้ำเตือนและกระตุ้นให้ต้องการค้นหาคำตอบที่ดูเหมือนไร้ทิศทางและวิเวก

แนวคิดเรื่อง “การข้ามพรมแดน” (transborder) ของ Arjun Appadurai (1996) ซึ่งเขียนไว้ในหนังสือ *Modernity At Large* มีเนื้อหาอธิบายให้เห็นว่า “ในศตวรรษที่ 21 การผลิตทางสังคม วัฒนธรรมและการสร้างอาณาบริเวณที่เกี่ยวข้องกับการผลิตอัตลักษณ์ของกลุ่มได้เปลี่ยนโฉมไปเสียแล้ว การเดินทางย้ายถิ่นของผู้คนและการสร้างชุมชนขึ้นใหม่ ในสถานที่ใหม่ทำให้กระบวนการสร้างประวัติศาสตร์ของกลุ่มและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ไม่สามารถผูกติดอยู่กับอาณาบริเวณใดบริเวณหนึ่งได้อีกต่อไป” แต่จากการเก็บข้อมูลภาคสนามพบว่า การเดินทางข้ามแดนนั้นเป็นวิถีชีวิตปกติทั่วไปของผู้คนในวัฒนธรรมแม่บ้านน้ำโขงที่นับเนื่องมาแต่ประวัติศาสตร์ ก่อนที่จะมีการกำเนิดรัฐชาติในภูมิภาคนี้ด้วยซ้ำไป การเคลื่อนไหวและเคลื่อนย้ายของผู้คนที่มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันทำให้ผู้วิจัยเข้าใจว่า ปรากฏการณ์ที่เรียกว่าการข้ามพรมแดน เป็นกระบวนการทางสังคมและประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นอยู่เสมอนับแต่อดีต ซึ่งมีความซับซ้อนและความหลากหลาย การนำเสนอภาพที่หยุดนิ่งไว้การเคลื่อนไหวของพรมแดนแม่บ้านน้ำโขงและพื้นที่อื่น ๆ นั้นถือเป็นการทำความเข้าใจในระดับพื้นผิวหรือเรียกง่าย ๆ ว่า “มองไม่ถึงแก่น” ของชีวิตและผู้คนเท่านั้น

การใช้คำว่าฝั่งไทยกับฝั่งลาว ฝั่งซ้ายกับฝั่งขวา ฝั่งโน้นกับฝั่งนี้ กลายเป็นข้อจำกัดอันเสมือนเป็นเส้นเขตแดนที่กั้นกลางแบ่งแยกชุมชนและผู้คนออกจากกัน การพยายามละลายเส้นเขตแดนแม่บ้านน้ำโขงเพื่อข้ามผ่านข้อจำกัดที่มองเห็นเพียงแค่นี้เป็นผืนน้ำที่ไม่ใช่รั้วลวดหนามและกำแพงกัน ทำให้ผู้วิจัยรู้สึกเหมือนว่าได้พบกับชุมชนในจินตนาการใหม่ที่เป็นการผูกและผสมรวมกันของอาณาเขตที่คนส่วนใหญ่ภายนอกมองว่าถูกแยกออกจากกัน ทั้งนี้เพราะในแต่ละวันผู้วิจัยพบว่าผู้คนสองฝั่งน้ำมีปฏิสัมพันธ์กันอยู่ตลอดเวลา ไม่มีวันหยุด ไม่มีเวลาราชการ และไม่มีพรมแดนในวาทกรรมของรัฐมาจำกัดขอบเขตแต่อย่างใด ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพรมแดนแม่บ้านน้ำโขงมิได้ถูกจำกัดความหมายอยู่แต่เพียงการเป็นเส้นแบ่งแยกดินแดนรัฐชาติ เป็นเส้นแสดงอำนาจแห่งอธิปไตยเท่านั้น แต่ยังเป็นท่วงทำนองของชีวิต และจิตวิญญาณของผู้คน ฯลฯ

“คนฝั่งไทยไปซื้อของฝั่งลาวมาขาย คนฝั่งลาวมาซื้อของฝั่งไทยไปใช้ คนบ้านนี้ไปเอาบุญบ้านโน้น คนบ้านโน้นมากินดอง (แตงงาน) บ้านนี้ คนทางโพ้นเพิ่มักม่วน (ชอบสนุก) กินเหล้า บ่คือคนบ้านเฮา (ฝั่งไทย)” ปรากฏการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นมานานแล้ว แม้ทุกวันนี้ก็ยังคงเป็นเช่นนี้อยู่ แต่อย่างไรก็ตามจากถ้อยคำข้างต้นเราจะเห็นว่ามีคำว่า “คนฝั่งไทย-คนฝั่งลาว คนบ้านนี้-คนบ้านโน้น” ซึ่งเป็นทัศนคติที่ตรงข้ามกับความคิดของผู้วิจัยที่รับรู้มาว่า “เป็นพี่น้องกัน” ความสับสนปนเปเกิดขึ้นในห้วงความคิดทันที ดังนั้น ในบทนี้ผู้วิจัยจึงจะนำเสนอปรากฏการณ์ชีวิตของการข้ามพรมแดนในวิถีชีวิตประจำวันในชุมชนอ่างปลาบึก โดยจะเน้นให้เห็นถึงสถานการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันระหว่างผู้คนสองฝั่งน้ำ

ในประเด็นต่อมาผู้วิจัยจะนำเสนอภาพชีวิตของผู้คนอันหลากหลายในชุมชนอ่างปลาบึก ในมิติของการเคลื่อนไหว และเคลื่อนย้ายบนพื้นที่ทางสังคมที่ได้จำกัดอยู่แต่ในอาณาเขตที่แน่ชัด อาทิ แรงงานลาวบนฝั่งไทย นายทุนไทยบนฝั่งลาว ลูกสะใภ้ลาวบนฝั่งไทย ลูกเขยไทยบนฝั่งลาว แม้เป็นคนลาว พ่อเป็นคนไทย เป็นต้น ตลอดจนภาพชีวิตของผู้คนบนความสัมพันธ์

ข้ามพรมแดนที่อยู่ห่างไกลในแบบใหม่ นั่นคือ กะเทยลาวไปเมืองพัทยา ลูกสาวป่าแต่งงานกับฝรั่ง ลูกนำไปเรียนหนังสือ ที่ติน้ำของผืนนั้นเป็นของฝรั่งเศส เป็นต้น ท้ายที่สุดผู้วิจัยจะได้นำเสนอให้เห็นภาพชีวิตของแม่น้ำโขงในนิยามความหมายใหม่ที่ท้าทายความคิดเดิม ๆ ซึ่งสะท้อนให้เห็นแง่มุมชีวิตที่มีมิติความสัมพันธ์กับเรื่องราว ๆ ที่ไม่มีข้อจำกัดใด ๆ มาใช้กำหนดกฎเกณฑ์ให้คมชัดไว้ได้

4.1 “ฝั่งซ้าย-ฝั่งขวา” ในโลกของชาวอ่างปลาบึก

ชุมชนอ่างปลาบึกเป็นชุมชนดั้งเดิมที่อยู่ในอาณาบริเวณชายแดนไทย-ลาว มีแม่น้ำโขงเป็นเส้นกั้นอาณาเขตดินแดน ชุมชนแห่งนี้คือบ้านผาตั้ง อำเภอสังขม จังหวัดหนองคาย รวมเข้ากับบ้านอ่าง เมืองศรีโคตร แขวงนครเวียงจันทน์ สปป.ลาว ชีวิตของผู้คนในชุมชนแห่งนี้ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลาว ตลอดจนมีความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนและชุมชนข้ามพรมแดนไทย-ลาวมาเป็นเวลาหลายร้อยปีตั้งแต่ก่อนกำเนิดเส้นพรมแดนของความเป็นรัฐมาจนถึงปัจจุบัน

คำว่า “ชาวอ่างปลาบึก” ในความหมายของผู้วิจัยที่นำเสนอในงานศึกษานี้ขึ้นเพื่อสื่อถึงถึงผู้คนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่อาณาบริเวณชายแดนที่ร่วมกัน โดยไม่มีพรมแดนของรัฐชาติมาแบ่งแยกให้ฝั่งซ้ายเป็นลาวหรือฝั่งขวาเป็นไทย ซึ่งเป็นมุมมองในเรื่องการละลายเส้นเขตแดนในฐานะที่เป็นชุมชนจินตกรรม (imagined communities) แบบหนึ่ง แม้ว่าในภูมิรัฐศาสตร์ในทัศนะของสังคมไทยที่มีต่อสภาพของความเป็นชุมชนสองฝั่งโขง จะไม่มีปรากฏหรือไม่อยู่ในความนิยมและไม่ค่อยเป็นที่เข้าใจมากสักเท่าไรก็ตาม นอกจากการเรียกชุมชนสองฝั่งแม่น้ำโขงนี้ว่า “อาณาบริเวณ” อันเป็นมุมมองของผู้วิจัย ซึ่งก็เป็นมุมมองเดียวกับผู้คนที่สองฝั่งน้ำที่มีชีวิตอยู่ ณ ที่แห่งนี้ แน่นนอนผู้วิจัยมีฐานะเป็นเพียงคนนอกที่เข้าไปสังเกตการณ์และสัมภาษณ์สอบถาม บางเรื่องบางราวบางสิ่งบางอย่างก็ถูกมองผ่านจุดยืนของผู้วิจัยในฐานะคนนอก เพราะผู้วิจัยมองตนเองในฐานะเป็นนักวิชาการท้องถิ่น และชาวบ้านประชาชนเป็นมวลชนผู้เป็นเจ้าของผืนน้ำแห่งนี้ เมื่อผู้วิจัยก้าวเข้าไปสู่พื้นที่ศึกษาก็พบว่า แม้แต่ถ้อยคำสำเนียงซึ่งผู้วิจัยก็สื่อสารด้วยภาษาอีสานเหมือนกับชาวบ้านทั่วไป แต่สำเนียงที่เปล่งออกมาก็สามารถรับรู้ได้ว่า “ไม่ใช่คนแถวนี้” เพราะพ่อกำนันลือบอกว่ารู้ตั้งแต่พูดแล้วว่าไม่ใช่ “คนทางพี (หนองคาย)” ดูเหมือนจะเป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาทางด้านวัฒนธรรมต่างก็ตระหนักดีว่า การเข้าไปศึกษาค้นคว้าหาความรู้ในชุมชนหรือสังคมของ “ผู้อื่น” แม้จะมีวัฒนธรรมใกล้เคียงกัน แต่ตัวผู้ศึกษาก็เป็นเพียง “คนนอก” ที่อาจมองเห็นปรากฏการณ์เพียงบางส่วนในชีวิตเท่านั้น อย่างไรก็ตามด้วยข้อจำกัดของเวลาที่มีความจำเป็นที่จะต้องเก็บข้อมูลอย่างรวดเร็วและเร่งรีบกับการเขียนรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ให้เสร็จสิ้นตามพันธกิจที่ได้รับมอบหมายมา ประสบการณ์ภาคสนามของผู้วิจัยและทีมก็ได้ช่วยส่งขยายให้เห็นแง่มุมบางประเด็นที่อาจจะไม่อยู่ในความสนใจของคนส่วนใหญ่มากนัก หรือเป็นเรื่องที่ผู้คนในชุมชนเห็นเป็นปกติจนดูธรรมดา จนก่อให้เกิดคำถามว่า “ผู้วิจัยสนใจหรือมองว่าเป็นเรื่องปัญหาอย่างไร”

4.1.1 คนไทยอีสานในพื้นที่หมู่บ้านของคนลาว

“การเดินทางจากเวียงจันทน์มาบ้านอ่างท่าไม้มันทรหุดอย่างนี้ ลำบาก ถนนที่
 อุดมไปด้วยฝุ่น แต่ถ้ามาทางอำเภอสังคม เข้ามาทางบ้านผาดั้ง ถนนลาดยาง นั่งเรือแค่ข้ามโขงก็
 ถึงง่ายตาย สะดวกสบายกว่านี้เยอะ ไม่ต้องเสียเวลาลำบาก” ผู้วิจัยได้นัดหมายกับอาจารย์
 มหาวิทยาลัยแห่งชาติลาวหรือที่เรียกว่า “มอ.ซอ” อาจารย์ไมพอน ดวงพะสี ซึ่งเคยเป็นลูก
 ศิษย์ ป.โท ของผู้วิจัย เพื่อให้ช่วยนำทางเข้าหมู่บ้านพื้นที่ศึกษา นั่นก็คือ บ้านอ่าง เมืองศรีโคตร
 แขวงนครจำปาสงเวียงจันทน์ ซึ่งอยู่ห่างจากนครจำปาสงประมาณ 60 กว่ากิโลเมตรเท่านั้น แต่ต้อง
 ใช้เวลาถึง 1.40 ชั่วโมง

ในช่วงการเดินทางผู้วิจัยได้แลกเปลี่ยนและสอบถามอาจารย์ไมพอนกับโซเฟอร์ รวมทั้ง
 ผู้ช่วยเก็บข้อมูลสนามที่เป็นนักศึกษา มอ.ซอ. ชาวลาว 2 คนที่ติดรถมาด้วย พอไปถึงหมู่บ้าน
 พวกเราก็พุ่งตรงไปตามชาวบ้านว่า “บ้านนายบ้านไปทางใด” (นายบ้าน=ผู้ใหญ่บ้าน) จากเสียง
 เล่าขานของนักศึกษาและอาจารย์ที่มหาวิทยาลัยมหาสารคาม หลายต่อหลายคนบอกว่า “ถ้าจะเข้า
 ไปเก็บข้อมูลต้องขออนุญาตก่อนเด้อ ไปสู่มสี่สู่มห้าปลอดภัย ต้องให้คนลาวเป็นผู้นำไป หรือบ่ก็
 ต้องขออนุญาตนายบ้านพื้นก่อน แล้วก็ต้องมีหนังสือราชการไปนำ” สำหรับผู้วิจัย ความรู้สึก
 ดังกล่าวเกิดขึ้นในใจทันทีว่า ทำไมไปเก็บข้อมูลแค่พูดคุยสนทนากับคนลาวที่มีฐานะเป็น “เพื่อน
 บ้าน” ก็ต้องมีขั้นตอนและยุ่งยากซับซ้อนขนาดนี้ ทำไมต่างจากฝั่งไทย ไม่ต้องขอผู้ใหญ่บ้าน
 กำหนดหรือนายก อบต. ถ้าเข้าหมู่บ้านอยากคุยกันใครก็เข้าไปแนะนำตัว ขอถามขอยกก็ดูไม่
 ยุ่งยากนี้ เพราะเท่าที่ผ่านมาประสบการณ์วิจัยภาคสนามในไทยผู้วิจัยก็ปฏิบัติเช่นนี้ ด้วยเหตุ
 นี้จึงไม่เคยคิดจะไปเก็บข้อมูลภาคสนามฝั่งลาวจะต้องดูมีขั้นตอนมากมายและต้องเป็นประเด็น
 สลักสำคัญที่จะต้องให้ “คนของรัฐ” รับรู้การมาของเรา จนถึงหมู่บ้าน ทำให้ผู้วิจัยมองเห็นว่าถ้า
 ไม่บอกว่า “ขออนุญาต” จากนายบ้านแล้ว ชาวบ้านก็จะดูเก๋ๆ กังๆ ไม่พูด ไม่คุยด้วยสักเท่าไร”
 ความคิดของผู้วิจัยในขณะนั้นคือ “ปิดกัน (สังคมนิยม) – เลิกแล้ว...ใช่ ส.ป.ป.ลาว ย่อมาจาก
 สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว” ทุกคนน่าจะมีสิทธิเสรีภาพในการพูดการคุยแสดงออก
 ซึ่งเหตุผลที่ผู้วิจัยยกมาอึ้งอึ้งในใจ ก็อาจเป็นเพราะอยู่ในประเทศที่ดูเหมือนจะเสรีกว่าเท่านั้น

ทั้งวันที่อยู่ในบ้านอ่างใหญ่ เมื่อผู้วิจัยเดินเข้าไปในบ้านของคนโน้นคนนี้เพื่อขอยก
 ด้วย แต่เบื้องหลังก็มีรองนายบ้านและอาจารย์ไมพอนมากำกับอยู่ด้วยเสมอ หรืออาจารย์ไมพอน
 จะมาช่วยเป็นล่ามให้เรา แต่ไม่ใช่ “คำถามแบบนี้อาจารย์อย่าถามพื้นเด้อ” (= อย่าถามเขานะ)
 อาจารย์ไมพอนพูดกับผู้วิจัยในฐานะเคยเป็นครูของอาจารย์ไมพอนมาก่อน แต่ตอนนี้ในงาน
 สนาม ณ ประเทศลาว อาจารย์ไมพอนเป็นครูผู้สอนให้ผู้วิจัยทำตามข้อแนะนำที่เธอบอก
 ความคิดที่ตามมาคือการตั้งแง่และมองว่าเก็บข้อมูลในหมู่บ้านลาวนี้ยุ่งยาก แต่นี่ก็เป็นเพียง
 บรรยากาศของวันแรกที่ผู้วิจัยได้เดินทางเข้าไป

การเดินทางมายังบ้านอ่างในครั้งหลังและทุก ๆ ครั้งผู้วิจัยนั้นจะขับรถมาที่บ้านผาดั้ง ใน
 เขตอำเภอสังคม จอดฝากเอาไว้ที่บ้านพ่อกำนันผาลี บ้านฝั่งตรงข้ามกับบ้านอ่างใหญ่ แล้วนั่ง
 เรือข้ามแม่น้ำโขงมาพักที่บ้านอ้ายบัวล้อม – พอเข้ามาครั้งนี้ ผู้วิจัยไม่ต้องบอกนายบ้าน เพราะ

ได้ว่าบอกไปครั้งแรกที่เดียวจบเลย อ้ายบัวล่อมบอกไม่ต้องบอกซ้ำ เพราะดูเหมือนว่าชาวบ้านส่วนใหญ่จะรู้แล้วว่า ผู้วิจัยเป็นคนฝั่งโน้น (ไทย) มาขอข้อมูลเกี่ยวกับแม่น้ำโขง พ่อตุ๊สิงบอกว่า “หลายเดือนก่อนคนฝรั่ง-เยอรมันก็มา มาสำรวจเอาเครื่องคอมพิวเตอร์มาตรวจเบิ่งว่า มีปลาบึกบ่ในน้ำของ พ่อตุ๊พาพื้น (เขา) ย่างลัดป่าไปละฮิมของ (=เดินลัดป่าไปตามริมแม่น้ำโขง) เขาเอาเครื่องเป็นคือจอเรดาร์มานำ แล้วเจ้าละมาตรวจเบิ่งอีหยัง (= มาตรวจอะไร)” ผู้วิจัยไม่รู้จะบอกอย่างไรดี เพราะดูเหมือนว่าชาวบ้านอาจจะเข้าใจว่าผู้วิจัยมาศึกษาเรื่องปลาบึก ซึ่งก็พยายามบอกว่ามาศึกษาเรื่อง “ชายแดนไทยกับลาว” แต่ชาวบ้านก็รีบตอบทันทีว่า “คนฝั่งโพ้น (ไทย) กับฝั่งพี (ลาว) ก็คนบ้านเดียวกัน เป็นพีเป็นน้องกันนั้นแหละ บ่มีหรอกชายแดนหรือเจ้าว่าจั่งได้” คำถามนี้จากพ่อตุ๊สิงยิ่งทำให้ผู้วิจัยกระอักกระอ่วนและสับสน จะอธิบายคำว่าชายแดนอย่างไรให้ชาวบ้านเข้าใจอย่างไร เพราะที่ผ่านมาผู้คนสองหมู่บ้านนี้ไม่เคยมองเห็นแม่น้ำโขงที่กลางกันผู้คน ให้ต่างกันต่างอยู่ แต่แม่น้ำโขงเป็น “ถนนสายใหญ่” ให้ผู้คนเดินทางไปมาหาสู่กันได้เสมอ ถึงแม้จะมีวิกฤตการณ์เมือง แต่แม่น้ำโขงนี้แหละที่ชาวบ้านนำมาใช้เป็นเครื่องต่อรองและทำท่าอากาศยาน

ความเป็นคนไทยแม้จะเป็นไทยแบบอีสาน ที่คนกรุงเทพฯ เรียกขานและขนานนามให้อีกอย่างหนึ่งว่า “ลาวอีสาน” แต่พอไปหมู่บ้านอ่างใหญ่ฝั่งลาว ก็ถูกชาวบ้านถามว่า “ว่าแบบนี้ อยู่เป็นคนไทยอีสานแม่นบ่...” (=เป็นคนไทยใช่หรือเปล่า) ภาพความเป็นคนไทยถูกตอกย้ำยิ่งขึ้นเมื่อชาวบ้านมาถามโน้นถามนี้ “อันนี้ภาษาไทยพื้นถิ่นจั่งได้ (=เขาเรียกว่าอะไร) ออกเสียงให้ฟังแน” (=พูดให้ฟังหน่อย) ระหว่างที่ผู้วิจัยกำลังอธิบายและออกเสียงคำต่างๆ ด้วยสำเนียงภาษาไทยมาตรฐาน นั่นก็คือ ภาษาไทยกรุงเทพฯ ให้ชาวบ้านฟัง ผู้วิจัยก็ได้ยินคำถามที่เป็นเสียงสำเนียงไทยภาคกลางกรุงเทพฯ ดังชัดเจน “มาคนเดียวหรือ พี่มาทำอะไร” เด็กสาววัยรุ่นนั่งขึ้นลาว “นางน้อย” คือชื่อของเธอ ด้วยเหตุที่เธอถามมาด้วยภาษาไทยกลาง ผู้วิจัยก็เลยตอบไปด้วยภาษาไทยกลางเช่นกัน แล้วจึงได้พูดคุยกับเธอ แต่คราวนี้เปลี่ยนผู้วิจัยพูดภาษาอีสาน แล้วเธอก็คุยเป็นภาษาลาว จึงได้รู้ว่านางน้อยเรียนหนังสืออยู่ฝั่งไทยที่วิทยาลัยอาชีวะอุดรฯ วันหยุดเธอจึงได้เดินทางกลับบ้าน จากเหตุการณ์นี้ทำให้ผู้วิจัยมองเห็นว่าการวางตำแหน่งแห่งที่ให้ความเป็นลาวโดยใช้ภาษาลาว และในทำนองเดียวกับความเป็นไทยโดยใช้ภาษาไทย ดูเหมือนจะใช้ไม่ได้แล้ว ประสบการณ์สนามที่ผ่านๆ มาคือ แม่แต่เด็กตัวเล็กๆ เดินขายของอยู่ในเมืองหลวงพระบาง เมื่อรู้ว่าผู้วิจัยมาจากเมืองไทยก็พูดคุยสนทนาด้วยภาษาไทยภาคกลาง สำเนียงกรุงเทพฯ อย่างชัดถ้อยชัดคำ แม้จะมีตกล้นบ้างแต่ก็ไม่มากนัก ถามดูแล้วก็รู้ว่า “ก็ดูโทรทัศน์ไทยทุกวัน ดูข่าว ดูละคร ดูการ์ตูน ก็เลยพูดได้ไม่ยากเลยพี” หลังจากคำอธิบายนั้น ผู้วิจัยได้ลองใจถามชวนเทพชื่อของเจ้าหนูชายของที่ระลึกคนนี้ว่า “เทพไปอยู่เมืองไทย นำอ้ายบ่” คำตอบที่ได้ยังคงเป็นสำเนียงภาษาไทยกลางว่า “อยากไปเมืองไทย แต่ไม่อยากจะไปกรุงเทพฯ เพราะน่ากลัว มีแต่ฆ่ากัน ทะเลาะกัน” นี่คือนเสียงเด็กน้อยตัวเล็ก ๆ ชายเครื่องขายของอยู่เมืองหลวงพระบาง

มีวันหนึ่งผู้วิจัยได้เดินและเลียบไปตามริมโขง บริเวณเวียงน้ำหน้าอ่างปลาบึกที่ชาวบ้านเรียกว่า “อ่างใหญ่” ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับเขตที่ตั้ง ดชด. บ้านผาดั้งฝั่งไทย ก็ได้พบกับพรานปลาที่กำลังวางอวนอยู่ “อ้ายเกิด” ชื่อพรานปลาที่ออกจับปลาทุกวันในบริเวณนี้ ซึ่งบางครั้งได้ปลามาเหลือก็เอาไปขายฝั่งโน้น (ไทย) ให้แม่ค้าหรือให้ชาวบ้านในหมู่บ้านผาดั้งฝั่งไทย ทำเป็นประจำมาหลายปีแล้ว ตั้งแต่หนุ่ม ๆ ซึ่งตอนนี้อ้ายเกิดก็อายุ 45 ปีแล้ว เมื่อก่อนตอนที่ลาวยังอยู่ในระบอบเก่า (การปกครองแบบสังคมนิยม ก่อนปี พ.ศ. 2518) จับปลาก็ยาก ออกเรือก็ต้องขออนุญาตคนของรัฐ พ่อแม่เล่าให้อ้ายเกิดฟังว่า “บางที่ฟังวิทยุ รัฐก็ห้ามฟังวิทยุไทย แล้วเมื่อก่อนน้ำของ (แม่น้ำโขง) สองฝั่งใกล้กันมาก รัฐก็ห้ามตะโกนส่งเสียงข้ามน้ำใส่กัน ถ้าตะโกนจะถูกจับไปสัมมนา” (อ้ายเกิด, สัมภาษณ์, มกราคม 2552) ประสบการณ์ที่เลวร้ายสร้างความแปลกแยกดูเหมือนจะเป็นอดีตที่ยังคงอยู่ในการรับรู้และความทรงจำของผู้คน ซึ่งเกิดจากอำนาจรัฐที่คอยกำกับและควบคุมผู้คนสองฝั่งน้ำให้มีชีวิตแยกออกจากกัน

เรื่องที่ได้ยินได้ฟังมาทำให้ผู้วิจัยคิดถึงภาพในอดีตที่ผู้คนต้องต่อสู้และดิ้นรน บางคนเสี่ยงตายว่ายน้ำข้ามโขงมาฝั่งไทย เพราะทนความอึดอัดในระบอบการปกครองแบบเก่าไม่ได้ แต่บางคนก็จำทนที่จะต้องอยู่ เพราะนี่คือถิ่นฐานบ้านเกิด ในสายตาของคนที่ถูกเรียกว่า “ฝั่งซ้าย” ดูเหมือนว่า “ฝั่งขวา” จะเป็นที่ยังหวังของการมีชีวิตที่ดีกว่าที่แม้ชีวิตก็ต้องยอมเสี่ยง เพื่อจะได้มายึดหยัดต่อสูบนอีกฟากฝั่งน้ำหนึ่ง นั่นคือภาพในอดีต และแม้ในปัจจุบันผู้คนก็ยังไปมาหาสู่กันบนเส้นขอบน้ำสองฟากฝั่งดั้งเดิม ถึงแม้ว่าในเวลาหนึ่งอำนาจของรัฐนั้นจะแสดงแสนยานุภาพครอบงำผู้คนมากมาย หรือเพียงส่องแสงเรืองรองเปล่งประกายพองาม แต่ผู้คนที่ทั้งสองฟากฝั่งก็มีเคยหยุดนิ่ง เพราะมีแต่การเคลื่อนไหวไปมาและเคลื่อนย้ายอยู่เสมอตราบกระทั่งทุกวันนี้

4.1.2 เมื่อสาวลาวข้ามโขงมาฝั่งขวา

ในวันหนึ่งที่บ้านผาดั้งฝั่งไทย ผู้วิจัยได้พักอยู่ที่บ้านพ่อกำนันผาลีตามปกติ แต่วันนี้มีกิจกรรมพิเศษเพิ่มขึ้นอีกอย่างหนึ่ง คือได้นัดหมายให้นายบ้านหรือผู้ใหญ่บ้านบ้านอ่างฝั่งลาวมีพูดคุยแลกเปลี่ยนทัศนะกับพ่อกำนันผาลีและทีมวิจัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของสองหมู่บ้านนี้ ผู้วิจัยได้นัดหมายมารวมกันที่ศาลาริมแม่น้ำโขง ซึ่งอยู่ติดกับที่ทำการ ดชด.บ้านผาดั้ง ด้วยความปรารถนาดีของพ่อกำนันผาลี วันนั้นปรากฏพ่อกำนันได้นัดให้บรรดาดำรวจตระเวนชายแดนมาและเปลี่ยนพูดคุยกันด้วย ระหว่างที่รอนายบ้านบ้านอ่างพวกเราก็ได้พูดคุยกันไปพร่างๆ กับเหล่าตำรวจตระเวนชายแดนทั้ง 5 คน จนกระทั่ง ผู้วิจัยสะดุดเข้ากับคำแนะนำของตำรวจตระเวนชายแดนของไทยที่ว่า “อยากไปบ้านฝั่งทางโพ้นบ่ (ฝั่งลาว) ผู้สาวหลายเด้อ (=หญิงสาวๆ มีมานะ) สาวทั้งพุ้นเพิ่นมักม่วนเด้ (=ชอบสนุก) เหล้าก็หลาย ผู้สาวกะหลาย” หลังจากคำแนะนำของ ดชด. บางคนที่ได้แอบกระซิบกับผู้วิจัย แน่แน่นอนว่าทันทีก็คือเกิดข้อสงสัยและขัดแย้งภายในใจพอสมควร เพราะบุคคลที่แนะนำเรา (ผู้วิจัย) ไปเที่ยวฝั่งทางโน้น โดยมีนัยยะของความหมายที่แฝงไว้ว่า “ผู้หญิงฝั่งโน้นง่าย ๆ” คือไปกับผู้ชายง่าย ๆ ซึ่งดูขัดแย้งกับความรู้สึกทั่วไปที่เคยรับรู้มาว่า “สาวลาวเรียบริ้ย ยังบริสุทธิ์สดใส” แต่ใจเนภาพในทัศนะของ

คนไทยในฐานะเจ้าที่รัฐและเป็นคนบ้านนี้ด้วยจึงมองเห็นและแนะนำให้อำนาจถึงพฤติกรรมในชีวิตประจำวันของสาวเจ้าฝั่งโน้นในทำนองเช่นนั้น

“บ่แม่นแต่อยู่ฝั่งโพ้นแต่ นำร้านคาราโอเกะฝั่งเฮาจะมีสาวลาวตัวะ...” ถ้อยคำของ ดชด. ที่เล่าต่อนั้นยังยืนยันและตอกย้ำกับผู้วิจัยว่า แม้ฝั่งไทยเองที่บ้านนี้สาวลาวก็ข้ามมาทำงานอย่างว่า...ที่ร้านคาราโอเกะ ซึ่งก็ตั้งอยู่ไม่ไกลจากที่ที่ทำการ ดชด.สักเท่าไร ผู้วิจัยเริ่มงุนงงและสับสนกับความซับซ้อนและเลื่อนไหลของบริบทสถานที่ต่าง ๆ ริมโขงฝั่งไทย ซึ่งภายในอาณาเขตห่างกันไม่ถึง 1 กิโลเมตรนี้ มีทั้งที่ทำการกำนัน ที่ตั้งอ่างปลาบึกที่มีบั้งไฟพญานาคพุ่งขึ้นทุกปี มีที่ทำการตำรวจตระเวนชายแดน รวมทั้งร้านอาหารประเภทนั่งร้องเพลงอย่างคาราโอเกะ ที่อาจจะมาพร้อมกับสาวลาวนั่งเป็นเพื่อนทั้งคืนก็ได้ ถ้ามองว่าบทบาทหน้าที่ของเจ้าหน้าที่รัฐ ซึ่งบางครั้งก็รู้ทั้งรู้ว่าสาวลาวข้ามแดนมาทำอะไร แน่นนอนสาวที่ร้านคาราโอเกะทำผิดกฎหมายนั้นก็คือ คำประเวณี แต่ทำไมเจ้าหน้าที่รัฐจึงทำเหมือนกับ “เอาหูไปนา เอาตาไปไร่” ไม่ใส่ใจหรือแกล้งทำเป็นไม่รู้ไม่ชี้ เพราะไม่ใช่เรื่องยาเสพติดกระนั้นหรือ?... หรือมีนัยยะทางการเมืองที่แฝงเร้นมากกว่านี้

การลงพื้นที่ภาคสนาม ณ ชุมชนอ่างปลาบึกของผู้วิจัยที่ชื่นชมกับธรรมชาติแวดล้อมของชุมชนริมโขง ซึ่งมีภาพของแม่น้ำโขงที่งดงามรายล้อมด้วยภูเขาทั้งสองข้าง กลับถูกทำลายเมื่อสภาพการณ์ที่ปรากฏแก่สายตาในครั้งที่ผู้วิจัยได้มาพำนัก และพูดคุยกับผู้คนในชุมชนแห่งนี้ เสมือนถูกต้อนเข้าสู่มุมอับ เพราะที่ผ่านมามีคนมาอาศัยแต่อยู่บนเวทีกลางแจ้ง ซึ่งทำให้มองเห็นแต่เพียงภาพว่า ถนนสายนี้เป็นถนนที่มุ่งสู่แหล่งพุทธศาสนสถานอันสำคัญและมีชื่อเสียงยิ่ง เป็นที่รู้จักของเหล่าพุทธศาสนิกชนกันอย่างกว้างขวาง ไม่ว่าจะเป็นวัดหินหมากเป้ง แหล่งปฏิบัติธรรมอันลือชื่อในภูมิภาคอีสานของอดีตเกจิอาจารย์อย่างหลวงปู่เทศน์ เทศน์รังสี หรือวัดพระพุทธรูปบาทเวินกุ่ม และวัดอรุณบรรพต อันเป็นที่สถิตของศพพระเกจิที่มรณภาพไปแล้วยังคงเก็บรักษาไว้ให้ผู้คนเคารพสักการะอยู่ การลงภาคสนามในครั้งนี้ หลังจากได้พูดคุยกันในวงเหล้าบ้าง วงกับข้าวกับปลาบ้าง ทั้งกับชาวบ้านและเจ้าหน้าที่รัฐที่ได้ปฏิบัติหน้าที่ในพื้นที่นี้ ทำให้ผู้วิจัยรู้สึกมองเห็นภาพของอาณาบริเวณแม่น้ำโขงที่เหมือนถูก “ปิดบังและอำพราง” ให้นำเสนอแต่เพียงภาพของความเป็นธรรมชาติที่ใช้เป็นเส้นกันเขตแดนไทยลาวอันงดงาม มาตอกย้ำซ้ำความคิดให้แก่ผู้คนที่ผ่านมาแล้วก็ผ่านไปเพียงเท่านั้น แน่นนอนหลังจากการได้พูดคุยสนทนาในครั้งนั้นทำให้ผู้วิจัยเริ่มกระหายใคร่รู้ที่อยากจะ “รื้อค้น” เพื่อรู้จักกับแม่น้ำโขงในภาพที่ถูกตัดต้อนไปในวาทกรรมความคิดกระแสหลักอย่างใจจดใจจ่อ

อย่างไรก็ตาม เมื่อผู้วิจัยหันมาทบทวนพิจารณาภาพแม่น้ำโขงในมุมมองชีวิตประจำวัน ก็พบว่ามีความที่ดูเหมือนจะไม่คุ้นเคย กล่าวคือ ณ พื้นที่ศึกษานั้นหากมองด้วยภาพของความเป็นธุรกิจ เป็นชุมชนที่อยู่ห่างไกลสังคมเมืองพอควร เราก็คงอนุมานไปว่าภาพแม่น้ำโขงในทัศนะของผู้คนส่วนใหญ่คงเป็นวิถีชีวิต เป็นแหล่งทำมาหากิน ปลูกผักหาปลา หรืออบอวลไปด้วยกลิ่นอายของความเป็นธรรมชาติและชีวิตแบบพื้นบ้าน แต่ประสบการณ์สนามของผู้วิจัยกลับพบว่าโลกของแม่น้ำโขงที่ถูกเร้าด้วยกระแสสังคมทุนนิยมนั้นยากที่จะนิยามตามสูตรสำเร็จที่คนส่วน

ใหญ่เข้าใจเพื่อบ่งชี้ให้เห็นเพียงแง่มุมที่มีการเคลือบแฝง เพราะไม่ต้องการให้เห็นแง่มุมของความไม่ลงรอยอย่างสนิทสนมที่มีภาพความไม่สะอาด มีกิเลสราคะปะปนบนผืนพรมแดนแห่งนี้ เพื่อสื่อความหมายและภาพลักษณ์ว่าด้วยความเจริญและไร้มลทิน เป็นไปตามครรลองของสังคมตามอุดมการณ์แบบรัฐชาติอย่างบริสุทธิ์ใจ เช่นนี้แม่น้ำโขงที่มองผ่านภาพสาวลาวข้ามพรมแดนมาเพื่อขายบริการทางเพศในชุมชนระดับรากหญ้า จึงแสดงมโนทัศน์ท้องถิ่นข้ามพรมแดนในบริบทของสังคมหลังสมัยใหม่ ที่ปะปนอยู่บนถนนเดียวกับเส้นทางของ “มรรคาแห่งธรรม” ภาพของผู้คนข้ามแดนมาสู่สังคมไทยจึงถูกมองในฐานะเป็นผู้บ่อนเซาะ และทำลายภาพแห่งศีลธรรมอันดีงามในบางส่วนของอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์สองฝั่งโขงที่มีภาพเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นด้วย

4.1.3 เรื่องเล่าทำทนายบนเส้นเขตแดนงานบุญ

ผู้วิจัยได้ตระหนักอยู่เสมอว่า เราเป็นเพียงคนนอกที่ได้ไปเฝ้าสังเกตการณ์และสัมผัสมุมมองในวิถีชีวิตประจำวันของแม่น้ำโขงในชุมชนอ่างปลาบึกในช่วงเวลาหนึ่งเท่านั้น เรื่องราวบางอย่างแน่นอนอาจเป็นความลำบากที่ผู้วิจัยจะต้องสร้างความคุ้นเคยกับผู้ให้ข้อมูล เพราะความไว้นื้อเชื่อใจและความสนิทสนมต้องใช้เวลา ซึ่งเรื่องราวที่อยู่ในภาพลึกลับที่มีใช้ภาพที่ฉาบหน้าทิ้งดงามเพื่อเอาไว้อตอบคำถามให้กับผู้คนที่แวะเวียนผ่านมาเลื้อยบมอง แล้วผ่านเลยไปเพียงเท่านั้น ด้วยเหตุนี้การพยายามที่จะ “จัดแะ” ค้นถอดเรื่องเล่าเรื่องราวที่ถูกเก็บกดหลบซ่อนเอาไว้อจึงทำทนายและนำสืบค้นสำหรับผู้วิจัยในชุมชนชายแดนแม่น้ำโขงแห่งนี้

เหตุการณ์ในคืนหนึ่งในพื้นที่สนามที่บ้านผาตั้งฝั่งไทย คืนนั้นที่ตำบลใกล้เคียงมีงานมหรสพสมโภชลูกนิมิตเพื่อบรรจุในโบสถ์ของวัด ๆ หนึ่ง มีหมอลำคณะดังมาแสดง พ่อกำนันผาลี้กับกรรมการหมู่บ้านฝ่ายรักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชน ได้ออกไปช่วยดูแลสถานการณ์งานบุญนี้ด้วย มีข้อสังเกตว่ากรรมการหมู่บ้าน ซึ่งเมื่อช่วงเช้าที่ได้พูดคุยกับผู้วิจัย อ้ายจันทน์ก็ยังไม่เสื้อผ้าธรรมดาทั่วไป แต่ในเวลานี้ ภาพที่ปรากฏกลับเป็นภาพในแบบของตำรวจหมู่บ้าน (ชุดสีกากี มีหมวก) ที่สำคัญสะพานหินขนาดใหญ่มาพร้อมด้วย ผู้วิจัยจึงสอบถามกับอ้ายจันทน์ว่า “ทำไมต้องแบกปืนขนาดใหญ่ไปด้วย แล้วได้มาจากไหน ไปงานบุญไม่ใช่หรือ” อ้ายจันทน์รีบตอบผู้วิจัยให้คลายสงสัยว่า “ไปงานบุญอยู่ แต่คนก็หลาย วยรุ่นตักกัน อีอย่างก็ไปเลาะตามตำรวจที่มีสายส่งมาให้ตรวจสอบเรื่องขนยาขายยาน่า (ยาบ้า) ปืนนี้ของหลวงให้ไว้กับหน่วยตำรวจหมู่บ้านที่อยู่เลาะเรียบแม่น้ำโขง เพราะเป็นชุมชนชายแดนที่ติดกับลาวนี่ละ” (อ้ายจันทน์, สัมภาษณ์, มกราคม 2552) เมื่อฟังคำอธิบายเสร็จในตอนนั้นผู้วิจัยรู้สึกคำถามหนึ่งที่นึกแย้งในทันทีว่า “งานบุญในชีวิตประจำวันที่เราๆ เห็น ผู้คนก็มักจะไปร่วมสมโภชพระสมโภชโบสถ์ ด้วยชุดผ้าไทยผ้าถิ่นบ้าง ซึ่งถูกเก็บไว้ใช้เฉพาะในงานสำคัญ ๆ เช่นงานบุญนี้ และการไปก็ไปด้วยจิตใจที่มุ่งมั่นในอาณิสสงส์ผลบุญที่จะได้รับที่เรียกว่า “อัมบุญ” ไม่ใช่หรือ ผู้หญิงก็จะใส่ผ้าขึ้นผ้าถุงไปวัด ผู้ชายก็แต่งตัวธรรมดาทั่วไป ไม่ใช่ชุดทหารชุดตำรวจพร้อมปืนเข้าวัดมิใช่หรือ ?...”

บทอ่านในใจในเวลานั้นของผู้วิจัยต่อประเด็นเครื่องแต่งกายของพ่อกำนันและกรรมการหมู่บ้านที่จะไปร่วมงานบุญนั้นอ้างอิงกับมุมมองแบบชาตินิยมที่มีใช้ท้องถิ่นนิยม ผู้วิจัยรู้สึกอึดอัดใจแทนชาวบ้านทั่วไปที่จะไปร่วมงานบุญ “บุญ vs ปีน” บ่งบอกถึงมโนทัศน์ที่ไปร่วมงานบุญของผู้คนในชุมชนยุคนี้แล้วหรือ” คำว่าบุญที่ถูกซ่อนทับอยู่กับคำว่าปีนอันบ่งชี้ให้เห็นถึงการควบคุมรักษาความปลอดภัยและความสงบสุขผ่านวาทกรรมของรัฐ ซึ่งอยู่ในชุดเครื่องแบบของตำรวจบ้าน แน่นนอนเมื่อเรามองเห็นภาพของพ่อกำนันและกรรมการหมู่บ้านในชุดเต็มยศในฐานะตำรวจหมู่บ้าน มาพร้อมกับอาวุธที่มีใช้ข้าวของเครื่องใช้ถวายพระ ก็ยิ่งทำให้เกิดความคิดต่อไปว่า ทุกครั้งงานบุญของชาวบ้านก็จะอัญเชิญเทพเทวามาช่วยคุ้มครองป้องกันให้กิจการงานบุญดำเนินไปด้วยดี อาทิเช่น พระอุปคุตซึ่งจะมีการตั้งห่อพระอุปคุตให้ท่านช่วยดูแลปกป้องพิธีทางศาสนาให้ดำเนินไปอย่างราบรื่น แต่ในโลกยุคศุนย์กลางของรัฐชาติ ภาพเสนอความคิด “ตำรวจหมู่บ้าน” และตชด. ในชุมชนชายแดนจึงถึงหมายแทนความคิดชุดเดียวกัน หรือมีลักษณะซ้อนทับกันกับของบทบาทผู้รักษาความสงบในประเพณีพิธีกรรมงานบุญ นั่นก็คือ “พระอุปคุตผู้คุ้มครอง = ตำรวจหมู่บ้านผู้รักษาความสงบ” ภาพดังกล่าวในมุมมองของผู้วิจัยดูเหมือนจะเป็นการลดทอนอำนาจพลังแห่งจิตวิญญาณที่อยู่ในทัศนะของชาวบ้านทั่วไป สภาวะการณ์แบบนี้เกิดจากการกำหนดนโยบายที่ภาครัฐได้กระทำขึ้น อันสืบเนื่องมาจากการมองเห็นว่า “งานบุญ” ต้องมีปัญหาที่รัฐต้องช่วยเข้าไปกำกับดูแล และช่วยรักษาระบบระเบียบให้เกิดขึ้น ทั้ง ๆ ที่ในวาทกรรมชาวบ้านนั้นงานบุญ คือ โลกที่ไร้ระเบียบ เป็นโลกสมมติ เหนือจินตนาการ อันนำมาซึ่งความสุขสมบูรณ์ของชุมชนและชีวิต แน่นนอนภาพที่ถูกนำเสนอนี้มาพร้อม ๆ กับภาวะของการควบคุมของรัฐที่มีฐานะเป็นผู้กำกับการอย่างเข้มข้นเพื่อช่วยดูแลอย่างรัดกุม และดูเหมือนจะไม่ได้ไร้เดียงสาสำหรับประชาชนทั่วไปนัก ในอีกแง่หนึ่งของความเป็นไปได้ที่ภาพของตำรวจชุมชนและ ตชด. ในชุดเต็มยศ ก็เปรียบดังเงาของความรุนแรงที่รัฐพยายามทาบทับเรือนร่างของตนไว้บนเส้นทางบุญของชาวบ้านในชุมชนชายแดนแห่งนี้เอง

3.1.4 ดอนกลางโขง...ที่แห่งนี้ของคนลาว

การนั่งเรือข้ามฝั่งแม่น้ำโขงจากท่าเรือประเพณีวัดบ้านผาดั้งไปยังบ้านอ่างใหญ่ฝั่งลาวนั้นเป็นกิจกรรมอย่างหนึ่งที่ผู้วิจัยและคณะ ใช้เป็นเส้นทางในการออกไปเก็บข้อมูลภาคสนามในชุมชนฝั่งตรงข้ามเสมอ การนั่งเรือลำเล็กๆ ที่ไม่ค่อยคุ้นเคยก็เกิดอาการเกร็ง ๆ อยู่ไม่น้อยเพราะกระแสน้ำโขงแม่มองดูจากริมฝั่งจะดูไม่ค่อยไหลแรง แต่เมื่อได้มานั่งเรือลำน้อยกลับรู้สึกตรงข้าม เมื่อนั่งเรือถึงบริเวณบ้านอ่างฝั่งลาวก็พบว่ามองไปตามลำน้ำโขงในทิศที่มุ่งตรงไปเมืองหนองคายก็พบว่ามียะดอนขนานใหญ่ขวางกลางลำน้ำโขง ทำให้แม่น้ำนี้ได้แยกออกเป็น 2 สายในช่วงนี้ ประกอบกับเกาะดอนทรายที่ปรากฏขึ้นเพราะแม่น้ำโขงในช่วงฤดูแล้งได้ลดระดับลง ผู้วิจัยมองเห็นเกาะดอนนี้มีเนื้อที่ประมาณมากกว่าหนึ่งตารางกิโลเมตร ซึ่งพบว่ามีชาวบ้านได้ใช้เป็นที่พักปลูกผักปลูกพืชต่างๆ ในพื้นที่ดังกล่าวด้วย

จากเหตุการณ์ดังกล่าว ทำให้ผู้วิจัยนึกถึงสนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศสว่าด้วยการแบ่งเขตแดน ในอาณาบริเวณแม่น้ำโขงตั้งแต่เมื่อเหตุการณ์ ร.ศ.112 (พ.ศ.2436) พบว่า มีข้ออ้างถึงกรรมสิทธิ์ ทั้งสิ้นทั่วไปในดินแดน ณ ผังซ้ายปากตะวันออกแม่น้ำโขง และรวมถึงบรรดาเกาะทั้งหลายในแม่น้ำ นี้ให้เป็นสิทธิ์แก่ฝรั่งเศสซึ่งก็คือลาว ณ วันนี้

“หนังสือสัญญากรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส เมื่อวันที่ 3 ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก 112 (ค.ศ.1893) ...ได้ตกลงทำข้อสัญญาดังมีต่อไปนี้ ข้อ 1) คอเวอนแมนต์สยามยอมสละเสีย ซึ่งข้ออ้างว่ามีกรรมสิทธิ์ทั้งสิ้นทั่วไปในดินแดน ณ ผังซ้ายปากตะวันออกแม่น้ำโขง แลใน บรรดาเกาะทั้งหลายในแม่น้ำนั้นด้วย”

(ทวีเกียรติ, 2540: 165)

แม้ว่าวันเวลานั้นจะผ่านมานับนานนับศตวรรษก็ตาม การอ้างสิทธิ์ในกรรมสิทธิ์นี้เป็น ประเด็นหนึ่งที่สร้างความขัดแย้งระหว่างไทยกับลาวเรื่อยมา แม้กระทั่งในปัจจุบันหลักการ อ้างอธิปไตยเหนือดินแดนเกาะดอนทั้งหลายของรัฐลาวก็ยังคงดำเนินอยู่ ดังปรากฏในกรณีที่ชาว จังหวัดเชียงรายที่พยายามจะขุดค้นพระเจ้าล้านตื้อที่เชื่อว่า จมอยู่ในแม่น้ำโขงใต้เกาะดอนบริเวณ อำเภอเชียงของ-แขวงบ่อแก้ว แต่รัฐบาลลาวไม่อนุญาตให้ดำเนินการดังกล่าว แล้วได้อ้างสิทธิ์ เหนือดินเกาะดอนทั้งหลายว่าอยู่ในอำนาจการดูแลของราชอาณาจักรลาว ซึ่งไทยจะต้องขออนุญาตก่อน เพราะพระเจ้าล้านตื้อองค์นี้จมอยู่ที่ดินใต้ทรายที่เป็นเกาะดอนของลาว

ย้อนกลับมาที่ชุมชนอ่างปลาบึก เรื่องเล่าพระพุทธรูปจมอยู่ใต้แม่น้ำโขงก็มีเช่นกัน แต่ ชาวบ้านทั่วไปก็เล่าว่า ไม่ได้คิดจะค้นหาหรือต้องการอัญเชิญขึ้นมาไว้บนบก ดังเช่นบริเวณอ่าง ปลาบึกเองที่เชื่อว่ามีถ้ำขนาดใหญ่ มีสมบัติมากมาย แล้วถ้ำนี้ก็เป็นที่อยู่ของปลาบึกด้วย บริเวณ หน้าถ้ำมีองค์พระพุทธรูปขนาดใหญ่ปิดปากถ้ำอยู่ ชาวเรือบางคนเล่าว่าเคยวางอวนจับปลา แล้ว อวนนี้ได้ไปติดกับองค์พระ จึงได้ดำน้ำลงไปแก้อวน แล้วก็ได้สัมผัสกับองค์พระพุทธรูปใหญ่นี้ พื้นที่บริเวณใต้อ่างปลาบึกลงไป มีเกาะดอนที่ชื่อว่าเวินนาค ซึ่งมีพื้นที่ขนาดใหญ่ มองไปเห็นมี การปลูกข้าวโพดและถั่วลิสงเต็มพื้นที่ไปหมด จึงคิดไปว่าเจ้าของที่ปลูกผักปลูกพืชนี้คงเป็นของ คนลาวบ้านอ่างเป็นแน่ จึงได้ถามยายบัวล้อมพี่เลี้ยงชาวลาวที่ช่วยเหลือเวลาผู้วิจัยมาเก็บข้อมูล ในชุมชนบ้านอ่าง ยายบัวล้อมบอกกับผู้วิจัยว่า

ยายบัวล้อม: “อ้อ...ดอนกลางแม่น้ำของตรงนั้นเธอ คนมาปลูกผักเป็นคนฝั่งโพ้น (ไทย) พื้นที่มาเฮ็ดทุกปีแต่รุ่นพ่อรุ่นแม่โพ้น”

ผู้วิจัย: “อ้าว...เกาะทั้งหมดกลางแม่น้ำของ (แม่น้ำโขง) นี้ไม่ใช่ของคนลาวหรือหรือ ถึงจะมีสิทธิ์”

ยายบัวล้อม: “บ่...ก็แต่ได้คนฝั่งโพ้น (ไทย) ฝั่งพี่ (ลาว) ก็คนบ้านเดียวกัน ยามน้ำของลง ดอนไหล ขึ้นมาก็มาเขาก็เฮ็ดอยากเฮ็ดกินฮ่วมกัน บ่ได้แบ่งว่าเป็นดินเป็น ดอนไม้เต”

สถานการณ์นี้พลิกความคาดหมายอย่างยิ่ง เนื่องจากผู้วิจัยเข้าใจว่าเกาะดอนทั้งหมดตามข้อตกลงในสนธิสัญญาว่าด้วยการปักปันเขตแดนไทยลาว กรณีอาณาเขตบริเวณแม่น้ำโขงที่มีมาตั้งแต่ยุคอาณานิคมฝรั่งเศสทำสัญญากับรัฐสยามนั้น ไม่ได้อยู่ในการความสนใจของในวิถีชีวิตประจำวันของผู้คนสองฝั่งน้ำนี้เลย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือไม่ได้ส่งผลกระทบหรือถูกกำหนดเป็นเงื่อนไขต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้านแต่อย่างใด ซึ่งหมายความว่าผู้วิจัยเข้าใจผิดตลอดมา เพราะแม้แต่ยึดโยงกับข้อกำหนดกฎเกณฑ์ที่รัฐได้สร้างขึ้นและกำหนดไว้ ซึ่งหากเป็นเรื่องปากท้องและชีวิตในมุมมองชาวบ้านสองฝั่งโขงนั้น ไม่เคยยึดติดกับอาณาเขตของรัฐ-ชาติแต่อย่างใด ฉะนั้น ภาพชีวิตประจำวันเช่นนี้จึงทำทลายอำนาจอธิปไตยแบบรัฐชาติในฐานะที่เป็นวาทกรรมแห่งชีวิตที่ไม่ได้อยู่ในระเบียบที่ดำรงมาเนิ่นนาน ก่อนการคุกคามของอำนาจส่วนกลางที่พยายามเข้ามามีจัดระเบียบควบคุมชีวิตสังคมและชุมชนแห่งนี้นั่นเอง

นอกจากการเริ่มเรียนรู้ความหมายและนิยามของแม่น้ำโขงในมุมมองชีวิตประจำวันที่อยู่เหมือนจะผิดเพี้ยนและแตกต่างไปจากมุมมองของรัฐแล้ว ผู้วิจัยเริ่มตระหนักถึงการพิจารณามิติของชุมชนจินตกรรมในทัศนะของชาวบ้านทั่วไป ซึ่งบ่งบอกให้ผู้วิจัยรู้ว่าอย่าพึ่งด่วนสรุปด้วยวาทะที่รับรู้มาอีกทั้งอย่าพยายามตัดสินหรือมองอะไรตามถ้อยคำที่อยู่บนกระดาษหรือหนังสือเท่านั้น เพราะการมองชีวิตผู้คนและพรมแดนผ่านถ้อยคำที่เป็นข้อตกลงในสนธิสัญญา เป็นกฎหมายลายลักษณ์อักษรที่ชาวบ้านทั่วไปไม่เคยมองเห็นหรือรับรู้มาก่อนเลย ภาพพรมแดนแม่น้ำโขงที่ผูกติดด้วยพันธนาการของกรอบคิดของอำนาจแห่งรัฐชาติ ไซ้ว่าจะใช้อธิบายสิ่งที่พบเจอในตัวตนของชีวิตประจำวันได้เสมอไป นอกจากนั้น การมองผ่านวาทกรรมของรัฐก็อาจเป็นชนวนให้ผู้คนที่เคยอยู่อย่างสงบกลายเป็น “ความห่างเหินหมองเมินต่อกัน” เพราะมองสิทธิประโยชน์ของอำนาจเหนือดินแดนที่เรียกกันว่า “อธิปไตย” ในอีกแง่หนึ่งก็อาจนำมาซึ่งความรุนแรงที่มีต่อการช่วงชิงและอ้างสิทธิ์ในพื้นที่อาณาเขต ซึ่งอยู่เหนือภาวะความเข้าใจของผู้คนที่เป็นพี่น้องผองญาติที่อยู่ร่วมกันมาช้านาน ความทรงจำและการลืม (Memory and Forgetting) แล้วหันมาให้ความสำคัญกับปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของผู้คนต่าง “หาอยู่หากิน พึ่งพาอาศัย” กันและกัน ทำให้ผู้วิจัยเริ่มมองเห็นภาพชีวิตอีกหลายภาพที่โลดเล่นอยู่บนผืนพรมแดนแห่งนี้ ซึ่งสามารถสัมผัสได้ถึงเสียงหัวใจของผู้คนในชุมชนที่มีความซับซ้อน หลากหลาย และเลื่อนไหลไปกับสถานการณ์อันมีนัยที่ไม่หยุดนิ่งผ่านงานภาคสนามในการศึกษาครั้งนี้ของผู้วิจัยด้วยเช่นกัน

การเข้าไปสัมผัสกับถ้อยคำวาทะว่าด้วยพรมแดนแม่น้ำโขงในทัศนะของผู้คนที่ดำรงชีวิตอยู่ผืนพรมธรรมชาติแห่งนี้ ทำให้ผู้วิจัยต้องหันกลับมาทบทวนกรอบแนวคิดทฤษฎีว่าด้วยพรมแดนที่ได้กล่าวมาแล้วในบทต้นๆ ใหม่อีกกรอบหนึ่ง เพื่อค้นหาความหมายที่จะช่วยอธิบายขยายความให้ผู้วิจัยมองเห็นและสัมผัสกับโลกของพรมแดนแม่น้ำโขงได้อย่างรู้เท่าทัน ซึ่งทำให้ผู้วิจัยนึกถึงทัศนะของเหล่านักวิชาการหลังสมัยใหม่ ที่เสนอให้มองวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ด้วยแนวคิดที่พ้นไปจากพื้นที่ โดยมุ่งเน้นที่การเคลื่อนไหว ความไม่ต่อเนื่องและความแตกต่าง Appadurai (1996 อ้างถึงใน ปิ่นแก้ว, 2545: 5) กล่าวว่านักสังคมศาสตร์ในยุคหลังสมัยใหม่ ได้เสนอให้เปลี่ยนวิธี

คิดที่มองพื้นที่ที่ผูกติดกับภูมิศาสตร์และดินแดน (landscape) ที่กักขังและสร้างข้อจำกัดมาสู่พื้นที่แห่งการเคลื่อนไหว และเลื่อนไหล (fluid-scapes)

จากทัศนะข้างต้นทำให้ผู้วิจัยมองเห็นว่า มุมมองในโลกแห่งจินตนาการในยุคสังคมที่มีแต่ภาพของการเคลื่อนไหวเช่นนี้ ซึ่งเป็นการมองผ่านพื้นที่ที่พ้นไปจากการถูกกักขังทางภูมิรัฐศาสตร์ เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นจริงบนผืนพรมธรรมชาติที่มีนามว่า “แม่น้ำโขง” เช่นกัน เพราะเป็นพื้นที่ที่ผู้คนทั้งไทยและลาว รวมทั้งชาติอื่น ๆ ได้เข้ามาโลดแล่นเคลื่อนไหวและเคลื่อนย้ายอยู่ตลอด อันเป็นการข้ามอำนาจรัฐและเป็นพื้นที่ที่กำลังถูกนำเสนอภาพลักษณ์ของการที่รัฐต้องถูกท้าทาย เพราะมันขัดแย้งกับโลกใบเก่าที่มองพื้นที่อย่างมีข้อจำกัด ทั้งนี้เมื่อผู้วิจัยได้สัมผัสพูดคุยและพบเห็นแง่มุมของพรมแดนในภาพลักษณ์ของผู้คนที่ใช้ชีวิตอยู่บนผืนพรมนี้ ก็ทำให้ผู้วิจัยเริ่มที่จะต้องทบทวนและเปลี่ยนมุมมองที่เราเคยเข้าใจแบบเหมารวม แน่นนอนอาจทำให้เรามองเห็นอะไรต่อมิอะไรที่แตกต่างไป สายตาของผู้วิจัยในชุมชนชายแดนแม่น้ำโขงนั้นได้ปรับเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ ตามสถานการณ์ที่เข้ามาสัมพันธ์ ด้วยเหตุนี้ การรับรู้เรื่องราวชีวิตของภาพพรมแดนแม่น้ำโขงที่วางอยู่บนพื้นฐานของชีวิตจริงของคนจริง ๆ ที่อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณพื้นที่แห่งนี้จึงเป็นปฏิบัติการทางภาษาที่ดียิ่ง และต้องตระหนักด้วยว่าเรื่องราวเหล่านี้ที่พบเจอเป็นเพียงเศษเสี้ยวของชีวิตที่หลากหลาย ณ ช่วงเวลาหนึ่งของผู้วิจัยได้เข้าไปร่วมมีปฏิสัมพันธ์ในฐานะผู้บันทึก คัดกรอง และนำเสนอภาพบางช่วงบางตอนอีกทีหนึ่ง ซึ่งแน่นอนการนำเสนอเช่นนี้ก็มิมีลักษณะเป็นภาพที่มีการเคลื่อนไหว ไม่ต่อเนื่องและแตกต่างหลากหลายด้วยเช่นกัน

4.2 เมื่อสองฝั่งน้ำมาบรรจบกันในมุมมองของชาวชุมชนอ่างปลาบึก

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอมุมมองและอ่านภาพกิจกรรมในชีวิตประจำวันของผู้คนที่อาศัยอยู่บนพรมแดนแม่น้ำโขงแห่งนี้ โดยมุ่งพิจารณาทั้งในลักษณะของพื้นที่ทางสังคมเป็นหลัก อันจะสื่อให้เห็นความหมายสำคัญที่สามารถสะท้อนลักษณะเฉพาะหรืออัตลักษณ์ของพรมแดนแม่น้ำโขงได้ ซึ่งผู้วิจัยได้จำแนกพื้นที่ศึกษาที่มีชีวิตผู้คนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แห่งนี้ออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ ตามสถานภาพทางสังคมในชุมชนดังนี้

กลุ่มแรก คือ กลุ่มบุคคลที่อยู่ประจำที่ชุมชนอ่างปลาบึก ซึ่งผู้คนที่อยู่ในกลุ่มนี้ผู้วิจัยจะเรียกว่า “คนใน” สามารถจำแนกแยกย่อยได้ 3 กลุ่มย่อยดังต่อไปนี้

กลุ่มย่อยประเภทที่ 1 เป็นบุคคลที่มีสถานภาพเป็นประชาชนทั่วไป มีวิถีการดำเนินชีวิตภายในชุมชนแห่งนี้โดยไม่เคยเคลื่อนย้ายหรืออพยพไปทำงานอยู่ในพื้นที่อื่นมาก่อน และไม่มีบทบาทในแง่ของการบริหารชุมชน ซึ่งพบว่าในชุมชนอ่างปลาบึกถือเป็นคนส่วนใหญ่ ในที่นี้ผู้วิจัยจะเรียกประชากรกลุ่มนี้ว่า “ชาวอ่างปลาบึก” ซึ่งหมายรวมถึงผู้คนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านผาดั้งฝั่งไทยและบ้านอ่างฝั่งลาวรวมกัน โดยไม่มีมิติของการแบ่งแยกเขตแดนตามกระบวนคิดแบบรัฐชาติ

กลุ่มย่อยประเภทที่ 2 เป็นบุคคลที่มีสถานภาพเป็นประชาชนทั่วไป แต่เคยหรือทำงานอยู่นอกเขตชุมชนอ่างปลาบึก เป็นบุคคลที่เคยอพยพเคลื่อนย้ายไปอยู่ในถิ่นฐานอื่น อาทิเช่น

กรุงเทพฯ ชลบุรี เป็นต้น รวมถึงบุคคลที่ยังคงประกอบอาชีพในที่อื่น ๆ ซึ่งได้กลับมายังบ้านเกิดของตนเองในบางครั้งบางคราว กลุ่มบุคคลประเภทนี้ในชุมชนอ่างปลาบึกพบว่า มีไม่มากนัก

กลุ่มย่อยประเภทที่ 3 เป็นบุคคลที่มีสถานภาพเป็นกึ่งประชาชนทั่วไปและกึ่งบุคลากรหรือตัวแทนของรัฐ โดยมีบทบาทเป็นผู้นำชุมชน บ้างก็เป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน อาทิเช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นายบ้าน กรรมการหมู่บ้าน เป็นต้น บุคคลกลุ่มนี้มีบทบาททางอ้อมในการเข้าร่วมบริหารและจัดการชุมชนชายแดนกับภาครัฐส่วนกลาง โดยเป็นผู้รับนโยบายและแนวปฏิบัติต่าง ๆ นำมาใช้กำกับดูแลลูกบ้านของตน

กลุ่มที่สอง คือ กลุ่มบุคคลที่ไม่ได้เป็นคนพื้นเพที่มีถิ่นอาศัยอยู่ในชุมชนอ่างปลาบึก ซึ่งผู้คนในกลุ่มนี้ผู้วิจัยจะเรียกว่า “คนนอก” สามารถจำแนกแยกย่อยได้ 2 กลุ่มย่อยดังต่อไปนี้

กลุ่มย่อยประเภทที่ 1 กลุ่มบุคคลของรัฐที่ดำเนินการโดยส่วนกลาง ในงานวิจัยนี้ได้เลือกมองผ่านหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับนโยบายความมั่นคงของรัฐ นั่นก็คือ ฐานปฏิบัติการผาตั้ง หมวดตำรวจตระเวนชายแดนที่ 2454 (หมวด ดชด.2454) ซึ่งมีตำรวจตระเวนชายแดนประจำการสังกัดอยู่ที่ฐานแห่งนี้มากถึง 10 กว่าคน เนื่องจากเหล่า ดชด. ดังกล่าวนี้เป็นบุคคลที่มีใช้คนภายในชุมชน คือ เป็นผู้คนที่มิถิ่นอาศัยอยู่ในพื้นที่อื่น ๆ เช่น เลย นครพนม มุกดาหาร เป็นต้น โดยได้ผลัดเปลี่ยนเวียนกันมาปฏิบัติงาน จึงถือเป็นกลุ่มชนที่ผู้วิจัยใช้นำมาช่วยขยายในการศึกษาตีความเพียงบางส่วนเท่านั้น

กลุ่มย่อยประเภทที่ 2 เป็นบุคคลที่มาจากถิ่นอื่น โดยมาพำนักหรือเยี่ยมเยือน ท่องเที่ยวในชุมชนแห่งนี้ในบางครั้งบางคราว ตามระยะเวลาที่มีเทศกาล เช่น นักศึกษามหาวิทยาลัยที่มาเก็บข้อมูลภาคสนาม นักท่องเที่ยวที่มาพักในหมู่บ้านแบบ Home Stay และนักท่องเที่ยวที่มาตามช่วงเทศกาลต่าง ๆ เช่น งานประเพณีบั้งไฟพญานาค เป็นต้น

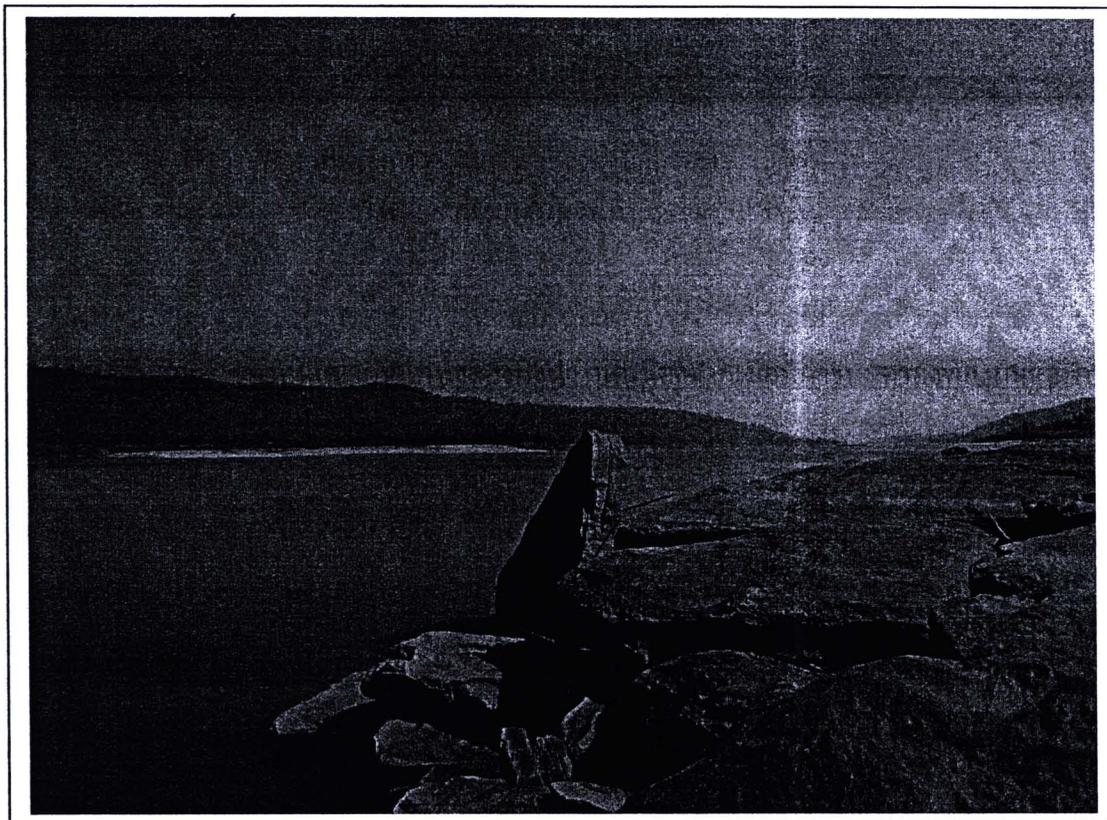
ด้วยเหตุนี้ ประชากรศึกษาทั้ง 2 กลุ่ม จึงประกอบไปด้วยสถานภาพ 2 ลักษณะกว้างๆ โดยแบ่งเป็นประชาชนที่เป็นคนใน และกลุ่มประชาชนที่เป็นคนนอก ตามลำดับในการนำเสนอในหัวข้อต่อไป ซึ่งสถานที่และบุคคลที่ปรากฏในงานวิจัยนี้บางชื่ออาจสมมติขึ้นมา

4.2.1 บ้านผาตั้ง + บ้านอ่าง: ชุมชนคนลาวในพื้นที่ข้ามรัฐ

ชุมชนบ้านผาตั้งเป็นชาวเวียงจันทน์เขตบ้านแก้งเลี้ยวอพยพเข้ามาอยู่ และประกอบอาชีพทางการเกษตรและจับปลา ปัจจุบันบ้านผาตั้งเป็นที่ตั้งของตำบลและสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลผาตั้ง แบ่งการปกครองออกเป็น 7 หมู่บ้าน คือ บ้านผาตั้ง บ้านปากโสม บ้านลำภูพาน บ้านห้วยไซงัว บ้านดงตอง และบ้านไทยพัฒนา ขึ้นกับอำเภอสังขุม จังหวัดหนองคาย บ้านผาตั้งเป็นชุมชนที่มีชื่อเสียงแห่งหนึ่งของจังหวัด ในฐานะที่มีทิวทัศน์สวยงามจึงถูกจัดให้เป็นหมู่บ้านที่สามารถรองรับนักท่องเที่ยวที่สนใจการพักแบบ Home Stay อีกทั้งยังเป็นสถานที่อีกจุดหนึ่งที่สามารถชมปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคของจังหวัดหนองคายได้ เนื่องจากบ้านผาตั้งเกิดจากกลุ่มชนที่อพยพมาจากฝั่งลาว ซึ่งแต่เดิมหมู่บ้านนี้เรียกว่าบ้านแซนอ่างผาตั้ง โดยเรียกตามสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ซึ่ง “แซน” ในความหมายของชาวบ้านในพื้นที่นี้หมายถึงลานหินที่ยื่น

ยาวลงไปถึงกลางแม่น้ำโขง และตรงปลายลานหินจะมีแท่งหินรูปคล้ายขนมปังตั้งอยู่ (ตรงบริเวณลานหินที่ยื่นลงไปนี้ ภาษาถิ่นเรียกว่า “แซน”) เวลากลางคืนจะเห็นได้ชัดเจนในฤดูแล้ง ส่วนฤดูน้ำหลากน้ำล้นท่วมลานหิน น้ำไหลแรงพัดผ่านลานหินจะได้ยินเสียงน้ำพัดได้ชัดเจน ด้านทิศตะวันออกของลานหินเป็นค้ำน้ำเรียกว่า “อ่างปลาบึก”

เนื่องจากชุมชนนี้เคยถูกเรียกว่าบ้านแซนผาดั้งบ้าง บ้านอ่างปลาบึกบ้าง บ้านอ่างผาดั้งบ้างตามคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่ทั้งสองฝั่งน้ำ แต่เนื่องจากเมื่อมีการปกครองท้องถิ่นและการบริหารจัดการชุมชนหมู่บ้านตามชายแดนแม่น้ำโขง จึงเกิดการสร้างคำเรียกชื่อหมู่บ้านเฉพาะฝั่งไทยนี้ว่า “บ้านผาดั้ง” โดยละทิ้งคำว่า “บ้านอ่างผาดั้ง” ไป แล้วชุมชนทางฝั่งลาวก็เหลือแต่คำว่า “บ้านอ่าง” ไม่มีคำว่าผาดั้งด้วยเช่นกัน เพื่อให้เห็นรายละเอียดที่เด่นชัดผู้วิจัยขอแนะนำเสนอคำอธิบายตามลักษณะภูมิประเทศและลักษณะทางกายภาพที่เคยถูกอ้างอิงเชื่อมโยงกันระหว่างชุมชนสองฝั่งน้ำแห่งนี้

ภาพที่ 15: แผ่นหินตั้งขนาดใหญ่ที่มาของชื่อหมู่บ้านผาดั้ง ซึ่งเป็นหินธรรมชาติกลางลำน้ำโขง จะปรากฏให้เห็นเฉพาะช่วงหน้าแล้ง ฤดูน้ำลดเท่านั้น บ้านผาดั้ง อำเภอสังขม จังหวัดหนองคาย

4.2.1.1 การปกครองในวิถีจารีตประเพณี

บ้านอ่างกับบ้านผาดั้ง มีการวางรากฐานการปกครองชุมชนแบบพึ่งพาอาศัยกัน โดยแบ่งอำนาจการปกครองและการบริหารจากรัฐไปยังผู้นำชุมชนของหมู่บ้าน นั่นก็คือ กำหนด

หรือผู้ใหญ่บ้านและนายบ้าน ซึ่งกำนันและนายบ้านจะรับนโยบายจากรัฐส่วนกลางของตน เช่นพ่อกำนันผาสีก็รับนโยบายจากรัฐไทย ขณะที่นายบ้านบุญธรรมก็รับนโยบายจากรัฐลาว แต่ทั้งสองหมู่บ้านก็มีคณะกรรมการหมู่บ้านช่วยกันดูแลสอดส่อง เช่น ผู้ช่วยกำนันและรองนายบ้าน ที่มาจากการแต่งตั้งของผู้หน้านั้น ถึงแม้ภาพของกำนันและนายบ้านจะเป็นภาพตัวแทนของรัฐ แต่ในชุมชนแห่งนี้มักจะนิยมเลือกบุคคลผู้อาวุโสและเป็นที่เคารพของชาวบ้านทั่วไปด้วย การออกกฎระเบียบว่าด้วยการข้ามแดนในชุมชนแห่งนี้ เป็นไปตามข้อตกลงจากการประชุมหารือร่วมกันระหว่างผู้นำทั้งสองฝ่ายเพื่อรักษาสิทธิประโยชน์ให้เกิดขึ้น และสร้างความสะดวกสบายให้กับผู้คนส่วนใหญ่ให้ได้มากที่สุด

4.2.1.2 พื้นที่ทางกายภาพของชุมชนอ่างปลาบึก

ในกรณีบ้านผาดั้งฝั่งไทย: หากผู้มาเยือนเดินทางมาจากทางจังหวัดหนองคาย ก็จะผ่านอำเภอท่าบ่อและอำเภอศรีเชียงใหม่ก่อน แล้วเลยวัดหินหมากเป้งมาสัก 20 กว่ากิโลเมตรก็จะถึงบ้านผาดั้ง หลังจากขึ้นเขาสูงเล็กๆ ตามถนนสาย 211 เลี้ยวบริมโขงไปทางอำเภอสังคมก่อนถึงตัวอำเภอก็จะถึงหมู่บ้านผาดั้งก่อน ถนนสาย 211 เป็นถนนลาดยางสายหลักที่เชื่อมโยงไปถึงจังหวัดเลย ซึ่งทำหน้าที่เป็นเส้นกันเขตแดนหลายๆ ที่แบ่งพื้นที่ส่วนของรัฐไทยและส่วนของแม่น้ำโขงออกจากกัน โดยพื้นที่เหนือแม่น้ำโขงขึ้นไปมักจะเป็นที่ตั้งของตัวอำเภอต่างๆ ก่อนเข้าตัวหมู่บ้านผาดั้งเราจะพบกับป้ายกล่าวต้อนรับนักท่องเที่ยวและแนะนำว่าหมู่บ้านนี้เป็นจุดชมปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคอีกแห่งหนึ่งของจังหวัดหนองคาย ซึ่งจุดที่เกิดบั้งไฟนี้ก็คือบริเวณ “อ่างปลาบึก” นั่นเอง และอ่างปลาบึกนี้เองที่เป็นที่ตั้งของฐานปฏิบัติการณ์ผาดั้ง หมวดตำรวจตระเวนชายแดนที่ 2454 (หมวด ดชด.2454) ด้วยเช่นกัน ภายในชุมชนบ้านผาดั้งทั้งสองฝั่งถนนสาย 211 มีทั้งสวนไร้ข้าวโพด ปลูกข้าว ปลูกต้นยางพารา และพืชผลทางเกษตรอื่นๆ ที่ปลูกตามฤดูกาลด้วย เช่น มะเขือเทศ ถั่วเหลือง พริก เป็นต้น ในด้านฝั่งขวาของถนนสายนี้ที่ดินที่ติดริมแม่น้ำโขงหลายแหล่งที่มีไร่ที่อยู่อาศัย แต่เป็นสวนพืชผลทางการเกษตรจำนวนมาก พื้นที่บริเวณนี้เป็นของชาวบ้านในฝั่งไทย แต่ก็เปิดโอกาสให้คนต่างถิ่นต่างฐาน อาทิเช่น ฝรั่งเศส แอบใช้สิทธิ์คนท้องถิ่นจับจองซื้อที่ได้เช่นกัน

บ้านผาดั้งทั้งสองฝากฝั่งถนนสาย 211 ตั้งอยู่ระหว่างทิวเขาเล็กๆ ที่เขาด้านหนึ่งอยู่ฝั่งไทยและเขาด้านหนึ่งอยู่ฝั่งลาว มีแม่น้ำโขงเป็นแอ่งอยู่ตรงกลางเหมือนเป็น “เส้นเขตแดน” ที่ถูกนิยามตามความหมายของรัฐชาติที่ถูกสืบทอดมรดกมาตั้งแต่ยุคอาณานิคมฝรั่งเศส แน่นนอนพื้นที่ฝั่งไทยบ้านผาดั้งตามตัวบทกฎหมาย ก็ไม่อนุญาตให้คนลาวฝั่งโน้นเข้ามาแสดงสิทธิ์หรือใช้ประโยชน์เป็นแน่ แต่จากการพูดคุยกับชาวบ้านทั่วไปก็พบว่า แม้คนลาวจะไม่มีสิทธิ์แต่คนฝั่งโน้นก็เคยทำมาหากินบนแผ่นดินฝั่งนี้มานานแล้ว วิธีการของคนลาวบางคน ก็คือ การให้ญาติพี่น้องที่ได้ทะเบียนเป็นคนไทยนี้แหละฝากชื่อเอาไว้ แต่ก็รู้กันว่าเป็นที่ดินของใคร... ซึ่งก็ของกลยุทธ์ของความเป็นเครือญาติที่ผูกพันกันมาเป็นเส้นทางเชื่อมร้อยผืนแผ่นดินให้ติดกันได้ ไม่จำเป็นต้อง

ฟังพวาอาศัยโหนดหรือใบกรรมสิทธิ์ที่รัฐเป็นคนกำหนดสร้างขึ้น ก็สามารถทำมาหาอยู่หากินได้ เพียงแต่ซื้อขายถ่ายโอนกันไม่ได้เท่านั้น (อัยยบุญสา, สัมภาษณ์, กุมภาพันธ์ 2552)

นอกเหนือจากจะเป็นพื้นที่ทางการเกษตรที่ชาวบ้านในท้องถิ่นได้ใช้ประโยชน์แล้ว พบว่า ในชุมชนบ้านผาดังยังมีพื้นที่บริเวณปากทางเข้าหมู่บ้านริมถนนสาย 211 ซึ่งมองเห็นทิวทัศน์แม่น้ำโขงที่งดงามได้อย่างดีเยี่ยม แต่พื้นที่แห่งนี้เป็นที่ตั้งของสำนักบูชาพญานาค ซึ่งผู้วิจัยได้สอบถามชาวบ้านบอกให้ฟังว่า “เป็นที่ของคนเมืองอุดรฯ เห็นมีคนเล่าให้ฟังว่าเป็นคนรวยเมืองอุดรฯ บ้านอยู่ในตัวเมือง มาซื้อที่กับไทบ้านแล้วเอาไปตั้งเป็นสำนักอะไรสักอย่างหนึ่ง แต่ไม่ค่อยอยู่ มองดูแล้วเหมือนรีสอร์ทที่พักแต่ไม่ใช่ เขามาเอาที่มาทำเป็นสำนักบูชาพญานาค ซึ่งชาวบ้านก็ไม่ได้ไปเกี่ยวไปยุ่งด้วย” (นางบัว, สัมภาษณ์, ตุลาคม 2551) ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่าสำนักที่ตั้งแห่งนี้ไม่มีคนอยู่ แต่สภาพบรรยากาศต่าง ๆ เหมาะสมมองผ่านๆ เหมือนกับรีสอร์ท เพราะด้านหน้ามองเห็นแม่น้ำโขง ด้านหลังเป็นภูเขาป่าไม้เขียวขจี สภาพสำนักที่ตั้งเป็นอาคารชั้นเดียวค่อนข้างใหม่ และดูแปลกหูแปลกตากว่าบ้านพักอาศัยของชาวบ้านในแถบนี้

หลังจากที่ลัดเลาะเข้าหมู่บ้านเลียบไปตามริมโขง จะพบว่ามีท่าเรือแห่งหนึ่งซึ่งอยู่ด้านหลังของวัดอ่างปลาบึก ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่าป้ายชื่อวัดที่ตั้งอยู่หน้าวัดนั้น หากเดินข้ามด้านหน้าจะอ่านป้ายนี้ว่าวัดอ่างปลาบึก แต่ด้านหลังจะมีชื่อวัดที่เขียนกลับหัวตัวอักษรขนาดเดียวกันสีเดียวกันเขียนว่า “วัดผาดัง” ซึ่งผู้วิจัยก็สงสัยจึงได้เข้าไปถามหลวงพี่ที่จำวัดอยู่เพียง 1 รูป ได้ความมาว่า “ตอนแรกก็เขียนป้ายวัดเรียกตามชื่อบ้านที่อำเภอตั้งให้ คือ “บ้านผาดัง” แต่คนเก่าคนแก่พื้นบอกรว่าไม่ถูก เพราะวัดนี้มีก่อนที่จะตั้งเป็นชุมชนเป็นบ้านด้วยซ้ำ แล้วคนก่อนๆ ก็เรียกว่าวัดอ่างปลาบึกไม่ใช่วัดผาดัง” (หลวงพี่ประเสริฐ, สัมภาษณ์, ธันวาคม 2551) ดังนั้นทางวัดจึงได้เปลี่ยนแปลงป้ายที่เดิมเขียนเสร็จแล้วให้กลายเป็นชื่อวัดตามที่ชาวบ้านส่วนใหญ่เรียกขานกันมานั้นนาน

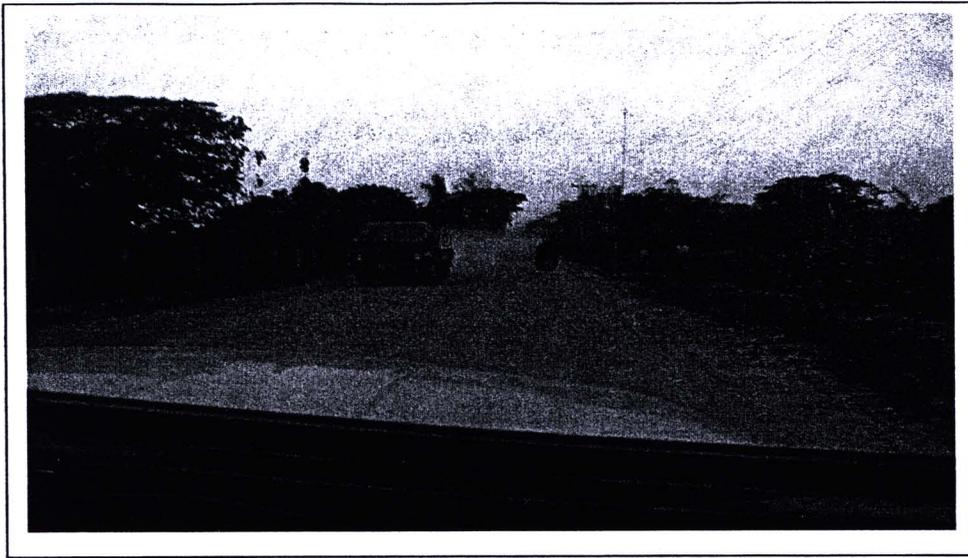

ภาพที่ 16 : ด้านหน้าเขียนป้ายวัดอ่างปลาบึก แต่ด้านหลังเขียนป้ายว่าวัดบ้านผาดัง
วัดอ่างปลาบึก อำเภอสังขม จังหวัดหนองคาย

นอกจากนี้แล้ว วัดดังกล่าวยังมีความสำคัญในฐานะเป็นท่าเรือขึ้น-ลงของคนไทยกับคนลาวซึ่งกันว่า “ด่านประเพณี” เพื่อให้คนลาวฝั่งบ้านอ่างฝักโน้นได้มาใช้ขึ้นที่ท่าแห่งนี้ แสดงให้เห็นพื้นที่ความสัมพันธ์ของผู้คนสองฝั่งน้ำที่ยังยึดโยงอยู่กับพื้นที่วัด อันถือเป็นที่พักพิงของชาวบ้านในภาวะการณ์ที่ผิดแผกไปจากเดิม วัดจึงยังคงเป็นเครื่องบ่งชี้และยืนยันพื้นที่แห่งจิตวิญญาณที่ชาวอ่างปลาบึกใช้ เพื่อสืบทอดชุมชนสัมพันธ์ไว้ได้เป็นอย่างดี ถึงแม้จากการสังเกตการณ์ของผู้วิจัยท่าเรือที่ดูเรียบง่ายและธรรมดาในวิถีแบบชาวบ้านแห่งนี้ จะไม่ใหญ่โต ไม่มีด่านเข้าออก ไม่มีเจ้าหน้าที่ ไม่มีการตรวจตราอย่างเข้มข้น ดูแล้วก็มิชิวิตชีวา และให้อารมณ์ในมิติที่แตกต่างจากด่านศุลกากรหนองคายเป็นอย่างมาก เหตุผลหนึ่งอาจจะเพราะด่านศุลกากรกับด่านประเพณีมีความหมายและความสำคัญในเชิงหน้าที่ที่มีต่อผู้คนแตกต่างกัน

ในส่วนพื้นที่ของหมู่บ้านผาตั้งพบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ตั้งบ้านเรือนอยู่ฝั่งขวาของถนนซึ่งติดเลาะเลียบบกับแม่น้ำโขงยาวประมาณเป็นกิโลเมตรกว่าๆ บ้านส่วนใหญ่เป็นบ้านคอนกรีตกึ่งไม้ แต่ละหลังอยู่กันไม่ห่างมากนัก หมู่บ้านนี้มีวัดสำคัญอยู่ 1 วัด คือ วัดอ่างปลาบึก มีพระจำพรรษาอยู่เพียง 1 รูป ทั้งนี้เวลายังงานมงคล มังงานอวมงคล ก็จะมีนิมนต์พระจากวัดอื่นในหมู่บ้านข้างเคียงมาร่วมปฏิบัติกิจด้วย นอกเหนือจากนี้บ้านผาตั้งยังเป็นที่ตั้งของอนามัยตำบลผาตั้ง ซึ่งอยู่ติดกับบ้านพ่อกำนันผาสีอันเป็นที่ทำการกำนันตำบลนี้ด้วยเช่นกัน ที่ตั้งของอาณาเขตตำบลผาตั้งมีดังนี้ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขา ตั้งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ป่าแก้งไก่อ-พานพร้าว มีอาณาเขตติดต่อ คือ ทิศตะวันออก จดตำบลพระพุทธรบาท อำเภอสรีเชียงใหม่, ทิศตะวันตก จดตำบลแก้งไก่อ อำเภอสังคม มีลำน้ำโสมเป็นเขตแดน, ทิศเหนือ จดแม่น้ำโขง และประเทศลาว ส่วนทิศใต้ จดอำเภอมือ จังหวัดอุดรธานี ในเฉพาะในหมู่บ้านผาตั้งแห่งนี้มีประชากรโดยเฉลี่ยประมาณ 500 ครอบครัว ผู้คนส่วนใหญ่ทำอาชีพเกษตรกรรมและจับปลา

ในกรณีของบ้านอ่างฝักลาว: มีทั้งภาพที่เหมือนและแตกต่างกับฝั่งบ้านผาตั้ง กล่าวคือภูมิทัศน์ของบ้านอ่างก็มีแม่น้ำโขงที่เป็นสายน้ำเดียวกัน และมีภูเขาที่อยู่ฟากฝั่งบ้านผาตั้งเป็นฉากหลัง ที่ก่อให้เกิดภาพของแอ่งแม่น้ำโขงซึ่งมีลักษณะเหมือนอ่างขนาดใหญ่เช่นกัน แต่ภาพของถนนหนทางดูเหมือนจะต่างกันอย่างสิ้นเชิง ด้วยเหตุที่ผู้วิจัยและคณะได้ลองเดินทางจากกำแพงนครเวียงจันทน์มาตามเส้นทางสายเวียงจันทน์-เมืองสาณะคาม ด้วยรถเปิดประทุนรับลมอย่างดีเป็นถนนเลาะเลียบลำน้ำโขงคล้ายกับเส้นทางหมายเลข 211 ฝั่งไทยเช่นกัน แต่สิ่งที่ผิดแผกก็คือภาพของถนนหนทางที่คละคลุ้งไปด้วยฝุ่นแดงเต็มไปหมด หากมีรถสวนทางกันมา แน่نونทุกคนจะต้องเตรียมผ้าปิดตาปิดจมูกไว้อย่างดี ยิ่งโดยไม่ต้องหวังเกรงว่าเสื้อผ้าที่ใสมาจะต้องมีสีส้มมาเจือปนอยู่ด้วยก็ตาม เนื่องจากถนนจากเมืองเวียงจันทน์มุ่งตรงไปยังเมืองสาณะคาม ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับอำเภอสังคมจังหวัดเลย เส้นทางนี้ผ่านบ้านอ่างที่อยู่ตรงข้ามบ้านผาตั้งฝั่งไทยด้วยระยะทางเพียงแค่ 60 กิโลเมตร แต่คณะผู้วิจัยต้องใช้เวลาเดินทางถึง 1.40 ชั่วโมง

ภาพที่ 17: รถยนต์กำลังวิ่งสวนทางผ่านมابถนนสายนครเวียงจันทน์-सानะคาม-ไชยะบุรี

จากเหตุการณ์ดังกล่าว ทำให้ผู้วิจัยมองเห็นว่าในภาวะความร่วมมือกันในเขตอนุภูมิภาค ลุ่มแม่น้ำโขงตามเจตนารมณ์เชิงนโยบายที่ต้องการพัฒนาเขตเศรษฐกิจในดินแดนแถบนี้ ดูเหมือน จะไม่ได้เป็นระบบระเบียบในการจัดการเชิงพื้นที่ในมิติของสัมพันธภาพระหว่างรัฐมากนัก ผู้วิจัย และคณะรู้สึกว่ หากเราไปบ้านอ่างด้วยถนนลาดยางฝังไทยก็คงใช้เวลาเพียง 40-50 นาที ซึ่งบ่งชี้ให้เห็นการพัฒนาเชิงเส้นทางคมนาคมที่ไม่สมดุลกัน แต่เพียงมีเส้นแม่น้ำโขงกั้นกลางห่างกัน ช่วงระยะไม่ถึง 1 กิโลเมตร ภาพสองข้างทางฝังลาวที่เต็มไปด้วยโทนสีส้ม ทั้งตามต้นไม้ หลังคา บ้านเรือน และสภาพภูมิทัศน์โดยทั่วไป ซึ่งหากมองลอดผ่านสายน้ำโขงมายังฝังไทย เราจะเห็น ภาพที่ดูเหมือนจะแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ถนนลาดยาง วัดวาอารามที่ใหญ่โตโอฬาร ตัวอำเภอ ต่างๆ ริมโขงที่มีอาคารบ้านเรือนและร้านค้าต่างๆ จำนวนมาก ซึ่งสะท้อนสภาพชีวิตที่แตกต่างที่มีเพียงเส้นเขตแดนกั้นกลางระหว่างผู้คนเท่านั้น แต่เมื่อเดินทางถึงบ้านอ่างใหญ่ เราก็จะพบว่า สองฝังดูเหมือนจะมีกลิ่นอายของชุมชนที่มีวิถีชีวิตคล้ายคลึงกันมาก เพราะเป็นชุมชนเกษตร และยังคงมีวิถีการทำมาหากินหาปลา ปลูกผักปลูกพืชต่างๆ ริมแม่น้ำโขงไว้ใช้สอย และแลกเปลี่ยน ซื้อขายกันภายในชุมชน

หลังจากที่ถึงหมู่บ้านแล้ว คณะผู้วิจัยได้เดินทางไปยังบริเวณอ่างปลาบึกที่เรียกว่า “อ่างใหญ่” อันเป็นจุดเชื่อมร้อยผู้คนสองฝังโขงให้ผสมผสานกลมกลืนกันนานนับตั้งแต่อดีตราบกระทั่ง ปัจจุบัน เราเดินทางท่าเลาะเลียบบหมู่บ้านตามริมแม่น้ำโขง ซึ่งผ่านสวน “หมากเลน” (มะเขือเทศ) และพริกฝักต่างๆ จำนวนมาก พื้นที่ริมแม่น้ำโขงส่วนใหญ่ถูกใช้ในการปลูกพืชฝักสวนครัว แต่ก็มีไร้สวนบางพื้นที่มีขนาดใหญ่ในบริเวณริมอ่างปลาบึกแห่งนี้ ซึ่งชาวบ้านบอกว่าปลูกไว้จำนวนมากนี้ส่งขายให้กับบริษัทซอสมะเขือเทศที่เป็นโรงงานอยู่ฝังไทย (อำเภอศรีเชียงใหม่) มีข้อสังเกตว่าพื้นที่บริเวณริมแม่น้ำโขงจะไม่มีพื้นที่ปลูกข้าวที่เรียกว่า “พื้นที่นา” เพราะดินส่วนใหญ่เป็นดิน

ทรายมักไม่เก็บน้ำ อีกทั้งยังไม่เหมาะแก่การปลูกข้าว ด้วยเหตุนี้การปลูกข้าวจึงมักนิยมปลูกบนพื้นที่ที่อยู่เหนือขึ้นไป

ความแตกต่างของบ้านอ่าฝ่งลาว คือไม่มีพื้นที่ส่วนที่เป็นหน่วยราชการอย่างเด่นชัดเหมือนกับฝ่งบ้านผาดั้งฝ่งไทย กล่าวคือไม่มีที่ตั้งหน่วยตำรวจตระเวนชายแดน (ตชด.) ในหมู่บ้าน ไม่มีสถานีอนามัยหมู่บ้าน ไม่มีโรงเรียนในชุมชนของหมู่บ้าน บางครั้งการพึ่งพาอาศัยสาธารณสุขโรคต่างๆ โดยเฉพาะเรื่องการเจ็บไข้ได้ป่วยของชาวบ้านอ่าฝ่งลาว ก็ต้องมาพำนักรักษาตัวหรือให้หมอพยาบาลตรวจรักษาที่ฝ่งบ้านผาดั้งที่อนามัย หรือหากมีอาการเจ็บป่วยหนักก็จะเข้าไปตรวจที่โรงพยาบาลประจำอำเภอสังคม ทั้งนี้ก็ต้องขออนุญาตจากทางฝ่ายตัวแทนของรัฐ นั่นก็คือผู้ใหญ่บ้านหรือกำนันในท้องถิ่นนั้นๆ ก่อน

แม้สภาพโดยทั่วไปของบ้านอ่าฝ่งลาวจะมีภูมิทัศน์เหมือนกับหมู่บ้านในชนบททั่ว ๆ ไป แต่ด้วยเหตุที่พื้นที่ฝ่งนี้เป็นภูเขาสลับซับซ้อน และไม่เหมาะสมแก่การปลูกข้าวมากนัก แต่ชาวบ้านก็สามารถปลูกผัก เลี้ยงสัตว์ได้ ในวิถีชีวิตประจำวันโดยทั่วไป ทั้งคนฝ่งบ้านอ่าและคนฝ่งบ้านผาดั้งนับแต่อดีตต่างก็เคยช่วยเหลือเกื้อกูลกันตลอดมา บ้านนี้ไม่มีข้าวก็เอาผักมาแลกเปลี่ยน บ้านนี้ไม่มีเกลือ ไม่มีปลา ก็เอาข้าวเอาผักมาแลกกัน หรือมีการหยิบยืมในฐานะเป็นบ้าน “พี่น้อง” กัน ตัวอย่างเช่น บ้านอ้ายแหลมบอกว่ามีน้องสาวได้เป็นสะใภ้ทางฝ่งบ้านผาดั้ง “เนื่องจากบ้านของอ้าย (พี่) แหลมไม่ได้ปลูกข้าว น้องสาวเลยฝากให้เลี้ยงวัวไว้ฝ่งนี้ แล้วในทุกปีก็เอาข้าวมาให้หลายกระสอบ การฝากเลี้ยงวัวไว้ฝ่งนี้ก็เพราะมีที่ทางเยอะกว่า ญาติอาหารต่าง ๆ ตามธรรมชาติยังมีจำนวนมาก และก็ปลอดภัยได้สบายกว่าฝ่งไทย น้องสาวจึงได้ฝากเลี้ยงวัวไว้ที่นี่ ถ้าจะขายเอาเนื้อก็จะจัดการที่ฝ่งลาว แล้วนำเนื้อวัวข้ามเอาไปขายฝ่งไทยก็มี” (อ้ายแหลม, สัมภาษณ์, มกราคม 2552) ทั้งนี้ไม่นับรวมถึงการให้มีการปลูกผักต่างๆ ตามออเดอร์ (ใบสั่งของ) จากฝ่งไทยที่เป็นสินค้าเกษตรอื่นๆ อีกจำนวนมาก

อย่างไรก็ตาม การที่ถนนหนทางฝ่งลาวยังไม่เจริญ อีกทั้งโรงงานอุตสาหกรรมที่รับซื้อผลผลิตทางการเกษตรก็อยู่ห่างไกลมาก ซึ่งหากเทียบกับการนำผลผลิตเข้าสู่ตลาดฝ่งไทยจะสะดวกและง่ายกว่า ด้วยเหตุนี้คนลาวที่ปลูกมะเขือเทศ ปลูกผักที่ตลาดฝ่งไทยต้องการก็มักจะนิยมนำไปขายผ่านพ่อค้าคนกลางที่เป็นคนไทยแทน แต่ก็พบว่าพ่อค้าเหล่านั้นมักซื้อพืชผลในราคาต่ำกว่าปกติ เพราะอ้างว่าต้องซื้อสินค้าข้ามประเทศ เสี่ยงต่อการถูกตรวจจับ และมีค่าใช้จ่ายให้กับทางรัฐสูง ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชาวบ้านฝ่งไทยกับชาวบ้านฝ่งลาวที่แม้จะถูกมองว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน แต่ก็มีอำนาจทางการตลาดไม่เท่าเทียมกัน ซึ่งอาจจะก่อให้เกิดความไม่ไว้วางใจ และนำมาซึ่งความขัดแย้งในที่สุดก็เป็นได้

4.2.2 อ่างปลาบึก: พื้นที่แห่งนี้เพื่อผู้คนสองฝั่งโขง

พ่อตู้เคน พ่อเฒ่าอายุ 77 ปี อดีตพรานล่าปลาบึกคนสุดท้ายของชุมชนแห่งนี้ ได้เล่าเรื่องราวชีวิตของผู้คนในชุมชนอ่างปลาบึก นับตั้งแต่เมื่อครั้งยุคก่อนที่จะมีการแบ่งแยกเส้นเขตแดนโดยใช้แม่น้ำโขงเป็นเครื่องกั้นไทยกับลาวออกจากกัน โดยนำเสนอให้เห็นเกี่ยวกับความสำคัญของแม่น้ำโขงในฐานะที่เป็นพื้นที่แห่งชีวิตและจิตวิญญาณที่เชื่อมร้อยผู้คนที่ถูกแยกออกให้เชื่อมติดกันได้ พ่อตู้เคนเล่าว่าแม่ในวันนี้จะไม่มีปลาบึกให้จับแล้ว แต่ศาลเจ้าพ่ออ่างปลาบึกที่เป็นเหมือนสิ่งค้ำจุนจิตใจก็ยังคงอยู่ ผีเจ้าท่าเจ้าน้ำที่ผู้คนสองฝั่งโขงเชื่อถือก็ยังคงมีอยู่ในศาลแห่งนี้ คนบ้านอ่างฝั่งโน้นก็นับถือบูชาเช่นเดียวกับคนฝั่งบ้านผาดั้งนี้ เราเชื่อว่ามี “ผีเจ้าท่าเจ้าน้ำ” เดียวกันไม่เคยแบ่งแยกกันได้ไหนแต่โรมา เวลาจับปลาในอดีตก็ต้องช่วยเหลือร่วมมือกันของคนทั้งสองฝั่งน้ำจึงจะได้ปลา (พ่อตู้เคน, สัมภาษณ์, กุมภาพันธ์ 2552)

ประวัติของศาลเจ้าพ่ออ่างปลาบึกเริ่มตั้งแต่ในอดีตกาลนานโพ้น ก่อนที่รัฐบาลลาวจะตกเป็นประเทศอาณานิคม ผู้คนสองฝั่งน้ำยังเป็นคนชุมชนเดียวกัน นั่นก็คือ “ชาวอ่างปลาบึก” ตามที่ถูกเรียกขานกันในท้องถิ่นแม้กระทั่งปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม ภายใต้การปกครองของรัฐบาลลาว นับตั้งแต่ปลายปี ค.ศ.1975 เป็นต้นมาที่ได้ปกครองด้วยระบบแบบสังคมนิยม ซึ่งเป็นระบอบการปกครองที่มีความเข้มงวดกดขี่ รัฐบาลมีอำนาจเด็ดขาด ประชาชนทั่วไปต่างเกรงกลัวและไม่มีสิทธิเสรีภาพในการเสนอความคิดเห็น (แกรนท์, 2549: 191-192) อิทธิพลดังกล่าวส่งผลกระทบต่อ การนับถือบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชาวบ้านอ่างด้วยเช่นกัน กล่าวคือ มีการให้ยกเลิกการนับถือผีเจ้าท่าเจ้าน้ำเจ้าอ่าง และไม่ให้มีการจัดพิธีกรรมต่าง ๆ อันจะก่อให้เกิดความเสื่อมเสียและมองเห็นทัศนคติของสังคมที่ไม่มีการพัฒนา เช่นนี้จึงมีการสั่งให้งดการจัดประเพณีการเลี้ยงผีเจ้าท่าเจ้าน้ำอ่างปลาบึกตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา แต่ฝั่งไทยแน่นอนอำนาจรัฐลาวไม่สามารถควบคุมหรือสั่งการได้ด้วยเหตุนี้ ในช่วงเทศกาลการจับปลาบึกประจำปี ชาวลาวฝั่งบ้านอ่างก็จะเดินทางข้ามแม่น้ำโขงมาร่วมประเพณีกับชาวบ้านผาดั้งฝั่งไทย เพื่อดำเนินตามวิถีแห่งศรัทธาและความเชื่อที่สืบทอดกันมาตั้งแต่ครั้งบรรพชน ซึ่งในระยะที่ประเทศลาวปกครองด้วยระบอบสังคมนิยม การเดินทางไปมาหาสู่กันถือเป็นความผิด จะต้องขออนุญาตทางการอย่างเคร่งครัด ซึ่งสร้างความอึดอัดใจและความลำบากยิ่งสำหรับชีวิตของผู้คนสองฝั่งโขงที่เคยติดต่อดังสัมพันธ์กันเรื่อยมา

พ่อตู้เคน กล่าวว่าตนเคยร่วมจับปลาบึกกับฝ่ายเวียงจันทน์มาตั้งแต่อายุ 17-18 ปี และเคยเรือฟันจัดตั้งพิธีกรรมนี้ใหม่อีกครั้งเมื่อปี พ.ศ.2529 การจับปลาบึกต้องทำพิธีกรรมใหญ่โต พิธีนี้ปกติฝ่ายลาว (เวียงจันทน์) จะเป็นผู้กระทำ เป็นเจ้าพิธี ฝ่ายไทยมักจะเป็นเพียงผู้ร่วมจับปลาเท่านั้น ด้วยการจับปลาในอดีตจะมาตั้งพิธีกันที่หาดบ้านผาดั้งเสมอ การกำหนดเวลาในการจับปลากรณีบ้านผาดั้งกับบ้านอ่างจะกำหนดเอาไว้วันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 3 เป็นเริ่ม คือเรือแพที่จะจับปลาจะออกเดินทางจากหมู่บ้านของตนไปรอเรืออยู่ที่บ้านหนอง (ปลาบึก) อำเภอสังคม พอวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 3 เรือเหล่านี้จะออกจากบ้านหนองล่องลงมารอเรือที่ปากห้วยไซว บ้านผาดั้ง และในวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 3 ทางเวียงจันทน์จะตั้งพิธีเลือกเจ้าน้ำ (ตัวแทนของผีใหญ่ของแม่น้ำโขง) ผู้จะเป็น

หัวหน้าพิธี ซึ่งเจ้าน้ำส่วนใหญ่จะต้องเป็นผู้มีเชื้อสายสูง หรือเจ้าเขตเจ้าแขวงนครเวียงจันทน์ เท่านั้น

เมื่อได้เจ้าน้ำแล้ว ก็จะทำพิธีเลี้ยงผี เรียกว่าไหว้เจ้าพ่อหอยเยย (หรือหอกลอง) ผีบ้านผีเมืองเวียงจันทน์ เป็นพิธีใหญ่ มีการล้มนวล้มนวคายเลี้ยงผี เช่นเหล้า ไก่ พาช้าว (อาหารคาวหวาน) หมากพลู บุหรี่ (เมี่ยง กัญชา ผีน) แต่งขัน 5 ขัน 8 ข่านางเทียม เมื่อไหว้เจ้าพ่อหอยเยยแล้ว วันขึ้น 10 ค่ำ เจ้าน้ำจะพากันออกเดินทางไปที่บ้านสีโคล ไปเลี้ยงผีที่บ้านสีโคล ล้มนวคายเลี้ยง ข่านางเทียม เป็นการเลี้ยงใหญ่ รุ่งเช้าออกจากสีโคลไปเก้าเลี้ยว เลี้ยงผีที่เก้าเลี้ยว เวะพักที่เก้าเลี้ยว 1 คืน ขึ้น 12 ค่ำ ออกจากเก้าเลี้ยวไปที่คอกแก้ง เลี้ยงผีที่คอกแก้ง เป็นการเลี้ยงแบบธรรมดาไม่ต้องล้มนวคายเลี้ยง พอดกสายก็ออกจากคอกแก้งไปที่หินสั่ว เลี้ยงผีที่หินสั่ว เป็นการเลี้ยงใหญ่ ล้มนวคายเลี้ยง มีมหรสพพ้อนรำ พักค้างที่หินสั่ว เรียก “กินนวยคอกแก้ง กินแลงกินสั่ว” ขึ้น 13 ค่ำ ออกจากหินสั่วไปบ้านอ่าง ผ่าอ่าง (ผ่านอ่างปลาบึก) ขึ้นพักที่หาดที่บ้านผาดั้ง เช้าวันขึ้น 15 ค่ำจะมีพิธีเลี้ยงผีเป็นพิธีใหญ่ในการจับปลา

แม้เรื่องบอกเล่าของพ่อตู้เคน ณ วันนี้จะอยู่ในความทรงจำ เพราะพิธีกรรมนี้ได้เลือนหายไปจากชุมชนแห่งนี้นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2529 แล้ว เพราะไม่มีปลาบึกให้จับ วงจรชีวิตของปลาบึกที่จะต้องเดินทางมายังอ่างน้ำแห่งนี้ก็เปลี่ยนไป ไม่มีปลาอยู่ในบริเวณนี้เหมือนที่เคยเป็นมาในอดีต แม้จะมีการฟื้นฟูพิธีกรรมการจับปลาบึก แต่ก็พบว่าขั้นตอนพิธีกรรมยังคงสืบทอดและปฏิบัติตามได้อย่างเคร่งครัด แต่ชีวิตปลาบึกในฐานะ “พระเอก” ของงานนี้ก็ไม่ได้มาร่วมกิจกรรมงานประเพณีนี้แม้จะมีการเช่นสร้างบุช้ออ่อนอนให้เจ้าน้ำเจ้าท่าเจ้าอ่างบันดาลปลามาให้ก็ตาม

ในวันนี้อ่างปลาบึก กลายเป็นแหล่งที่มีบั้งไฟพญานาคขึ้นมาแทนที่ ในช่วงเทศกาลงานออกพรรษาของทุกปี คือ วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 อ่างปลาบึกจะกลายเป็นจุดนัดพบของนักท่องเที่ยวที่เข้ามาดูชมปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาค อันเป็นการรณรงค์และส่งเสริมสนับสนุนผ่านการท่องเที่ยวของจังหวัดหนองคาย และ ท.ท.ท. อ่างปลาบึกที่ไม่มีปลาบึกแล้วยังคงถูกรับใช้ชุมชนสองฝั่งน้ำและผู้คนจากหลากหลายที่มาเพื่อสังสรรค์นันทนาการร่วมกันในประเพณีงานบุญเช่นเคย แต่เปลี่ยนจาก “พิธีจับปลาบึก” มาเป็น “พิธีดูบั้งไฟพญานาค” แทน

แม้ว่างานวิจัยฉบับนี้ จะมุ่งศึกษาผ่านการเก็บข้อมูลภาคสนามในพื้นที่ข้างต้นทั้งสองฝั่งน้ำ คือ บ้านอ่างฝั่งลาว และบ้านผาดั้งฝั่งไทย ซึ่งผู้วิจัยหมายรวมเรียกตามที่อยู่กันทั่วไปในท้องถิ่นนี้ว่า “ชุมชนอ่างปลาบึก” (ดูแผนที่ 1) แต่ผู้วิจัยก็ไม่ได้ละเลยที่จะกล่าวถึงระบบความสัมพันธ์ของชุมชนในพื้นที่อื่นๆ ที่มีปฏิสัมพันธ์ด้วยเช่นกัน ทั้งความสัมพันธ์ภายในชุมชนอ่างปลาบึกเองและ ความสัมพันธ์กับภายนอกชุมชนอื่นๆ ด้วย เนื่องจากพื้นที่อื่น ๆ เหล่านี้ล้วนอยู่ภายใต้สถาบันวัฒนธรรมชุมชนที่เปรียบเสมือนโครงสร้างที่มีอำนาจครอบงำหรืออิทธิพลทั้งทางตรงและทางอ้อม

4.3 เรื่องเล่าของชาวอ่างปลาบึก: พหุลักษณะและร่องรอยชีวิตของเส้นเขตแดน

การศึกษางานชายแดนตามวิธีวิทยาชาติพันธุ์วรรณนา (ethnography) สำหรับผู้วิจัยนี้ดูเหมือนจะเป็นสิ่งที่ท้าทายและเป็นเรื่องใหม่ที่น่าค้นคว้ายิ่ง จากการศึกษาค้นคว้าวิธีวิทยาในแนวนี้ ผู้วิจัยได้ความรู้มาอย่างหนึ่ง คือ การเรียนรู้หรือทำความเข้าใจวัฒนธรรมของผู้อื่นนั้น ในฐานะที่เราเป็นคนนอกมีข้อพึงระวังหลายอย่าง อาทิเช่น “อย่าด่วนสรุป อย่ามองอะไรเพียงด้านเดียว หรืออย่ามองแบบเหมารวม ทั้งนี้ควรมองในมิติที่มีทั้งความซับซ้อน ความหลากหลาย และเลื่อนไหลไปมาได้เสมอ” ความเข้าใจเช่นนี้ทำให้ผู้วิจัยพยายามระมัดระวังและพึงตระหนกอยู่เสมอ เพื่อจะทำ ความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมในมิติชุมชนชายแดนแม่น้ำโขงแห่งนี้ให้มีความลุ่มลึกยิ่งขึ้น

ย้อนกลับมาที่ภาพร่างของความเป็นพรมแดนแม่น้ำโขงในชุมชนอ่างปลาบึกนี้ หากมองใน ระดับพื้นผิวทั่วไป ไม่มีอะไรซับซ้อนมากนัก เราก็คงจะได้ภาพร่างของพรมแดนแม่น้ำโขงในนิยาม ความหมายของ “เส้นแบ่งเขตแดนไทยกับลาว ที่ดูเรียบง่าย ชีวิตของผู้คนสองฝั่งน้ำที่เต็มไปด้วย ความบริสุทธิ์ มิตรภาพ และความเกื้อกูลต่อกัน ฯลฯ” อันเป็นคุณลักษณะของความเป็นเส้นเขตแดนแม่น้ำโขงที่แบ่งแยกไทยกับลาว ซึ่งถูกขนานนามว่า “เป็นบ้านพี่เมืองน้อง” ในอุดมคติและใน ในฐานะเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองอีกชุดหนึ่ง ณ วันนี้ แต่ทั้งหมดล้วนขาดมิติของความเป็นจริงที่ อยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน และซำร้ายไปกว่านั้น เมื่อผู้วิจัยได้เข้าไปสัมผัสและลิ้มลองเรื่องราวผ่าน เรื่องเล่าชีวิตของผู้คนในพื้นที่แห่งนี้ก็พบว่า ความคิดดังกล่าวของผู้วิจัยได้ถูก “แซ่แข็ง” เอาไว้ใน ภาพฝันที่ถูกตอกย้ำผ่านวาทกรรม “บ้านพี่เมืองน้อง และถนนแห่งมิตรภาพ” ภาพของแม่น้ำโขงที่ แบ่งแยกความสะอาดและสกปรก, ภาพของแม่น้ำโขงที่แบ่งแยกการพัฒนาและไร้การพัฒนา, ภาพของแม่น้ำโขงที่แบ่งแยกสิ่งถูกกฎหมายกับสิ่งผิดกฎหมาย ภาพของแม่น้ำโขงที่แบ่งแยกผู้หญิง บ้านโน้นไม่ดีกับผู้หญิงบ้านนี้ดีกว่า ฯลฯ เมื่อผู้วิจัยได้เข้าไปสัมผัสพูดคุยแลกเปลี่ยนทัศนะในโลก ของชาวชุมชนอ่างปลาบึก ผู้วิจัยจึงตระหนักว่าแม่น้ำโขงที่ถูกทำให้กลายเป็น “เส้นแบ่งเขตแดน” ก็ ยังคงดำเนินอยู่ หากแต่ทำหน้าที่ด้วยบทบาทใหม่ที่มีไซ่แบ่งแยกดินแดนแห่งรัฐชาติเท่านั้น ซึ่งนี่ เป็นเครื่องบ่งชี้ให้เห็นถึงความหลากหลายและเลื่อนไหลพรมแดนแม่น้ำโขง ในมิติของสังคมที่มี พลังแห่งพลวัตและการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมาย ณ วันนี้

แม่น้ำโขง มหานทีแห่งชีวิต มหานทีแห่งวัฒนธรรม มหานทีแห่งศรัทธา และเส้นทาง เชื่อมโยงแห่งชีวิต มิตรภาพ และผู้คน ซึ่งเคยเป็นอดีตภาพร่างของเส้นแบ่งแยกดินแดน ความ โหดร้ายทารุณ เป็นสุสานผู้พ่ายแพ้แห่งสงคราม ความเป็นคนไทยกับคนลาว ความเป็นชาติไทย กับชาตินลาว ความเป็นเสรีนิยมกับสังคมนิยม และมีภาวะการทางการเมืองที่ผิดแผกแตกต่างกัน เป็นตัวกำกับทำให้แม่น้ำโขงยังคงถูกตอกตรึงไว้กับ “ภาพร่าง” เก่า ๆ ในวาทกรรมแห่งรัฐ เป็น เรื่องที่น่าคิดและสืบค้นว่าผู้คนสองฝั่งน้ำที่ต่างเพ่งมองพรมแดนแม่น้ำโขงที่ ณ วันนี้ภาวะการ ทางการเมืองเปลี่ยนแปลงไป แล้วผู้คนดังกล่าวยังมองอดีตหรือปัจจุบันของแม่น้ำโขงอย่างไร และเรื่องราวในอดีตที่ผ่านมาแล้วยังคงถูกนำมาใช้ และสร้างสภาวะความผูกพันเชื่อมโยงกันหรือ ความแปลกแยกแตกต่างให้เกิดขึ้นหรือไม่ หรือเรื่องราวในปัจจุบันมีเรื่องราวใดบ้างที่อยู่ในการรับรู้

และสนใจที่นำไปสู่การสร้างความขัดแย้งหรือสร้างภาพของความสมานฉันท์ให้เกิดขึ้น หรือส่งเสริม/ลดทอนสถานภาพความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนสองฝั่งโขงแห่งนี้

4.3.1 แม่ตุ้เกิด: ข้ามน้ำมาแล้วไม่มีวันข้ามกลับ

ผู้วิจัยมีความคิดว่า “บางคนเลือกที่จะไม่บอกพื้นเพถิ่นฐานเดิม อันแสดงให้เห็นถึงตัวตนของตนเองในพื้นที่แห่งใหม่ เพราะการบ่งบอกภาพชีวิตตนเองให้เกิดความชัดเจนและสร้างความแตกต่างอาจนำมาซึ่งผลเสียมากกว่าผลดี” หากตัวตนกลายเป็นเพียงเครื่องบ่งบอกสถานภาพทางสังคมที่ไร้ความหมาย ไม่มีพลาณภาพที่จะย้อนแย้งมาเสียบแทง หรือมาส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตได้อีก ตัวตนที่ถูกดอกย่ำผ่านวาทกรรมรัฐชาติอาจเป็นเพียงความทรงจำที่บางเบา และขุ่นมัวไม่เด่นชัด “คุณจะไม่เจ็บงำตัวตนในอดีตนั้นไว้ โดยไม่สนใจใยดีคนรอบข้าง หรือจะรื้อค้นขึ้น บัดผู้นำความมาแล้วใหม่ในอีกครั้ง” ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลใดๆ ที่จะบอกหรือไม่บอกนิยามตัวตนของตนเองให้คนอื่น ๆ ได้รับรู้ก็ตาม แต่สำหรับแม่ตุ้เกิดท่านได้เลือกที่จะบอกเล่าถ่ายทอดภาพตัวตนในอดีตให้ผู้วิจัยได้รับรู้ เรื่องราวที่ได้ฟังแม้จะดูโหดร้ายไปบ้างสำหรับผู้หญิงลาวตัวเล็ก ๆ คนหนึ่ง แต่ก็ทำให้เห็นว่าพรมแดนแม่น้ำโขงนั้นก็ยังคงเต็มไปด้วยความน่าหวาดกลัวและการต่อสู้ ที่แม่จะมียุทธวิธีที่แตกต่างผิดเพี้ยนไปตามยุคสมัย แต่ก็ยังดูเหมือนว่าแม่น้ำสายนี้ยังคงถูกแซ่แข่งเอาไว้กับภาพแห่งความน่าหวาดกลัวและการที่จะต้องต่อสู้ดิ้นรนของผู้คนตัวเล็กตัวน้อยที่มีอาจหลีกหนีเช่นเคย

ตอนช่วงเวลาเย็นที่ได้ฟังเรื่องเล่า ผู้วิจัยอยากจะพูดคุยกับแม่ตุ้เกิดเพื่อรับฟังเรื่องราวชีวิตในฐานะที่แม่ตุ้เกิดเป็น “คนลาว” คนหนึ่งที่อาศัยอยู่บ้านผาตั้งฝั่งไทยมาหลายสิบปีให้ได้มากกว่านี้ แต่ก็ต้องหยุดชะงักเมื่อลูกค้ามาซื้อของที่ร้าน “แม่ตุ้มีแพ็บบ์ เหาสบูน่าเต้อ” ผู้วิจัยจึงต้องลาไปก่อน เพราะแม่ตุ้กำลังยุ่งกับกิจการขายของชำที่เปิดเป็นร้านอยู่ใต้ถุนบ้าน ความรู้สึกขณะนั้นก็คือความชื่นชมในความเด่นเดี่ยวของแม่ตุ้ที่ได้ฝ่าวิกฤตการณ์แห่งชีวิตมาจนกระทั่งอายุขณะนี้ 70 ปีแล้วก็ตาม

ผู้วิจัยได้รู้จักกับแม่ตุ้เกิดซึ่งบ้านอยู่ใกล้ๆ กับบ้านของพ่อกำนันผาลี และพ่อกำนันก็เป็นผู้ได้นะเนาะว่าแม่ตุ้นี้เป็นคนลาวมาอยู่บ้านผาตั้งนานหลายสิบปีแล้ว แม่ตุ้เกิดได้แต่งงานกับพ่อตุ้คนไทยบ้านนี้ แต่เสียชีวิตไปนานแล้ว มีลูกอยู่ 2 คน ลูกทั้งคู่ได้สัญชาติไทย แต่แม่ตุ้ก็ยังคงถือใบต่างดาวอยู่ ผู้วิจัยได้เดินไปที่บ้านของแม่ตุ้เกิด แม่ตุ้วัยชรา รูปร่างท้วมๆ ท่าทางใจดี หน้าตายิ้มแย้ม ขณะที่พูดคุยกันนั้นก็มักจะแทรกมุขตลกด้วยน้ำเสียงและลีลาให้ผู้วิจัยได้ขำอยู่เสมอ แม่ตุ้กำลังล้างผักเพื่อจะทำกับข้าวเหมือนทุกๆ วัน “ยังบ่กินข้าวแสงบ่แม่” (= กินข้าวเย็นหรือยัง) ผู้วิจัยถามขณะที่เดินผ่านหน้าร้านของแม่ตุ้เพื่อเข้าไปซื้อน้ำอัดลมสักขวด และหวังจะได้พูดคุยไต่ถามเรื่องราวชีวิตของแม่ตุ้ที่จะบอกเล่าให้ฟัง ในขณะที่แม่ตุ้กำลังชะผักแช่กับงานครัวทำกับข้าวอยู่ ผู้วิจัยก็สังเกตเห็นว่ามีชายหนุ่มรุ่นๆ ราวคราวเดียวกับผู้วิจัยอยู่ภายในบ้านกำลังนั่งดูทีวี แม่ตุ้บอกว่าลูกชายคนที่สองกลับมาอยู่บ้านหลังจากไปทำงานที่กรุงเทพฯ หลายปีแล้ว คราวนี้มาอยู่กับแม่ที่บ้านนานหน่อย เพราะโรงงานที่เคยทำงานเขาปลดคนงานออกหลายคน วันนี้ดูเหมือนแม่ตุ้กำลังยุ่งๆ อยู่ ผู้วิจัยจึงได้เพียงแค่นั่งผ่านมาซื้อของ แวะทักทายเฉย ๆ

ในตอนกลางวันอีกวันหนึ่ง ผู้วิจัยได้แวะเวียนไปที่ร้านของแม่ตุ้เกิดอีกครั้ง เพราะต้องการเก็บข้อมูล แต่หลายครั้งดูแม่ตุ้จะยุ่งกับการขายข้าวขายของต่างๆ และยุ่งกับการทำอาหารอยู่ตลอดเวลา ไม่ได้แค่ผ่านมาแวะทักทายเสียมากกว่า ในช่วงบ่ายวันหนึ่งผู้วิจัยพบกับแม่ตุ้เกิดที่ร้านด้วยความบังเอิญอีกครั้ง “มือนี้...บ่ค่อยมีคนบ้อ” (= วันนี้ไม่ค่อยมีคนหรือ) ผู้วิจัยถามหลังจากที่พบว่า แม่ตุ้กำลังเห็ดโคนอยู่ที่โต๊ะหน้าร้าน “เออ...คนบ่หลาย แล้วลูกชายกะมาชอยนำ (=มีลูกชายมาชวย) บ่ต้องค่อยลुकค่อยหย่าง (= ไม่ต้องลुकยืนบ้อยๆ) กะเลย (=ก็เลย) นั้งกะเห็ดล้างเห็ด หัวกะได้มาจากฝ้งโพ้น (=ฝ้งลาว) จะเอาแกงมือแลง (=ตอนเย็น) นี้ละ” ผู้วิจัยจึงรีบเข้าไปขอพูดคุยในช่วงที่แม่ตุ้ว่างๆ ที่มาของเห็ดป่าที่แม่ตุ้บอกว่า “เห็ดได้มาจากฝ้งโพ้น” ซึ่งก็คือฝ้งลาว อันเป็นที่ฐานบ้านเกิดของ “แม่ตุ้เกิด” นั่นเอง

แม่ตุ้เกิด บ้านเดิมอยู่ที่บ้านหาดทรายฟอง เมืองเวียงจันทน์ เกิดและเติบโตที่นั่น แม่ตุ้มีพี่น้องอยู่ 6 คน นางเป็นคนี่ 5 พ่อแม่ทำอะไรทำนา การเติบโตในชุมชนเกษตรกรรมทำให้แม่ตุ้เกิดถูกปลูกฝังให้ช่วยทำงานทำอะไรทำนา ตั้งแต่ปลูกข้าว เลี้ยงควาย และปลูกผักไว้กินภายในครอบครัว และชุมชนเป็นหลัก เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในลาวทำให้พ่อแม่ที่เคยทำงานปกติทั่วไป ต้องปรับเปลี่ยนเป็นการทำงานแบบนารวมเพื่อนำเข้าส่วนกลางของรัฐ ผลผลิตต่างๆ ถูกส่งเข้ารัฐ เน้นความเสมอภาคเท่าเทียมโดยรัฐเป็นผู้กำหนด ปราบฏการณ์นับตั้งแต่ปี ค.ศ.1976 เป็นต้นมา รัฐบาลลาวได้จัดระเบียบการปกครองและวิธีการบริหารประเทศให้เป็นระบบสังคมนิยม และพยายามบริการที่มีจำนวนเพียงเล็กน้อยในประเทศของรัฐ และเสนอแนะให้ชาวนาและเกษตรกรที่อยู่ในภาคเกษตรส่วนใหญ่ของประเทศจัดตั้งระบบสหกรณ์การเกษตรแบบระบบนารวม (สรชัย, 2548: (2)) เมื่อ 30 กว่าปีมาแล้ว แม่ตุ้เกิดก็มีชีวิตอยู่ภายใต้ระบบการเมืองแบบนารวม ซึ่งสร้างความอึดอัดและทำให้ชีวิตของแม่ตุ้เปลี่ยนผันให้กลายเป็น “คนพลัดถิ่น” ในฐานะคนต่างด้าวแห่งราชอาณาจักรไทยจนทุกวันนี้ แม่ตุ้เล่าให้ฟังว่า “ทำนาก็ต้องเอาเข้ารัฐ ทำมาหากินก็ยากลำบาก ชีวิตช่วงนั้นถ้าขัดขึ้นไม่สนับสนุนรัฐก็ต้องถูกจับไปสัมนานา แม่ตุ้เคยถูกจับไปขังคุกไว้ที่ใกล้ๆ วัดธาตุคำเป็น 10 กว่าวัน ต้องหนีหัวซุกหัวซุน และกลัวมาจนทุกวันนี้” (แม่ตุ้เกิด, สัมภาษณ์, มีนาคม 2552)

ด้วยความกลัวแม่ตุ้หลังจากที่ได้แต่งงานกับพ่อตุ้บ้านผาดั้ง ซึ่งเป็นคนไทยจึงได้อพยพหนีข้ามโขงมายังหมู่บ้านนี้นับตั้งแต่ปี ค.ศ.1975 เป็นต้นมา ชาวบ้านในหมู่บ้านต่างก็รู้ว่าแม่ตุ้เป็นลาวหนีมา แต่ด้วยความเอื้ออาทรต่อกันฉันพี่น้อง ชาวบ้านก็พยายามหลบเลี่ยงและกลบเกลื่อนการเป็นคนลาวให้รัฐทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายลาวได้รับรู้ในช่วงเวลานั้น เนื่องจากหากคนของรัฐลาวรู้ว่านางเป็นคนลาวก็จะถูกจับส่งตัวกลับ บ้างก็อาจจะมียันตรายถึงแก่ชีวิตได้เช่นกัน ระยะเวลาเกือบ 40 ปีที่มีแม่น้ำโขงเป็น “เส้นกันเขตแดนไทยลาว” ที่อยู่ในการรับรู้ของแม่ตุ้เกิดมาจนทุกวันนี้ สิ่งที่ฝากไว้ในใจของแม่ตุ้ก็คือ “แค่ข้ามน้ำมา ชีวิตก็เปลี่ยน ปลอดภัย ไร้ความกลัว” นับตั้งแต่วันนั้นจนถึงวันนี้ แม่ตุ้ไม่เคยย่างกายกลับไปยังประเทศลาวอีกเลย เพราะความกลัวในพิษภัยการเมืองของระบบเก่าที่เข้มงวดยังอยู่ในความทรงจำ และตอกย้ำความรู้สึกของแม่ตุ้เกิดอย่างมิเคยลืมเลือน

การขอเพียงแค่นี้ได้เป็น “คนพลัดถิ่น” ในฐานะคนต่างดาวที่เดินทางมาไกลจากบ้านเพียงไม่ถึงกิโลเมตรโดยมี “เส้นแม่น้ำโขง” เป็นรั้วลวดหนามกั้นไทยลาว ในความรู้สึกของแม่ตู้วัย 70 นี้ก็ยังคงถูกตอกตรึงไว้อย่างมั่นคง การหยุดชีวิตไว้บนแผ่นดินอีกฟากฝั่งของแม่น้ำโขงดูราวกับเป็นจุดหมายปลายทางแห่งชีวิตของแม่ตู้ เพราะความทรงจำที่เลวร้ายในชีวิตผ่านการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในรัฐลาวดูจะยังคงเป็นภาพที่คมชัด ไม่อาจเลื่อนหายจืดจางไปจากมโนนึกของแม่ตู้ได้เลย “บ่กลับดอกฝั่งโพ้น (ฝั่งลาว) อยู่นี้ละตายก็ขอตายอยู่ฝั่งพีละ (ฝั่งไทย) ยังหย่าน (กลัว) อยู่ บ่ไปดอก” เสียงสะท้อนผ่านถ้อยคำของแม่ตู้เกิดยั้งยั้งให้เห็นความหมายแม่น้ำโขง” ในฐานะเส้นกั้นเขตแดนอธิปไตยอย่างมั่นคง สายน้ำโขงแม้จะมีผู้คนนั่งเรือจับปลาหากินอยู่แทบทุกเมื่อเช้าวาน แต่สายน้ำโขงสำหรับชีวิตบนริมฝั่งสำหรับบางคนก็ยังคงเปรียบเสมือน “รั้ว” ที่แบ่งกันสองฟากฝั่งให้มองเห็นราวกับว่า “ฝั่งนี้มีความปลอดภัย” แต่ “ฝั่งโพ้นมีแต่ความน่าหวาดกลัว” ผ่านเส้นเสียงและลีลาชีวิตเช่นแม่ตู้เกิด

4.3.2 พ่อตู้เคน: แหล่งอ้างอิงในฐานะพรานปลาบึกคนสุดท้าย

“เรื่องปลาบึกไปตามพ่อตู้เคนบ้านฝั่งทางโพ้นเด้อ พี่เป็นคนจับปลาบึกมาก่อน แต่ตอนนี้รู้สึกว่าคุณพี่ค่อยสบายเนอะ แต่พี่นั้นละฮู้ตีเรื่องปลาบึก เรื่องเจ้าหน้าที่เจ้าทำในอ่างปลาบึกนี้แหละ” คำแนะนำระหว่างที่ผู้วิจัยสอบถามชาวบ้านบ้านอ่างฝั่งลาวเกี่ยวกับเรื่องอ่างปลาบึก ว่าบุคคลที่รู้จักเรื่องนี้ดีเป็นคนบ้านผาตั้งฝั่งไทย คือ “พ่อตู้เคน” เป็นการอ้างอิงบุคคลข้ามฟากฝั่งน้ำโขงที่เป็นเรื่องยืนยันในสภาวะการณ์ความเป็นชุมชนชายแดนแบบ “อาณาบริเวณชายแดน” ที่มีได้มีเส้นเขตแดนกันขวางแต่อย่างใด เพราะในอดีตการจับปลาบึกเป็นกิจกรรมที่ร่วมกันทำของผู้คนทั้งสองฝั่งน้ำ ไม่สามารถทำพิธีการจับปลาบึกได้หากไม่ร่วมมือกัน

หลังจากวันนั้นผู้วิจัยได้นั่งเรือข้ามแม่น้ำโขงมาฝั่งบ้านผาตั้ง เพื่อพูดคุยกับพ่อตู้เคนพรานปลาบึกคนสุดท้ายของชุมชนอ่างปลาบึกแห่งนี้ พ่อตู้เคนนอนอยู่บนเตียงไม้ไผ่หน้าบ้าน มีลูกสาวคอยดูแล เนื่องจากพ่อตู้ไม่ค่อยสบาย เพราะอายุตอนนี้ก็เข้า 73 ปีแล้ว ผู้วิจัยเข้าไปแนะนำตัวและเรียกพ่อตู้เคนว่า “พ่อตู้” เฉยๆ ไม่มีชื่อท่านตาม เพราะโดยทั่วไปภาษาในท้องถิ่นจะเรียกผู้หลักผู้ใหญ่ที่อาวุโสว่า “พ่อตู้ แม่ตู้” ซึ่งก็เหมือนกับคำในภาษาถิ่นอีสาน คือ “พ่อใหญ่ แม่ใหญ่” ตู้จึงมีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า “ใหญ่” ในภาษาอีสานนั่นเอง การเรียกชื่อว่า “พ่อตู้” ถือเป็นที่ยืนยันถึงความมีอาวุโสและมีประสบการณ์ชีวิต แสดงให้เห็นถึงความรู้อย่างต่างๆ ที่ท่านได้สั่งสมมาที่ยังคงอยู่ในการรับรู้และความทรงจำแม้กระทั่งทุกวันนี้

แม้พ่อตู้เคนจะไม่สบาย แต่เมื่อรู้ว่าผู้วิจัยและคณะอยากฟังเรื่องเล่าเก่าก่อนเกี่ยวกับเส้นทางชีวิตของพ่อตู้ในฐานะเป็น “พรานปลาบึก” คนสุดท้ายของชุมชนแห่งนี้ ท่านก็อนุญาตให้พูดคุยและเล่าเรื่องราวให้ฟัง

ผู้วิจัย: พ่อตู้ครับ ผมกับคณะนักเรียนมาจากสารคามครับ อยากให้พ่อตู้เล่าเรื่องตำนานปลาบึกกับการจับปลาบึกแต่เก่าแต่ก็ให้ฟังได้ครับ

พ่อตู้เคน: เว้นนะเว้าได้อยู่ แต่กะบ่ฮู้ว่าจะเป็นเรื่องที่ลูกหลานอยากจะได้ฮู้บ่

เรื่องปลาบึกตอนนี้หายไปโดนแล้ว บ่มีแล้ว ปลากระบี่คือกัน ฮู้สึกว่าเพื่อ
สุดท้ายเฮ็ดประมาณสิบกว่าปีมาแล้ว มีวิทยาลัยจากอุดรฯ มาให้จัดทำพิธี
แต่เดื่อนั้นกะบ่ได้ปลาดอก” (=ในครั้งนั้นก็จับปลาไม่ได้หรอก)

พ่อตู้เคนได้เริ่มสนทนาด้วยข้อมูลพื้นฐานของชุมชนแห่งนี้ว่า “คนสองฝั่งน้ำเป็นคนฝั่งโพ้น
พ่อแม่แต่รุ่นปู่ย่าตายายย้ายมาหาหมองเฮ็ดอยู่เฮ็ดกิน แต่เก่าปลาในน้ำของมีหลาย จับได้เป็นกอบ
เป็นกำกินบ่เบ็ด (=กินเท่าไรก็ไม่หมด) คนบ้านผาดตั้งกับบ้านอังกก็เป็นพี่น้องกัน แต่เก่ามีพิธี
การจับปลาบึกในปีหนึ่งคนสองฝั่งน้ำก็จะมาฮ่วม (ร่วม) กันจับปลาเจ้าปลาท่า ปลาบึกเป็นปลา
ศักดิ์สิทธิ์เป็นปลาเจ้า บ่แม่นจะจับได้ตลอด คนบ้านนี้ต้องทำพิธีขอปลาเพราะมีเจ้าของ แต่ก่อนก็
เจ้าฟ้ามหาชีวิต (กษัตริย์) เมืองลาวก็เคยมาบั้งงาน (ร่วมงาน) พิธีนี้คือกัน แต่หลังจากบ้านเมืองบ่
คือเก่า งานพิธีจับปลาก็ลดลง คือจ้งปลากะลดลง จนทุกมือนี้บ่มีแล้ว บ้านเมืองบ่คือเก่า คนบ่คือเก่า
ปลาก็บ่คือเก่า ชาวปลากะหายากบ่คือแต่ก็” (พ่อตู้เคน, สัมภาษณ์, ธันวาคม 2551) ผู้วิจัยได้ฟัง
เรื่องเล่าคร่าวๆ จากพ่อตู้เคน เรื่องราววนเวียนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคนสองฝั่งน้ำที่เคยอยู่
ร่วมกันอย่างมีความสุข แต่ก็วกวนกลับมาที่บอกว่าเมื่อหลังจากมีความพยายามแบ่งแยกสองฝั่งน้ำ
ให้กลายเป็นสองแผ่นดินสองประเทศ ความอุดมสมบูรณ์ทั้งในด้านทรัพยากรและชีวิตที่ผูกพันกันก็
เริ่มสั่นคลอนเปลี่ยนแปลงไป

พ่อตู้เคน มีฐานะเป็นผู้อาวุโสของชุมชนอ่างปลาบึกที่เคยจับปลาเป็นคนสุดท้ายเมื่อหลาย
สิบปีก่อนแล้วว่า ตั้งแต่มีถนนหนทางเข้ามา มีการระเบิดหินตามเขาน้อยๆ ริมเลาะน้ำโขงบ้าง บ้าน
อ่างปลาบึกถูกแบ่งแยกออกจากกันให้ฝั่งหนึ่งเป็นฝั่งลาว อีกฝั่งเป็นไทย รวมทั้งมีคนนอกชุมชนได้
นำเอาอุปกรณ์มาจับปลาแบบใหม่เข้ามาล่ามาจับปลาอย่างไม่ยำเกรงก็ทำให้ปลาเจ้าปลานายนี้สูญ
หายไป บ้างก็อธิบายว่า ปลาบึกเป็นปลาศีล/ปลาธรรม หลังจากถูกเบียดเบียนถูกล่าอย่างไม่ปราณี
แล้วปลาเจ้านี้ก็ได้หลบหนีไปอยู่ในถ้ำใต้น้ำโขงลงลึกลงไป ไม่ออกมาให้เห็นอีก นอกจากวันศีลวัน
พระเท่านั้นคือคำอธิบายของพ่อตู้เคนในฐานะพรานปลาบึกคนสุดท้ายแห่งท้องน้ำอ่างปลาบึก

แม้ว่าพิธีกรรมจับปลาบึกในบริเวณชุมชนแห่งนี้จะกลายเป็นตำนานแล้วก็ตาม แต่พลัง
ความเชื่อที่มีต่ออำนาจศักดิ์สิทธิ์ผ่านตัวปลาบึกในแม่น้ำโขงนี้ ก็ได้ลดน้อยถอยลงแต่อย่างไร
เพราะอ่างปลาบึกยังคงมีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นแหล่งเก็บงำ “เนื้อนาบุญ” ความมีศีลธรรม
และพลังอำนาจที่จะช่วยปลดปล่อยความทุกข์ยากของชาวบ้านแห่งนี้เช่นเดิม ยังมีพิธีการ
ไหว้เจ้าน้ำเจ้าท่าแม้จะเป็นเพียงกิจกรรมเล็กๆ ที่มีใช้เกี่ยวเนื่องกับการจับปลาบึกอีกก็ตาม แต่
ข้าวปลาอาหารในท้องน้ำที่ได้นี้ ชาวบ้านก็ตระหนักสำนึกในบุญคุณของเทพเทวาผู้รักษาหวงน้ำ
นี้เสมอ แม่น้ำโขงในช่วงยามประเพณีงานบุญถูกแทนที่ด้วยความหมายของ “เส้นทางบุญ” ที่
เชื่อมีร้อยผูกสายใยผู้คนสองฝั่งน้ำให้มาบรรจบกัน สายน้ำโขงกับความเป็นเครือญาติชาติพันธุ์
เดียวกันจึงยังคงดำรงคงอยู่ในการรับรู้และความเข้าใจ ตลอดจนกิจกรรมในชีวิตประจำวันของ
ผู้คนในชุมชนแห่งนี้เรื่อยมาจนทุกวันนี้

นอกเหนือจากนี้ พ่อตุ้เคนเล่าให้ฟังว่าชุมชนอ่างปลาบึกแห่งนี้ตั้งมาเกือบเป็น 100 ปีแล้ว ส่วนวัดนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ตั้งหมู่บ้านใหม่ ๆ ชื่อว่า “วัดอ่างปลาบึก” เพราะเป็นชุมทางของพรานปลาบึกในอดีต ลักษณะทางกายภาพของแม่น้ำโขงในชุมชนแห่งนี้มีลักษณะพิเศษกว่าแม่น้ำโขงที่อื่นๆ ในบริเวณใกล้เคียง เพราะมีรูปร่างเป็นอ่างขนาดใหญ่ มีแผ่นดินย่นลงไปแม่น้ำโขง มีเกาะแก่งได้น้ำซึ่งเป็นแหล่งอาหารสำคัญของปลาบึกที่จะต้องมาชุกชุมกันเป็นจำนวนมากนับแต่อดีต นั่นก็คือ “ไคร่น้ำ” ที่เป็นพืชน้ำซึ่งเป็นอาหารสำคัญที่มีอย่างอุดมสมบูรณ์เกาะอยู่ตามหลืบหินใต้น้ำในชุมชนแห่งนี้ แต่ที่เล่ามานี้ก็เป็นเพียงเรื่องเล่าในความทรงจำที่เป็นตำนานเล่าขาน ซึ่งพ่อตุ้เคนก็ยืนยันและบอกกับผู้วิจัยว่า “บู้ว่าจะมีมือน้ออีกบ่ เห็นท่าพ่อสิอยู่บ่ได้เห็นแล้วละ คือจะบ่มีอีกนออะว่าบ่” (=ไม่รู้ว่าจะมีวันนี้อีกหรือเปล่า เห็นที่พ่อจะไม่ได้เห็นแล้ว ก็คงจะไม่มีอีกแล้วหรือคิดว่าย่างง)

(พ่อตุ้เคน, สัมภาษณ์, ธันวาคม 2551)

4.4 โลกของชาวอ่างปลาบึกกับปรากฏการณ์ข้ามแม่น้ำโขงในชีวิตประจำวัน

การข้ามเส้นเขตแดนแม่น้ำโขงของผู้คนในชุมชนอ่างปลาบึก เป็นเรื่องปกติในยุคปัจจุบันซึ่งมีระดับความถี่ ความเข้มข้นมากกว่าอดีต โดยมีปัจจัยและเงื่อนไขทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมเป็นตัวกระตุ้น แม้อุดเหมือนเส้นเขตแดนแม่น้ำโขงที่มีบทบาทเป็น “รั้วกันไทยลาว” จะลดความหมายในแง่หนึ่งลง แต่มิได้หมายความว่าปรากฏการณ์การข้ามเส้นเขตแดนแม่น้ำโขงของผู้คนสองฝั่งน้ำจะเป็นไปอย่างปกติเสมอไป ทั้งนี้เนื้อหาในประเด็นนี้ ผู้วิจัยต้องการนำเสนอให้เห็นถึงประสบการณ์ของชาวอ่างปลาบึกในฐานะเป็นคนข้ามแดน ทั้งในไทยและในลาว โดยแบ่งเนื้อหาสำคัญออกเป็น 2 ข้อย่อย คือ 1) ประสบการณ์การข้ามแดนของชาวอ่างปลาบึกที่อพยพมาเพื่อแสวงหาที่ทำกิน และหนีความรุนแรงทางการเมือง และ 2) ประสบการณ์ของชาวอ่างปลาบึกในฝั่งไทยที่ได้ข้ามแดนไปยังชุมชนหรือพื้นที่อื่นๆ ทั้งในประเทศและนอกประเทศไทย

4.4.1 ประสบการณ์คนข้ามโขงในฝั่งลาว: การหาอยู่หากิน

เมื่อเกือบ 40 ปีมาแล้ว ที่ชุมชนอ่างปลาบึก ยังไม่มีชื่อบ้านผาตั้ง คนส่วนใหญ่ในบริเวณนี้เรียกชุมชนนี้ว่า “บ้านอ่างปลาบึก” ลุงมี อาศัยอยู่บ้านหลังหนึ่งที่ตั้งอยู่ในบ้านผาตั้งริมฝั่งแม่น้ำโขง ลุงมีอายุตอนนี้ 65 ปี ตอนที่ลุงมีเล็กๆ หมู่บ้านแห่งนี้ยังไม่ค่อยมีผู้คนมากนัก คนส่วนใหญ่อพยพมาจากเมืองหาดทรายฟอง แขวงนครเวียงจันทน์ ประเทศลาว ซึ่งอพยพมาตั้งแต่วัยเยาว์ตายายแล้ว ทั้งนี้เพื่อเดินทางมาหาแหล่งทำกินในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง ด้วยการจับปลาและปลูกข้าวไร่ต่างๆ เพื่อใช้บริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ในแง่ความสัมพันธ์กับการค้าการขายของชาวอ่างปลาบึกมีปรากฏผ่านการจับปลาในแม่น้ำโขงเพื่อนำไปแลกข้าวของหรือขายให้กับคนในชุมชนอื่น ๆ ที่ได้มีพื้นที่เพาะอาศัยอยู่ในริมฝั่งแม่น้ำ บ้างก็มีคนในเขตตัวเมืองจังหวัดหนองคายนั้นมารับซื้อปลาไปขายต่ออีกทอดหนึ่ง แต่การจับปลาเพื่อขายหรือแลกเปลี่ยนกับกลุ่มคนอื่นๆ ก็มีระดับที่ต่ำมากหากเทียบกับการ “หาอยู่หากิน” เพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นสำคัญ

การประกอบอาชีพปลูกผัก จับปลา หาของป่าแบบยังชีพ แม้จะว่างอยู่บนฐานของการช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างชาวอ่างปลาบึกฝั่งซ้ายกับฝั่งขวาของแม่น้ำโขง แต่คำบอกเล่าจากยาย เจริญชาวบ้านอ่างฝั่งลาวบอกว่า แม้จะรู้ว่าชาวบ้านผาตั้งกับบ้านอ่างเป็นเหมือนบ้านพี่น้องกัน ไปมาหาสู่กันตลอด แต่การต้องพึ่งพาสิ่งของอุปโภคและบริโภคที่ฝั่งไทยมี ไม่ว่าจะเป็ด ผงซักฟอก สบู่ ยาสีฟัน และเสื้อผ้าต่างๆ ที่จำเป็นต้องใช้ ซึ่งเรียกว่าปัจจัย 4 ทั้งหลายนั้นคนบ้านอ่างฝั่งลาว ก็มีความจำเป็นที่ต้องเดินทางมาจับจ่ายซื้อของยังฝั่งไทย การใช้เงินตราในการแลกเปลี่ยนซึ่งมิได้เป็นการอยู่รวมกันของคนสองฝั่งน้ำแบบแลกเปลี่ยนข้าวของกัน หรือทำมาหากินแบบยังชีพเหมือนแต่ก่อน ทำให้ชาวบ้านอ่างจำเป็นต้องเดินทางมาใช้แรงงานรับจ้างในภาคเกษตรให้กับชาวบ้านผาตั้งบ้าง รวมทั้งชุมชนอื่นๆ ในฝั่งไทยในเขตอำเภอสังขมและใกล้เคียง

ความพยายามในการหาแหล่งทำมาหากินที่เป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ของชาวอ่างปลาบึกในอดีตที่ไม่ได้อยู่เป็นหลักแหล่ง ทำให้บางคนต้องมีการอพยพเคลื่อนย้ายเพื่อแสวงหาพื้นที่ทำกิน ซึ่งมีไม่เพียงคนฝั่งลาวเดินทางมาฝั่งไทย แต่ในอดีตคนฝั่งไทยก็เดินทางไปยังฝั่งลาวด้วยเช่นกัน ดังกรณีพ่อตู้สิง อายุ 70 ปี ชาวบ้านอ่างฝั่งลาว เล่าว่าในขณะที่พ่อตู้ยังเด็ก พ่อแม่เคยเดินทางไปหาแหล่งทำกินถึงเมืองอุดรฯ เคยอยู่ที่อุดรฯ ตั้งแต่อายุ 15 จนถึง 20 ปี จึงได้อพยพกลับมายังบ้านอ่างอีกครั้ง เพราะพื้นที่เมืองอุดรฯ ที่ไปอยู่ในคราวนั้นเกิดฝนแล้งหายปีติดต่อกัน ทำมาหากินไม่ได้ ครอบครัวของพ่อตู้จึงได้เดินทางอพยพข้ามมาฝั่งลาว ในอดีตถนนหนทางไม่ค่อยดีเหมือนทุกวันนี้ ต้องเดินเท้าเป็นวันๆ เพื่อจะไปขึ้นรถที่ในตัวเมือง การกลับมายังชุมชนบ้านอ่างอีกครั้งของครอบครัวพ่อตู้ ก็ด้วยเหตุผลว่าเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ ในแม่น้ำโขงมีปลาชุกชุมจับได้มากมาย ไม่เหมือนทุกวันนี้ ชาวบ้านอ่างส่วนใหญ่คนเฒ่าคนแก่จะมีความรู้เรื่องการจับปลา เพราะมีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับแม่น้ำโขง ชาวบ้านอ่างจึงได้ฉายาว่าเป็น “ลูกหลานแม่น้ำของ/โขง” หรือคนริมโขงมีชีวิตเชื่อมโยงกันด้วยแม่น้ำโขง (พ่อตู้สิง, สัมภาษณ์, กุมภาพันธ์ 2552) นอกเหนือจากการจับปลาแล้ว ชาวอ่างปลาบึกยังเลือกพื้นที่แห่งนี้ ก็ด้วยเหตุผลทางการเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ที่ชุ่มน้ำและปลูกพืชผักกสิกรรมแม่น้ำโขงได้ตลอดปี

การอพยพหรือเคลื่อนย้ายถิ่นที่อยู่อาศัยของคนทั้งสองฝั่งน้ำที่อยู่ในชุมชนอ่างปลาบึกนี้ นอกจากสาเหตุข้างต้นแล้วพบว่า ยังมีสาเหตุที่เด่นชัดอีกอย่างหนึ่ง นั่นก็คือ ผลกระทบจากภาวะสงครามความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างไทยกับเวียงจันทน์ นอกจากนี้ยังมีสาเหตุอื่น ๆ คือ เกิดจากการหลบหนีภัยการเมืองบ้าง ภาวะอดอยากบ้าง หรือโรคระบาดบ้าง ซึ่งหากพิจารณาแล้วจะพบว่า ในอดีตดินแดนไทยกับลาวนั้นไม่มีเส้นเขตแดนที่เป็นนาทกรรมรัฐชาติมาถักทอขวางชีวิตและผู้คนแต่อย่างใด ดังนั้น การอพยพเคลื่อนย้ายไปมาหาสู่กันจึงเป็นเรื่องปกติ รวมทั้งมีการเกี่ยวดองสัมพันธ์กันทางเครือญาติ ซึ่งอาจมีการแต่งงานข้ามเผ่าพันธุ์ จนทำให้เกิดการผสมผสานทางชาติพันธุ์เกิดขึ้น กล่าวได้ว่า ผลจากการอพยพเคลื่อนย้ายของชาวอ่างปลาบึกที่ข้ามเส้นเขตแดนไปมานับเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ผู้คนสองฝั่งน้ำมีความผูกพัน และยังคงมองเห็นร่องรอยความเชื่อมต่อทางเผ่าพันธุ์ที่มีอยู่ร่วมกัน แม้พวกเขาจะถูกสร้างให้มีฐานะของ “ความเป็นพลเมือง” ในรัฐชาติที่ต่างกันแล้วก็ตาม

ผีเจ้าน้ำเจ้าท่าเจ้าอ่างปลาบึกที่ผู้คนในชุมชนเรียกกันว่า “เจ้าพ่ออ่างปลาบึก” เชื่อว่าเป็นอำนาจศักดิ์สิทธิ์ หรือวิญญาณของเทพเจ้าที่มีบทบาทเป็นผู้ดูแลรักษาพื้นที่อ่างปลาบึกของชุมชน เจ้าพ่ออ่างปลาบึก คือ เจ้าที่ที่ดูแลคุ้มครองปลาบึกอันเป็นปลาศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อของผู้คนในชุมชนแห่งนี้ การกำหนดให้เจ้าพ่ออ่างปลาบึกเป็นเทพเจ้าของฝั่งลาวในฐานะผู้ดูแลปลาบึก แสดงให้เห็นมิติประวัติศาสตร์ของชุมชนที่ได้ฉายภาพให้เห็นเรื่องราวในอดีตบางประการ นั่นก็คือ ผีเจ้าน้ำเจ้าท่าซึ่งเป็นผู้ดูแลรักษาผืนน้ำซึ่งเคยตั้งรกราก “มีหอมผี” อยู่ฝั่งลาวก็ได้อพยพเคลื่อนย้ายข้ามฟากน้ำมายังฝั่งไทยด้วยเช่นกัน เพื่อให้เป็นที่พึ่งคุ้มครองและช่วยเหลือสร้างความอุดมสมบูรณ์แก่ผู้คนในชุมชนเหมือนเมื่อครั้งที่ยังมีเหตุการณ์บ้านเมืองปกติสุข

การอพยพเคลื่อนย้ายของผู้คนในชุมชนอ่างปลาบึกนี้ ไม่ใช่วิถีที่ดูแปลกประหลาดหรือผิดกฎเกณฑ์ทางสังคมแต่อย่างใดในความคิดของผู้คนแถบนี้ ชาวอ่างปลาบึกที่ไม่มีพื้นที่ปลูกข้าวไร่สำหรับการผลิตเพื่อเลี้ยงชีพ หรือที่ดินขาดความอุดมสมบูรณ์สภาพแวดล้อมแห้งแล้งกันดารผู้คนก็มักจะรวบรวมกลุ่มญาติพี่น้องเดินทางเคลื่อนย้ายไปตั้งชุมชนในพื้นที่อื่นๆ ซึ่งมีความเหมาะสมและสมบูรณ์มากกว่า พื้นที่ที่ชาวอ่างปลาบึกเคลื่อนย้ายไปมาในอดีตนี้ส่วนใหญ่มักจะเป็นพื้นที่ราบอยู่ไกลจากแม่น้ำโขงพอสมควร เช่น ที่ราบเมืองอุดรฯ ที่ราบเมืองหนองคาย ที่ราบเมืองไชยบุรี ที่ราบเมืองเวียงจันทน์ เป็นต้น ทั้งนี้ในบางโอกาสคนฝั่งลาวก็อพยพมายังฝั่งไทย เช่นเดียวกับคนฝั่งไทยก็อพยพเคลื่อนย้ายไปฝั่งลาวด้วยเช่นกัน แต่มีใช้ผู้คนนั้นจะอพยพอยู่ตลอดเวลา มีเพียงการอพยพที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับ “ความอยู่ดีกินดี” ในชีวิตเป็นหลักเท่านั้น ซึ่งเป็นเหตุสำคัญที่ทำให้ผู้คนแถบนี้ตระหนักถึงความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันในมิติทางเครือญาตินับตั้งแต่อดีตมาก ดังคำกล่าวของพ่อตู่สิง ชาวบ้านอ่างที่เคยอพยพมาจากเมืองอุดรฯ เมื่อครั้งยังเด็ก ๆ ว่า “แต่ก่อนอุดรฯ กะเคย (ก็เคย) ไปอยู่ พ่อแม่พาไปทางไร่เฮ็ดนา (ทำนา) เพราะดินทางพีแล้ง (ฝั่งนี้แห้งแล้ง) หลายปีต่อกัน ก็พาพี่น้องพ่อแม่ไปหาที่ทางเฮ็ด (ทำ) กินถึงเมืองอุดรฯ โพน แต่พอทางอุดรฯ แล้งเฮ็ด (ทำ) นา บ่ได้อีกหลายปี ก็เลยย้ายกลับมาอยู่ทางพี (ฝั่งนี้) เลยได้เป็นคนลาวนี้แหละ” (พ่อตู่สิง, สัมภาษณ์, กุมภาพันธ์ 2552)

4.4.2 ประสบการณ์คนข้ามโขงในฝั่งลาว: การหนีภัยทางการเมือง

จากเรื่องเล่าชีวิตของพ่อตู่สิงที่ขยายความให้เห็นภาพการอพยพเคลื่อนย้ายของผู้คนในชุมชนอ่างปลาบึกที่มีมาเนิ่นนาน ซึ่งภาพการอพยพข้างต้นนั้นเป็นไปด้วยความเต็มใจของผู้คน เพราะไม่มีใครบังคับ (free displacement) อันเป็นการแสวงหาที่ทางทำมาหากินเพื่อความอยู่รอดของครอบครัว เป็นเงื่อนไขและปัจจัยในการดำรงชีวิตโดยปกติทั่วไป แต่ในช่วงปลายปี ค.ศ.1960 เป็นต้นมาก่อนจะถึงทศวรรษที่ 1990 ซึ่งประเทศลาวได้เปลี่ยนแปลงการปกครองให้อยู่ภายใต้ระบบสังคมนิยม ภาพการเคลื่อนย้ายอพยพของชาวอ่างปลาบึกในการรับรู้ของพ่อตู่สิงจากฝั่งซ้ายมาฝั่งขวาก็เริ่มปรากฏชัดเจนยิ่งขึ้น ด้วยเหตุที่มีใช้ภาพการเคลื่อนย้ายเพื่อค้นหาแหล่งทำมาหากินเหมือนเช่นเคย แต่เป็นการอพยพเพื่อหนีภัยการเมืองภายในประเทศลาวที่ก่อให้เกิดความรุนแรงและสร้างความเดือนร้อนให้กับคนตัวเล็กตัวน้อยผ่านการจัดการของอำนาจฝ่ายรัฐลาวเป็นหลัก

เงื่อนไขของการอพยพของผู้คนริมฝั่งแม่น้ำโขงในชุมชนอ่างปลาบึกในช่วงต้นทศวรรษที่ 1960 ถึงก่อน ค.ศ.1975 นี้เป็นผลมาจากสถานการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองอย่างรุนแรงระหว่างรัฐไทยกับรัฐลาว สำหรับผู้คนที่ลี้ภัยเข้ามาเส้นเขตแดนแม่น้ำโขงเข้ามายังรัฐไทยด้วยภาวะการปกครองที่เข้มงวดของรัฐลาว ซึ่งเป็นเหตุจากการได้รับชัยชนะของพรรคคอมมิวนิสต์ มีการใช้นโยบายการพัฒนาประเทศด้วยระบบเกษตรแบบรวม ซึ่งก่อให้เกิดความขัดแย้งและสร้างความอึดอัดกับผู้คนเคยดำรงชีวิตอย่างเสรีมาก่อน “แต่ก่อนเคยเห็ดอยากเห็ดกินแบบไผ่เห็ดไผ่กะได้ แต่ในสมัยนั้นต้องส่งเข้ารัฐเห็ด เหาเป็นคนเห็ด แต่รัฐเห็ดเป็นคนเอา” (= แต่ก่อนเคยทำมาหากินแบบใครทำอะไรก็ได้ ในสมัยนั้นต้องส่งข้าวให้รัฐ เราเป็นคนทำ แต่รัฐเป็นคนเอาข้าวไป) (พ่อตุ้มสิง, สัมภาษณ์, กุมภาพันธ์ 2552) ด้วยเหตุนี้ช่วงเวลาก่อนปี ค.ศ.1980 นั้นอาณาบริเวณชายแดนแม่น้ำโขงระหว่างเวียงจันทน์กับหนองคายจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญ ที่ทำให้มีการอพยพของผู้คนระหว่างสองฝั่งโขงและนับเป็นช่วงเหตุการณ์สำคัญเหตุการณ์หนึ่งที่น่ามาสู่การตัดสินใจในการจัดตั้งถิ่นฐานของผู้คนกลุ่มต่างๆ อย่างถาวรมากขึ้น (โสภิตา, 2550: 35) เส้นกันเขตแดนระหว่างไทยกับลาวได้ถูกกำหนดขึ้นอย่างเด่นชัดอีกครั้งหนึ่ง

สถานการณ์ความรุนแรงทางการเมืองในอาณาบริเวณชายแดนไทยลาวระหว่างหนองคายกับเวียงจันทน์นั้นสืบเนื่องมาตั้งแต่สถานการณ์ที่เรียกว่า “สงครามคอมมิวนิสต์” คือมีความต่อเนื่องมาตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ 2480 (ค.ศ.1937) ที่ผู้คนริมฝั่งโขงคุ้นเคยในชื่อของ “สงครามฝรั่งเศส” ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดคาบเกี่ยวในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ราวปี พ.ศ.2483-2489 ทั้งนี้แม่น้ำโขงจึงถูกสร้างภาพในฐานะที่เป็นเส้นกันเขตแดนไทยลาวที่ชัดเจนยิ่งขึ้นเพื่อนำมาใช้แบ่งแยกผู้คนที่มิถิ่ถิ่นฐานอาศัยอยู่สองฝั่งน้ำให้แยกจากกัน โดยแยกเป็นฝั่งซ้ายเป็นพลเมืองลาวภายใต้การดูแลและการปกครองของรัฐฝรั่งเศสในขณะนั้น และคนฝั่งขวาเป็นพลเมืองของรัฐบาลไทยหรือสยามในขณะนั้นทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างคนสองฝั่งน้ำเริ่มแปรเปลี่ยน และมีความพยายามนำเสนอภาพของมโนทัศน์แบบใหม่เพื่อสร้างความแปลกแยกแตกต่างให้เกิดขึ้นแก่ชุมชนทั้งสองฝั่งน้ำ

ภายใต้การปกครองรัฐลาวในระบบการเมืองแบบคอมมิวนิสต์มีส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งในใจระหว่างพลเมืองทั่วไปกับการจัดการของรัฐบาลลาว โดยเฉพาะกลุ่มชนที่มีถิ่นอาศัยอยู่ในบริเวณชายแดนที่มองเห็นการเคลื่อนไหวของผู้คนที่มิเพียงแม่น้ำโขงกันกลางที่อยู่ภายใต้การปกครองซึ่งแตกต่างกัน อำนาจของระบบคอมมิวนิสต์ที่ส่งเสริมให้ลาวมีความเกี่ยวข้องกับกลุ่มประเทศคอมมิวนิสต์ซึ่งนำโดยรัสเซีย ลาวมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับโซเวียต เกาหลีเหนือ จีน และเวียดนาม สำหรับประเทศไทย เนื่องจากความสัมพันธ์ในอดีตและสภาพที่ตั้งของลาวที่ใกล้ชิดกับไทย ผู้นำไทยจึงมองลาวว่าเป็น “ประเทศกันชน” ที่จะสามารถใช้เป็นเครื่องป้องกันการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์จากจีนและเวียดนามเหนือ แต่ภายหลังจากการที่กองกำลังเวียดนามห์บุกกรุกเข้าไปในลาวและเขมรในปี ค.ศ.1953 และ 1954 รัฐบาลไทยเริ่มมองเห็นว่าลาว “อ่อนแอเกินไปที่จะเป็นประเทศกันชน” (สุรัชย์, 2548: 18-19) ความไม่ไว้เนื้อเชื่อใจของรัฐลาวที่มีต่อไทยส่งผลให้พัฒนาการทางการเมืองระหว่างสองประเทศนั้นเกิดความขัดแย้งกันเสมอ

ภายใต้การปกครองของอาณานิคมของฝรั่งเศสและสเปนเนื่องมาจนถึงการปกครองในระบอบสังคมนิยม ตลอดจนความสำเร็จของการแบ่งแยกผู้คนให้มีสังกัดรัฐชาติที่แตกต่างนั้นส่งผลทำให้เกิดความคลางแคลงใจระหว่างประชากรในส่วนที่เป็นคนไทยกับคนลาวที่อยู่ ณ ชายแดนแม่น้ำโขง นอกเหนือจากการพยายามแบ่งแยกวัฒนธรรม “ลาว” กับ “ไทย” (สยาม) ออกจากกัน เป็นผลมาจาก การที่ทั้งสองสังคมเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบใหม่ของโลก อีกทั้งการค้าและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศยังช่วยแนะนำแนวคิดเกี่ยวกับคนเป็นเชื้อชาติ เครื่องบ่งบอกความเป็นลาวที่แตกต่างจากไทยหรือคนชาติอื่น ๆ อีกอย่างหนึ่งในพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ความคิด นั่นก็คือ การรับประทาน “ข้าวเหนียว” ซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวที่ปลูกได้ดีตามที่สูง คนที่รับประทานข้าวเหนียวเป็นประชากรส่วนใหญ่ในดินแดนที่เป็นประเทศลาวในปัจจุบัน แม้ว่าคนแทบทุกเผ่าพันธุ์ในบริเวณนี้ล้วนรับประทานข้าวเหนียวเช่นเดียวกัน เมื่อคนไทยเคลื่อนตัวลงมาตั้งหลักแหล่งบนที่ลุ่มก็ได้นำข้าวเหนียวติดตัวมาด้วย ที่นั่นพวกเขาได้พบกับ “ข้าวเจ้า” ที่พวกมอญและเขมรปลูกรับประทานอยู่ ชาวไทได้ทำนาที่ปลูกข้าวทั้งสองพันธุ์ขึ้น จนกระทั่งในเวลาที่อยู่ชยาเริ่มส่งข้าวออกขายนอกราชอาณาจักร และการที่สินค้าข้าวจากลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้รับความนิยมนอย่างสูงในปลายศตวรรษที่ 19 ทำให้สยามยกเลิกการปลูกข้าวเหนียว แม้ในกลุ่มชนที่รับประทานข้าวเหนียวมาแต่เดิม ดังนั้นช่วงเวลานี้เองที่คนลาวผู้มีได้เข้าร่วมในการปลูกข้าวเพื่อส่งออก จึงถูกขนานนามว่าเป็นพวก “กินข้าวเหนียว” และข้าวเหนียวได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของ “ความเป็นลาว” (แกรนท์, 2549: 41) สถานการณ์ทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงนับแต่อดีตนี้ ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนสองฝั่งน้ำ แต่ด้วยเหตุผลที่คนไทยอีสานมีพื้นที่ที่อยู่ติดกับประเทศลาว อีกทั้งวัฒนธรรมหลายอย่างก็ยังคงมีสืบเนื่องต่อกัน ความแปลกแยกแตกต่างที่ชัดเจนสำหรับความเป็นไทยกับความเป็นลาวจึงมักถูกเชื่อมโยงกับไทยส่วนกลางเป็นหลัก ความพยายามในการเข้าสู่ประเทศแห่งความทันสมัยของไทยมีส่วนที่ก่อให้เกิดความแปลกแยกและสร้างความแตกต่างจนนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างประชากรสองฝั่งโขงโดยเฉพาะกลุ่มชนที่อยู่ใกล้อาณานิคมบริเวณชายแดนแม่น้ำโขง

ภายหลังที่รัฐบาลลาวได้ปฏิรูปเศรษฐกิจมากขึ้นในราวปี ค.ศ.1989 ลาวได้ดำเนินนโยบายเปิดประเทศและสนับสนุนการลงทุนของนักธุรกิจต่างชาติในลาว มีการออกกฎหมายคุ้มครองการลงทุนของชาวต่างชาติเป็นครั้งแรก และต่อมาในปี ค.ศ.1994 ได้ปรับปรุงแก้ไขให้ดีและดึงดูดนักลงทุนต่างชาติมากยิ่งขึ้น รวมทั้งได้ออกกฎหมายต่าง ๆ ที่จำเป็นสำหรับคุ้มครองการลงทุนและสนับสนุนระบบการค้าเสรีทำให้นักธุรกิจต่างชาติไปลงทุนในลาวเพิ่มมากขึ้น (สุรัชย์, 2548: 3) อย่างไรก็ตามการเปิดประเทศของลาวที่ผ่านขาดผลแห่งสงครามและความขัดแย้งระหว่างไทยกับลาวก็ดูเหมือนจะยังคงมีร่องรอยของแผลเป็นปรากฏอยู่ ประชาชนสองฝั่งโขงที่อาศัยอยู่แถบเมืองหนองคายและเมืองเวียงจันทน์ แม้จะมีพื้นที่อยู่ห่างไกลกันไม่ถึงหนึ่งกิโลเมตร แต่ก็มีความแตกต่างกันอยู่ไม่ใช่น้อย ชาวอ่างปลาบึกบ้านผาดั้งฝั่งไทยที่แม้จะรับรู้ว่าจะอพยพมาจากฝั่งลาวตั้งแต่ในยุคครั้งบรรพชน ก็เริ่มมีถ้อยคำที่สร้างความแปลกแยกแตกต่างกับผู้คนอีกฟากฝั่งน้ำด้วยเช่นกัน แม้เผ่าคนหนึ่งซึ่งอดีตเคยเป็นคนลาวที่อพยพมาอยู่ฝั่งไทยได้ถ่ายทอดเรื่องราวความคิดของตนที่พุดถึงชุมชนบ้านเมืองอีกฟากฝั่งที่อยู่ในประเทศลาวว่า

“คนบ้านทั้งโพน (ฝั่งลาว) บ่คือทางเขาเต่ (ไม่เหมือนกับฝั่งไทย) ขะเจ้า (พวกเขา) มักม่วน (ชอบสนุก) กินเหล้า ผู้หญิงกะกินเหล้าเก่งหลาย มักม่วน ถ้าไปนอนค้างคืนกะแนะนำว่าให้กลับมากินข้าวกินน้ำทางบ้านเขาพี (ฝั่งไทย) อย่าไปค้างคืนเลย บ้านเพิ่มบ่คือเขาเต่ มันบ่สะอาดปานได้ตัว (ไม่ค่อยสะอาดเท่าไร) ถนนหนทางกะไปยากมายาก บ่คือทางเขา (ไม่เหมือนกับถนนทางฝั่งไทย)”

(แม่ตุ๋อ่อน, สัมภาษณ์, มีนาคม 2552)

เรื่องราวความคิดที่ชาวอ่างปลาบึกสองฟากฝั่งน้ำมองกันอย่างที่นัยแอบแฝงถึงภาวะของการพยายามสร้างความแปลกแยกและแตกต่างต่อกัน ซึ่งเรื่องที่อยู่ภายในส่วนลึกที่เกิดจากอำนาจของวาทกรรมเส้นเขตแดนแม่น้ำโขงยังคงติดตรึงอยู่ในความทรงจำของผู้คนอยู่ การหลบหนีภัยการเมืองที่เกิดจากความขัดแย้งระหว่างประชาชนกับทหารฝ่ายลาวในขณะนั้น แม่ตุ๋จันดีที่อพยพมาจากเมืองหาดทรายฟองมาสู่เขตอำเภอสังขมบอกล่าประสบการณ์ขณะหนีภัยว่า

“ตอนรุ่นพ่อรุ่นแม่บ้านเมืองกะอยู่ดีกินดีอยู่ แต่ต่อมาอยู่ๆ บ้านเมืองเปลี่ยนไป ต้องเชื่อฟังพื้น (รัฐลาว) ถ้าบ่ฟังบ่เชื่อกะจะถูกรัด (ถูกรัด) ไปซัง แม่หนีมาตอนกลางคืน เพราะทหารทั้งเจ๊กทั้งเวียดบ่ฮู้ (=ทหารเวียดนามและจีนไม่รู้) ยืนอยู่เฝ้าเบ็ง (ดู) คนข้ามน้ำของหนี บางเถือ (บางครั้ง) กะถูกยิงตายลอยกลางน้ำกะมี บ้านสองฝั่งน้ำ ถ้าคนเห็นกันก็ห้ามฮ้อง (ร้อง) ใส่กัน พื้น (รัฐ) ห้ามฟังวิทยุไทย บ่ (ไม่) ให้ฟัง”

(แม่ตุ๋จันดี, สัมภาษณ์, ธันวาคม 2551)

การหนีภัยการเมืองในช่วงนี้ของชาวอ่างปลาบึกบางส่วน มีจุดหมายปลายทางอยู่ที่ฝั่งไทย ซึ่งจะเห็นว่าตามตะเข็บชายแดนแม่น้ำโขงหลายจุดในอาณาบริเวณนี้ เป็นชุมชนที่เกิดจากกลุ่มคนลาวได้อพยพโยกย้ายมาสู่ฝั่งไทย แล้วตั้งครอบครัวบ้านเรือนเป็นหมู่บ้านขึ้นมา ฝั่งไทยหรือฝั่งขวาในเวลานี้จึงเปรียบเสมือนเป็นพื้นที่แห่งการหลบภัยการเมืองของชาวอ่างปลาบึกจากฝั่งซ้าย

กล่าวโดยสรุป ในชุมชนอ่างปลาบึก การอพยพเคลื่อนย้ายจากฝั่งซ้ายมาฝั่งขวาของแม่น้ำโขงเป็นเรื่องราวที่ปรากฏอยู่ในการรับรู้ของผู้คนชาวอ่างปลาบึกมานานแล้ว การอพยพโยกย้ายในช่วงแรกนั้นเกิดขึ้นด้วยเหตุของการมุ่งแสวงหาแหล่งทำมาหากิน โดยเฉพาะการหาพื้นที่ทำกินเพื่อใช้ในการเพาะปลูกข้าวเป็นหลักเท่านั้น ตลอดจนการแสวงหาแหล่งปลาที่อุดมสมบูรณ์ซึ่งพื้นที่แม่น้ำโขงในบริเวณนี้เป็นแหล่งชุกชุมของปลาจำนวนมากนับแต่อดีต การอพยพโยกย้ายของชาวอ่างปลาบึกในเวลานี้จึงเป็นการอพยพด้วยความสมัครใจ บ้างก็อพยพมาทั้งครอบครัว บ้างก็อพยพกันมาเกือบทั้งหมู่บ้าน/ชุมชน การอพยพมิได้เป็นเพียงการโยกย้ายจากฝั่งซ้ายมาฝั่งขวาเท่านั้น แต่ผู้คนมีการเคลื่อนไหวไปมาไม่หยุดนิ่ง มีทั้งย้ายมาจากฝั่งซ้ายไปฝั่งขวา บ้างก็มาจากฝั่ง

ชาวไปฝั่งซ้ายก็ได้ไม่มีรูปแบบการอพยพที่แน่นอนตายตัวและหยุดนิ่งแต่อย่างใด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมและความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งทำมาหากินเป็นสำคัญ

แต่ในช่วงต้นทศวรรษที่ 1960 จนถึงปลายทศวรรษที่ 1980 ภาพการอพยพเคลื่อนย้ายของผู้คนในชุมชนสองฝั่งโขงในการรับรู้ของชาวอ่างปลาบึกเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากการอพยพเพื่อค้นหาแหล่งทำมาหากิน และสร้างชุมชนครอบครัวใหม่ในพื้นที่ต่างๆ ทั้งสองฝั่งน้ำอย่างไม่จำกัด เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเป็นภาพของผู้อพยพหนีภัยการเมือง ซึ่งเกิดจากนโยบายการปิดประเทศของลาวและการตัดความสัมพันธ์กับไทยอย่างเด่นชัด เกิดความบาดหมางกลางแกลงใจระหว่างรัฐไทยกับรัฐลาวอย่างเข้มข้น ในพื้นที่บริเวณเส้นเขตแดนแม่น้ำโขงมีการตั้งกำลังทางทหารของทั้งสองฝ่ายกันอย่างหนาแน่น การใช้นโยบายพัฒนาประเทศแบบสังคมนิยมของลาวซึ่งแตกต่างกับรัฐไทย เห็นสาเหตุสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้ผู้คนพากันอพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาอยู่ฝั่งไทย โดยพื้นที่บ้านผาดั้งฝั่งไทยที่อยู่ตรงข้ามบ้านอ่างฝั่งลาว ก็เป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่มีการอพยพเคลื่อนย้ายของผู้คน เนื่องจากบางคนยังคงคิดถึงและผูกพันอยู่กับชุมชนบ้านเกิดเมืองนอนของตนเอง เนื่องจากหากข้ามมาฝั่งไทยแล้วท้าวหรือกลุ่ม “กองหลอน” ทั้งหลายก็จะไม่สามารถมาใช้อำนาจคุกคามหรือบีบบังคับขู่เข็ญได้ ด้วยเหตุนี้ การข้ามเส้นแดนแม่น้ำโขงของชาวอ่างปลาบึกบางกลุ่มจึงเกิดจากภาวะของสงครามและความรุนแรงทางการเมืองที่ได้เผชิญมานับแต่อดีตนั่นเอง

สถานการณ์ความรุนแรงทางการเมืองและความขัดแย้งระหว่างรัฐไทยกับรัฐลาวในขณะนั้นทำให้ชาวอ่างปลาบึกเดินทางอพยพหลบหนีความรุนแรง มาสู่พื้นที่ประเทศไทยตั้งแต่ช่วงก่อนปี พ.ศ.2518 โดยส่วนใหญ่ได้มาตั้งถิ่นฐานครั้งแรกอยู่ในบริเวณชายแดนไทย-ลาว บริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงเป็นหลัก โดยส่วนใหญ่ยังชีพด้วยการจับปลา เพาะปลูก ทำกสิกรรม และรับจ้างทั่วไปในภาคเกษตร การอพยพเข้ามาอยู่ปะปนกับพลเมืองไทยในช่วงเวลาดังกล่าวก่อให้เกิดปัญหาอย่างหนึ่งสำหรับชาวลาวอพยพ นั่นก็คือ การไม่มีสิทธิในการถือครองที่ดินทำกิน การไร้ที่ทำกินโดยเฉพาะพื้นที่ที่จะใช้ในการเพาะปลูก ชาวอ่างปลาบึกที่ถูกขับไล่กลายเป็นพลเมืองลาวจึงกลายเป็นเพียงคนรับจ้าง ขายเป็นแรงงาน และเก็บพืชผักผลผลิตต่างๆ ให้กับคนฝั่งขวาในฐานะที่เป็นพลเมืองไทย โดยมีภาพแม่น้ำโขงมาสร้างความแปลกแยกแตกต่างให้เกิดขึ้น

สำหรับในชุมชนอ่างปลาบึก ชาวบ้านได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ทั้งสองฝั่งน้ำทั้งในพื้นที่อ่างใหญ่และอ่างเล็กที่เคยเป็นที่ชุมนุมของปลาบึก การอพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้เกิดขึ้นก่อนที่ลาวจะมีนโยบายการปกครองประเทศแบบสังคมนิยม ในอดีตชุมชนแห่งนี้เคยเป็นที่พำนักพักพิง และเป็นที่ยึดเหนี่ยวเข้ามาดูปฏิบัติการพิธีการจับปลาบึกเป็นประจำทุกปีของ “เจ้ามหาชีวิตลาว” หลายพระองค์ แต่ภายหลังกนโยบายของประเทศทั้งสองที่มีต่อกันเปลี่ยนแปลงไป ส่งผลให้เกิดความเป็นอื่นเกิดขึ้นต่อกัน ความเป็นพื้นที่ที่เป็นแหล่งทำมาหากินดั้งเดิม เสมือนเป็นพื้นที่แห่งจิตวิญญาณของชาวอ่างปลาบึกสองฝั่งน้ำโขงนี้ จึงเป็นหนทางที่ทำให้ชาวอ่างปลาบึกทั้งที่เป็นคนไทยและคนลาวในฐานะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันเหล่านี้สามารถดำรงชีพและอยู่ร่วมกัน มีการสร้างเครือข่าย และสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อกันเรื่อยมาภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับกลุ่มต่างๆ ในภาวะที่เปลี่ยนแปลงไป

4.5 แม่น้ำโขงในมุมมองเชิงจิตวิญญาณและความเชื่อของชาวอ่าปลาบึก

การพัฒนาเส้นทางการค้าและเศรษฐกิจในภูมิภาคแม่น้ำโขงที่เน้นเฉพาะจุดตัวเมืองเป็นหลัก โดยมีรากฐานความคิดในการพัฒนาภูมิภาคเพื่อเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบการค้าเสรีและการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ข้ามชาติ ส่งผลให้กลุ่มคนส่วนใหญ่ที่มีถิ่นอาศัยอยู่ในบริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงต้องเผชิญกับภาวะการฉีกขาดจากกระแสการพัฒนาในชุมชนอนุภูมิภาคแห่งนี้อีกครั้ง ทั้งนี้การพัฒนาที่มุ่งเน้นในเชิงพาณิชย์ การลงทุน ตลอดจนการท่องเที่ยวทำให้ชาวบ้านต้องปรับเปลี่ยนยุทธวิธีในการดำเนินชีวิตเพื่อให้เข้าถึงทุนและกระแสการพัฒนาในมิติข้ามชาติ ความเหลื่อมล้ำไม่เสมอภาคดังกล่าวนี้ทำให้ชาวบ้านสองฟากฝั่งน้ำต้องตกเข้าสู่วงจรของการต่อสู้เพื่อความอยู่รอดมากยิ่งขึ้น ระบบการพัฒนาเศรษฐกิจแบบใหม่ทำให้ชุมชนชายแดนเล็กๆ แห่งนี้ได้ถูกผนวกรวมเข้าสู่ชุมชนในระดับชาติ ระดับภูมิภาค และระดับโลก จนก่อให้เกิดความสูญเสียสมดุลในการจัดการควบคุมพื้นที่อันเป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญของตนและมีความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาปัจจัยทางสังคมจากภายนอกเพิ่มขึ้น

จากภาวะที่ชุมชนชายแดนต้องเผชิญกับปัญหาการเข้าถึงที่ทางท่ามาหากินของผู้คนในชุมชนชายแดนชนบท ซึ่งผู้คนตัวเล็กตัวน้อยเหล่านี้ล้วนประสบปัญหาที่เกิดจากผลของกระแสการพัฒนาที่ไม่สมดุลในภูมิภาคแม่น้ำโขงนี้ จนต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและมุมมองต่างๆ เพื่อยืนหยัดให้ชุมชนอยู่รอด อีกทั้งยังเป็นทางเลือกที่คนชายแดนตัวเล็กตัวน้อยนี้ได้นำเสนอเพื่อถ่ายทอดให้สังคมกระแสหลักได้รับรู้ มองเห็นและเข้าใจ การสร้างเครือข่ายชุมชนข้ามเส้นเขตแดนรัฐชาติที่บ่งบอกให้เห็นสายสัมพันธ์ระหว่างคนไทยกับคนลาวที่อาศัยอยู่บนสองฝั่งน้ำที่ดำรงคงอยู่มาช้านาน การสร้างความสัมพันธ์ที่อยู่นอกขอบเขตความเป็นพลเมืองที่รัฐจำกัด เป็นการโต้แย้งกับความคิดกระแสหลักในการพัฒนาของรัฐที่ได้กำหนดกฎเกณฑ์จนสร้างผลกระทบต่อพวกเขา มุมมองความคิดเกี่ยวกับแม่น้ำโขงและการข้ามเส้นเขตแดนรัฐชาติในชุมชนอ่าปลาบึก มีทั้งความเลื่อนไหล หลากหลาย และซับซ้อน ซึ่งเกี่ยวโยงในบริบทของกระแสการพัฒนาทางเศรษฐกิจในระดับภูมิภาคลุ่มน้ำโขงนี้ด้วย ตลอดจนบ่งชี้ให้เห็นถึงมิติของการต่อรองกับแนวคิดกระแสหลักที่มุ่งมองแม่น้ำโขงด้วยสายตาของ “คนนอก” ที่มุ่งจับจ้องทางด้านผลประโยชน์และการ “กอบโกย/ตักตวง” ทรัพยากรอันมีค่ายิ่งเป็นหลัก ความพยายามในการอธิบายภาพของแม่น้ำโขงในสายตาของ “คนใน” คือกลุ่มชาวบ้านที่มีชีวิตผูกพันและดำรงชีพอยู่กับผืนน้ำโขงมาชั่วอายุคน อันแสดงให้เห็นถึงการต่อสู้/ต่อรองของคนตัวเล็กตัวน้อยที่มีเพียง “เสียงที่แผ่วเบา” ภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับความคิดกระแสหลัก ผู้คนเหล่านี้แม้เป็นเพียงคนตัวเล็กตัวน้อยที่ผู้วิจัยพยายามเน้นย้ำซ้ำความนี้ก็เพื่อแสดงให้เห็นถึงภาวะความเป็นคนในฐานะเป็นผู้ปฏิบัติการ/กระทำทางสังคมเช่นกัน

เมื่อผู้วิจัยได้พิจารณาภาพของชุมชนในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในยุคสมัยใหม่ที่ส่งผลต่อชุมชนชายแดนอ่าปลาบึกอันเป็นพื้นที่กรณีศึกษาที่พบว่า ผู้คนริมน้ำหรือกลุ่มชาวบ้านได้อธิบายความคิดเกี่ยวกับแม่น้ำโขงและสภาพอาณาบริเวณชายแดนแห่งนี้ในหลากหลายรูปแบบ ทั้งนี้สามารถจำแนกออกได้เป็น 3 กลุ่มความคิดหลัก ได้แก่

1) กลุ่มความคิดที่มองว่าแม่น้ำโขงมีความศักดิ์สิทธิ์และจิตวิญญาณซึ่งจะต้องให้ความเคารพและศรัทธา 2) กลุ่มความคิดที่มองว่าแม่น้ำโขงเป็นเส้นทางเชื่อมโยงผู้คนในมิติความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ และ 3) กลุ่มความคิดที่มองว่าแม่น้ำโขงเป็นเส้นทางเชื่อมโยงผู้คนในมิติความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์และระบบทุน ความคิดและมุมมองเกี่ยวกับแม่น้ำโขงและพื้นที่ในชุมชนต่างๆ ดังกล่าวนี้เกิดจากการอธิบายผ่านทัศนะความคิดที่ชาวบ้านในชุมชนชายแดนนี้ ได้พยายามสื่อให้เข้าใจ รวมทั้งยังเป็นการอธิบายเชื่อมโยงในมิติของการเปลี่ยนแปลงในบริบททางเศรษฐกิจและสังคมที่ชุมชนได้เผชิญด้วย

ภาพเสนอทางความคิดของกลุ่มชาวบ้านในชุมชนอ่างปลาบึกที่มองแม่น้ำโขงในฐานะเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และมีจิตวิญญาณที่เคารพศรัทธาแก่ประชาชน ซึ่งเป็นความคิดที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตการทำประมง/หาปลาในแม่น้ำเพื่อบริโภคเป็นหลัก บางก็หาปลาเพื่อนำไปแลกเปลี่ยนกับอาหารประเภทอื่นๆ หรือสิ่งของจำเป็น ดังเช่นข้าวเป็นต้น เนื่องจากแม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำใหญ่แหล่งปลาก็มีอยู่กระจายไปทั่วไม่มีหลักแหล่งแน่นอน สำหรับปลาบึกนี้ชาวบ้านมองว่าเป็น “ปลวเจ้าท่าปลาเจ้าน้ำ” คือเป็นปลาศักดิ์สิทธิ์ ปลาชนิดนี้ถือเป็นปลาใหญ่ที่สุดในลำน้ำโขง ซึ่งมีการอพยพเคลื่อนย้ายอยู่เสมอ ทำให้ผู้คนรู้สึกว่าธรรมชาตินี้ไม่สามารถควบคุมได้และการจับปลาได้มากได้น้อยก็ไม่แน่นอนชัดเจน เหตุนี้จึงทำให้ชาวบ้านในชุมชนอ่างปลาบึกมีความเคารพศรัทธาต่อพื้นที่ทางกายภาพของแม่น้ำโขงในอาณาบริเวณนี้ ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับอ่างขนาดใหญ่ และมีเหลือหินใต้น้ำที่มีตะไคร้เกาะอยู่จำนวนมาก และเป็นแหล่งอาหารสำคัญของปลาบึก นอกจากนี้ ยังมีถ้ำใต้น้ำที่เป็นส่วนสำคัญในฐานะเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของปลาบึกด้วยเช่นกัน แนวความคิดในการให้ความเคารพต่อพื้นที่อ่างปลาบึก แล้วมีการแสดงความเคารพบูชาและสำนึกต่อ “เจ้าพ่ออ่างปลาบึก” ที่คอยดูแลรักษาและให้ปลามาสู่ชาวบ้านเพื่อใช้บริโภคในชุมชนเป็นหลัก ปลาบึกในความคิดความเชื่อของชาวบ้านมองว่าเป็นปลาที่พญาแถน (เทพเจ้าสูงสุดตามคติความเชื่อดั้งเดิมของคนไทยอีสานและลาว) มอบเป็นรางวัลให้แก่พญาแถนสุโธทนาคนผู้คุ้มกันแผ่นดินออกด้วยการใช้ออกตันเลื่อยไปเรื่อย ๆ กลายเป็นร่องน้ำขนาดใหญ่ นั่นก็คือ แม่น้ำโขง ความเชื่อที่ว่าแม่น้ำโขงและภูมิทัศน์ที่ล้อมรอบอยู่ในอาณาบริเวณแม่น้ำโขงในชุมชนแห่งนี้ เป็นสิ่งที่เทพเจ้าสร้างแปลงขึ้นมา และล้วนมีฐานะเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยหรือที่สถิตของบรรดาสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย โดยเฉพาะเจ้าที่เจ้าทางเจ้าน้ำเจ้าท่าต่างๆ เช่น เจ้าพ่ออ่างปลาบึกที่มีศาลหรือ “หอผีเจ้าพ่อ” ตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขงในชุมชนแห่งนี้ ซึ่งสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจของชาวบ้านริมโขงที่ขึ้นต่ออำนาจศักดิ์สิทธิ์

การจับปลาบึกในแม่น้ำโขงของชาวบ้านนี้จะจับเป็นช่วงเวลา คือ ในหนึ่งปีจะมีการกระทำพิธีกรรมเพื่อขอปลาบึกกับเจ้าพ่ออ่างปลาบึกเพียงหนึ่งครั้งเท่านั้น การได้จับปลาบึกและกินปลาบึกผ่านพิธีกรรมที่ชาวบ้านในชุมชนได้จัดขึ้น ถือเป็นสิริมงคลแก่ชีวิตและครอบครัว ปลาบึกในแม่น้ำโขงถือเป็น “ปลาเจ้า” ที่ก่อให้เกิดพลังชีวิต ดังนั้น ก่อนการจับปลาบึกในอ่างแห่งนี้ชาวบ้านจึงมีการเลี้ยงผีเจ้าท่าเจ้าน้ำเพื่ออ้อนวอนและบนบานศาลกล่าว อีกทั้งยังเป็นการทำนายโชคชะตาของชุมชนบ้านเมืองผ่านการจับปลาบึกที่ได้มาด้วย ทั้งนี้การกระทำพิธี

นั่นจะเป็นการร่วมมือร่วมใจกันของคนทั้งสองฝั่งน้ำ เพราะชาวอ่างปลาบึกเชื่อว่าเจ้าท่าเจ้าหน้า ที่ดูแลปลาบึกนี้เป็น “เจ้าลาว” เพราะฉะนั้นการทรงเจ้าเข้าผีก่อนจับปลาบึกจึงต้องอัญเชิญผี เจ้าลาวมาเข้าทรงและเลี้ยงผี ปลาบึกที่จับได้ในอดีตจะใช้บริโภคกันภายในชุมชนไม่มีการซื้อ การขายเพราะเชื่อว่าปลาบึกมีความศักดิ์สิทธิ์และเป็นปลาเจ้า เป็นปลาที่เกิดจากอำนาจของ พญาแถนหลวงดังมีเรื่องเล่าว่า

“พญาสุตตนาคราชอยู่ที่หนองแสแสนยาน ตัวหนึ่งอยู่ที่หัวหนอง อีกตัวอยู่ที่ ท้ายหนอง แต่ทั้งสองสัญญาเป็นเพื่อนกัน หากผู้ใดได้อาหารมาก็จะแบ่งปันกันกิน เท่าๆ กัน วันหนึ่งสุตตนาคราชได้ช้างมา 1 ตัว ก็แบ่งเป็น 2 ส่วนเท่ากัน ให้แก่สุตต นาคราชไป ต่อมาสุตตนาคราชได้เม่นมา 1 ตัว ก็แบ่งครึ่งให้แก่สุตตนาคราชไป เช่นเดียวกัน แต่เม่นนั้นเนื้อน้อย ขนแข็ง ใหญ่ และยาว สุตตนาคราชสงสัยว่าสุตต นาคราชโกงตน ไม่ทำตามสัญญาที่ว่าได้อาหารมาจะแบ่งครึ่ง ก็พาพรรคพวกไปต่อว่า สุตตนาคราชๆ พยายามอธิบายความจริง สุตตนาคราชไม่ยอมเชื่อ จึงเกิดทะเลาะกัน และรบกันจนสัตว์ทั้งหลายที่อยู่หนองแสแสนยานเดือนร้อนไปหมด จึงพากันไป ฟ้องพญาแถน พญาแถนลงมาตัดสินโดยขับไล่नाคทั้งสองออกจากหนองแสแสนยาน ไป นาคตัวใดควักดินไปออกทะเลได้ก่อน พญาแถนก็จะให้รางวัล สุตตนาคราชควัก ดินจากหนองแสแสนยานออกทะเลได้ก่อนสุตตนาคราช รอยควักดินของสุตตนาคราช คือ แม่น้ำโขง ส่วนสุตตนาคราชควักดินจากหนองแสแสนยานมาเป็นแม่น้ำน่าน แต่ไม่ มีทางออกสู่ทะเล พญาแถนจึงมอบปลาบึกเป็นรางวัลแก่สุตตนาคราช”

(พ่อตู้เคน, สัมภาษณ์, กุมภาพันธ์ 2552)

ด้วยเหตุนี้ การกระทำใดๆ ที่เกี่ยวกับปลาบึกในชุมชนแห่งนี้จึงเชื่อว่า หากทำไม่ ถูกต้องก็จะทำให้พญานาคผู้เป็นเจ้าใหญ่ในลำน้ำโขงโกรธ อันจะเป็นอันตรายแก่ผู้กระทำทั้ง มวล และปลาบึกนอกจากจะเป็นปลาเจ้าแล้ว ยังเป็นปลาบริสุทธ์ เพราะปลาชนิดนี้ไม่กินสัตว์ ที่มีชีวิต จะกินแต่โคลนน้ำตามหลืบหิน โพรงหิน หรือชอกหิน เป็นต้น (หนองคาย, 2540: 194-195) การสร้างหอบูชาเจ้าหน้าเจ้าท่าอ่างปลาบึกจะเป็นการแสดงให้เห็นคุณค่าความสำคัญ ของพื้นที่อยู่อาศัยของปลาศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อดังกล่าวสอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้คนในริม โขงที่มีประเพณีพิธีกรรมจับปลาบึกเพียงปีละหนึ่งครั้ง ซึ่งมองว่าปลาชนิดนี้มีโชอาหารที่ใช้ บริโภคในชีวิตประจำวันทั่วไป แต่ต้องเป็นช่วงเวลาพิเศษเท่านั้น

จากข้อมูลการสัมภาษณ์ของพ่อตู้เคน พรานปลาบึกคนสุดท้ายในชุมชนอ่างปลาบึกนี้ เล่าว่า พ่อตู้เคยรวมจับปลาบึกกับฝ่ายเวียงจันทน์มาตั้งแต่อายุ 17-18 ปี ทั้งนี้การจับปลาบึก ต้องทำพิธีกรรใหญ่โต พิธีกรรมนี้ปกติฝ่ายลาว (เวียงจันทน์) เป็นผู้กระทำ เป็นเจ้าพิธี ฝ่าย ไทยมักจะเป็นเพียงผู้ร่วมจับปลาเท่านั้น แต่ก็จำได้ว่าพิธีกรรมนั้นทำอย่างไร ด้วยการจับปลา จะมาตั้งพิธีกันที่หาดบ้านผาดั้งเสมอ การกำหนดเวลาในการจับปลากรณีบ้านผาดั้งกำหนด เอาวันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 3 เป็นเริ่ม คือเรือแพที่จะจับปลาจะออกเดินทางจากหมู่บ้านของตนไป

รอเรืออยู่ที่บ้านหนอง (ปลาบึก) ต.บ้านม่วง อ.สังขม พอวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 3 เรือเหล่านี้จะออกจากบ้านหนองล่องลงมารอเรือที่ปากห้วยไข่วัว บ.ผาดัง และในวันนี้ ขึ้น 9 ค่ำ เดือน 3 ทางเวียงจันทน์จะตั้งพิธีเลือกเจ้าน้ำ (ตัวแทนผีใหญ่ของแม่น้ำโขง) ผู้จะเป็นหัวหน้าพิธี ซึ่งเจ้าน้ำนี้ส่วนใหญ่จะต้องเป็นผู้มีเชื้อสายสูง หรือเจ้าเขตเจ้าแขวงเวียงจันทน์ เมื่อได้เจ้าน้ำแล้ว ก็จะทำพิธีเลี้ยงผี เรียกว่าไหว้เจ้าพ่อหอเหยียบ (หรือหอกลอง) ผีบ้านผีเมืองเวียงจันทน์ เป็นพิธีใหญ่ มีการล้มน้ำล้มนควายเลี้ยงผี เช่น เหล้า ไก่ พาช้าว (อาหารหวานคาว) หมากพลู บุหรี่ (เมี่ยง กัญชา ผีน) แต่งขัน 5 ขัน 8 เข้านางเทียม เมื่อไหว้เจ้าพ่อหอเหยียบแล้ว วันขึ้น 10 ค่ำ เจ้าน้ำจะพากันออกเดินทางไปที่บ้านสีไคล ไปเลี้ยงผีที่บ้านสีไคล ล้มนควายเลี้ยง เข้านางเทียม เป็นการเลี้ยงใหญ่ รุ่งเช้าออกจากสีไคลไปเก้าเลี้ยว เลี้ยงผีที่เก้าเลี้ยว แวะพักที่เก้าเลี้ยว 1 คืน ขึ้น 12 ค่ำ ออกจากเก้าเลี้ยวไปคอกแก้ง เลี้ยงผีที่คอกแก้ง เป็นการเลี้ยงแบบธรรมดาไม่ต้องล้มนควายเลี้ยง ตกสายออกจากคอกแก้งไปที่หินสิ่ว เลี้ยงผีที่หินสิ่ว เป็นการเลี้ยงใหญ่ ล้มนควายเลี้ยง มีมหรสพพอรำ พักค้างที่หินสิ่ว เรียกว่า “กินงายคอกแก้ง กินแลงหินสิ่ว” ขึ้น 13 ค่ำ ออกจากหินสิ่วไปบ้านอ่าง ผ่าอ่าง (ผ่านชุมชนอ่างปลาบึก) ขึ้นพักที่หากที่บ้านผาดัง เข้าวันขึ้น 15 ค่ำจะมีพิธีเลี้ยงผีเป็นพิธีใหญ่ในการจับปลา เข้าวันขึ้น 15 ค่ำ ตั้งพิธีเลี้ยงผีเจ้าน้ำจะทำพิธีไหว้ปู่ตาของหมู่บ้านที่ศาลปู่ตาดอก่อน มีเครื่องเช่น เช่น ขัน 5 ขัน 8 เหล้า ไก่ พาช้าว กล้วยดอกไม้ ข้าวสาร หมากพลู บุหรี่ (เมี่ยง ผีน กัญชา) นางเทียมก็จะมาเลี้ยงปู่ตาด้วย เพื่อบอกกล่าวเจ้าที่ และขอความคุ้มครอง เมื่อเลี้ยงผีปู่ตาแล้ว ก็จะมาเลี้ยงผีเจ้าอ่าง การเลี้ยงผีเจ้าอ่างผู้เป็นเจ้าของปลาบึก

สำหรับการจับปลาจะมีการวางนาม (ตาข่ายขนาดใหญ่) จับปลาผูกติดกับหัวเรือ ท้ายเรือเอาไว้ เรือจับปลาผ่านไปไหนโดนฝั่งก็จะตะโกนด่าทอด้วยคำหยาบคายลามก บ้างก็แข็งขอลปลาบึก คนบนเรือก็จะตะโกนทักทายผู้อยู่บนฝั่งด้วยถ้อยคำรุนแรงทัดเทียมกัน ปลาเมื่อติดนามก็จะดิ้นดลบลหลัง คนเรือต้องขึ้นเรือให้มันไว้ ปลายิ่งดิ้น นามก็ยิ่งรัด จะต้องรีบพาเรือเข้าฝั่งให้เร็วที่สุด เมื่อเรือลำนใดปลาติดนาม ก็จะต้องรีบบอกต่อๆ กัน เรือลำอื่นจะกุนามขึ้นมา ก่อน ขณะเดียวกันผู้ที่เป็นเจ้าน้ำก็จะลั่นฆ้องให้สัญญาณให้รู้ทั่วกัน เมื่อได้ปลาแล้วก็จะนำมาเข้าพิธีบวงสรวงเจ้าพ่ออ่าง หรือเจ้าอ่างก่อน (เฉพาะปลาตัวแรก) ปลาที่จะต้องเป็นของจำห้ามซื้อขาย การเช่นเจ้าอ่าง ก็จะนำปลามาแบ่งเป็น 3 ส่วน ท่อนหัว ท่อนหาง เอาทิ้งถวายเจ้าอ่าง ท่อนกลางให้เป็นของจำ ซึ่งก็จะเอามาแจกจ่ายกันกิน การที่เรือนามได้ปลาตัวแรกไม่ได้เป็นเจ้าของปลา ในตอนหลังก็เกิดการโกงกัน เช่น ผู้ที่ได้ปลาติดนามแล้วก็ไม่บอกกล่าวกตปลาไว้นิ่งๆ จนกว่าคนอื่นได้ปลามากกว่าแล้ว จึงลากปลาขึ้นมา เพราะปลาตัวแรกเป็นของจำ ส่วนปลาตัวต่อๆ ไปจึงเป็นของเจ้าของนาม ซื้อขายกันได้ ยิ่งมาในสมัยหลังๆ นี้ถึงขนาดเอาเงินซื้อปลาที่ถวายเจ้าอ่าง เอาเงินถวายเจ้าอ่างแทน (หนองคาย, 2540: 196-203)

การจับปลาบึกสำหรับชุมชนลุ่มเวียงจันทน์ หนองคาย รวมทั้งในชุมชนอ่างปลาบึก ถือเป็นการเสี่ยงทาย เป็นพิธีกรรมในการเสี่ยงทายว่า ปีนี้จะอยู่ดีกินหวาน บ้านเมืองจะอุดม

สมบูรณก็อยู่ที่บัดดีพลีถูกได้ปลามา ได้หลายตัวก็หมายความว่าความอุดมสมบูรณ์มาก แต่หากไม่ได้ก็บ่งบอกในทิศทางตรงกันข้าม พิธีกรรมในการจับปลาบึกของชุมชนสองฝั่งโขง ละครเวทีเมืองเวียงจันทน์-หนองคายนั้นหมดไปแล้ว เหลือเพียงตำนานเล่าขาน ด้วยเหตุของความสิ้นเปลืองของพิธีกรรมประการหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงระบอบการบริหารประเทศของประเทศเพื่อนบ้านที่ไม่สนับสนุนความเชื่อนี้ และปลาบึกก็มีจำนวนน้อยลง เพราะผู้คนหันมาบริโภคปลาบึกในฐานะที่เป็นเพียงสินค้าอย่างหนึ่งมิได้มองถึงมิติของจิตวิญญาณ และอำนาจศักดิ์สิทธิ์เช่นเคย นอกเหนือจากนี้การสูญหายไปของปลาบึกในลำน้ำโขงนี้ รวมถึงการให้ความเคารพต่อพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อย่างเช่นอ่างปลาบึกนี้ มีเรื่องเล่าต่อว่าบริเวณอ่างปลาบึกเป็นที่สถิตของพระพุทธรูปใหญ่ใต้น้ำ ซึ่งพระพุทธรูปองค์นี้ได้ปิดปากถ้าที่มีปลาบึกอาศัยอยู่ ถ้านี้ อยู่ได้เขาผาตั้งซึ่งมีทรัพย์สมบัติมากมายอยู่ภายในถ้ำแห่งนี้ ด้วยเหตุที่ผู้คนไม่มีศีลมีธรรมเหมือนเดิม บ้านเมืองมีแต่สงครามการสู้รบ มีแต่ความขัดแย้งและแบ่งแยกกระหว่างคนสองฟากฝั่งน้ำ เช่นนี้พระพุทธรูปองค์นี้จึงทรุดลงไปปิดปากถ้ำ แล้วปลาบึกก็จำศีลไม่ออกมายังลำน้ำโขงในบริเวณนี้อีก

นอกจากนี้ พ่อตู้เคน ยังเล่าว่า แต่ก่อนปลาบึกมีเยอะ คนลาวบางคนจับปลาบึกที่ติดนามแล้วลงไปชี่หลังขึ้นมาเลยก็มี แต่ตอนนี้ไม่รู้ว่ามีหายไปไหนหมด หลัง พ.ศ.2500 แล้ว ปลาบึกค่อยๆ ลดลง ก่อนที่จะจับจะเลี้ยงผี เลี้ยงเจ้านายน้ำ ส่วนใหญ่เจ้านายน้ำนี่จะเป็นฝั่งลาว แล้วมีนางเทียมเข้าทรงว่าปีนี้จะได้ที่ตัว จับได้แล้วก็จะเลี้ยงไก่เช่นเจ้า ปลาบึกที่ได้ตัวแรกเป็นปลาจำจะเอามาคว่เลี้ยงผี ตัวที่สองเป็นปลาแก้ม ขายได้ครึ่งหนึ่งแล้วที่เหลือก็แบ่งกันกิน ตัวที่สามจึงจะขายได้ทั้งหมด พ่อตู้เคนเชื่อว่า ปลาบึกอาศัยอยู่ที่อ่างของบ้านผาตั้งนี้แหละ ในอ่างมีถ้ำใต้น้ำต่อขึ้นไปบนภูโจงโพง ปลาบึกมีเจ้ามีจอมอยู่ในถ้ำ ออกลูกเหมือนวัวควาย (แม่โขงโพสต์, 2549: 19) ปลาบึกที่อยู่ในแม่น้ำโขงที่มีถ้ำใต้น้ำจึงถือเป็นพื้นที่แห่งจิตวิญญาณของพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์ การอ้อนวอนเช่นไหว้เจ้าน้ำเจ้าท่า (แม่น้ำโขง) จึงเชื่อว่าเป็นเพื่อตอบแทนบุญคุณที่ได้มอบชีวิตข้าวปลาอาหารให้ผู้คนได้ใช้บริโภคและสายน้ำอันอุดมเช่นนี้ จึงเชื่อว่าเป็นสายน้ำแห่งจิตวิญญาณซึ่งจำเป็นต้องมีพิธีกรรมเช่นไหว้อย่างเคารพ

จากเรื่องเล่าตำนานและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการจับปลาบึกในชุมชนอ่างปลาบึกที่กล่าวมาข้างต้น สะท้อนให้เห็นการจัดระบบความคิด การสร้างจิตสำนึกและอุดมการณ์ทางชาติพันธุ์ผ่านปฏิบัติการพิธีดังกล่าว ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจของชาวชุมชนอ่างปลาบึกที่มีต่ออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (supernatural being) อันเป็นผลมาจากการลดลงของจำนวนปลาบึกและการสูญหายไปของพิธีกรรมดังกล่าวในชุมชนริมฝั่งโขงนี้ ผู้คนในชุมชนพยายามอธิบายให้เห็นความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่ที่เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้นในรูปของ “เจ้าพ่อผู้ดูแลพื้นที่และปลาบึก” ในลำน้ำโขง จนทำให้เกิดแนวคิดเรื่องการบูชาเช่นสรวงเจ้าท่าเจ้าน้ำแห่งนี้ เพื่อตอบแทนบุญคุณที่ได้ช่วยเหลือเกื้อกูลผู้คนและชุมชนให้มีชีวิตอยู่อย่างสบาย และมีความสุขสมบูรณ์

นอกเหนือจากความเชื่อข้างต้นเกี่ยวกับแม่น้ำโขงในฐานะแหล่งสถิตแห่งจิตวิญญาณ ทั้งหลายแล้วพบว่า ความคิดความเชื่อเกี่ยวกับแม่น้ำโขงในชุมชนอ่างปลาบึกนี้ยังมีเรื่องเล่าว่าความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในแหล่งน้ำนี้ เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายในเรื่องเพศ อันเป็นที่มาคำอธิบายอีกชุดหนึ่งของคำเรียกขานแม่น้ำสายนี้ว่า “ของ” ดังเรื่องเล่าว่า นานมาแล้วมีหญิงผู้หนึ่งมีนามว่านางแก้วกับท้าวจิ้งคิงดั่งแดง ซึ่งเป็นคนในยุคโบราณเป็นคนที่มรูปร่างใหญ่โตมาก ท้าวจิ้งคิงดั่งแดงเป็นพรานที่เก่งเรื่องล่าสัตว์จับปลามาก มีวันหนึ่งสองผู้เมียได้ออกจับปลาตามลำน้ำโขง โดยท้าวจิ้งคิงดั่งแดงได้ตั้งต้นไล่ปลาอยู่ที่เมืองหลวงพระบางโดยใช้อวัยวะเพศของตนแกว่งไล่ฝูงปลาต่างๆ ในลำน้ำเรื่อยมาจนถึงเมืองเวียงจันทน์ซึ่งมีนางแก้วนั่งถางซากางผ้าถุงของตนออกเพื่อใช้จับปลา ปลาทั้งหลายได้เข้าไปในอวัยวะเพศของนางเป็นจำนวนมาก นางแก้วและท้าวจิ้งคิงนอยอย่างไรก็ไม่หมด (พ่อตู้วัน, สัมภาษณ์, มกราคม 2552) แนวความคิดเรื่องน้ำโขงเป็นน้ำที่ไหลออกมาจากอวัยวะเพศของผู้หญิงมีในตำนานภูท้าวภูนาง เล่าว่า มีนางยักษ์ตนหนึ่งมีอำนาจเวทมนต์มาก เป็นผู้รักษาเมืองหลวงพระบาง ได้หลงรักมนุษย์ชายผู้หนึ่ง แล้วทั้งสองก็ได้อยู่ร่วมกันโดยที่นางยักษ์ได้จำแลงกายเป็นมนุษย์ ซึ่งภายหลังชายผู้นี้รู้ว่านางเป็นยักษ์กินคนจึงเกิดความกลัว ชายผู้นี้จึงได้หนีออกจากเมืองยักษ์ไป ด้วยสัญชาตญาณยักษ์จึงรู้ว่าชายคนรักคิดหนีจากตน จึงได้ออกติดตาม ชายผู้นี้จึงได้ใช้อำนาจวิเศษของตนเนรมิตแม่น้ำใหญ่ขวางกั้นไม่ให้นางเข้ามาได้ นางไม่สามารถข้ามไปได้เพราะเวทมนต์ของชายคนรักจึงได้ตรอมใจตาย เลือดในตัวนางก็ได้ไหลออกมาผสมกับลำน้ำที่ชายคนรักนี้ใช้อำนาจสร้างขึ้น เหตุนี้ลำน้ำโขงจึงมีสีขุ่นแดง ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นเลือดของนางยักษ์ที่ได้ผสมอยู่กับสายน้ำนี้ (พ่อตู้วัน, สัมภาษณ์, มกราคม 2552)

แนวคิดที่มองว่าแม่น้ำโขงเป็นแหล่งอาหารอันอุดมสมบูรณ์กินเท่าไรก็ไม่หมด ดังที่มีเรื่องเล่าอธิบายสภาพภูมินามในบริเวณแม่น้ำโขงนี้ ดังกรณี “บ้านสามพันนา ซึ่งเชื่อว่าเป็นที่นางแก้วได้นำเอาปลาที่อยู่ในผ้าชิ้นที่ใช้เป็นที่จับฝูงปลาโยนขึ้นไปบนฝั่ง มีปลาจำนวนมากแฉไปถึงสามพันนา” (พ่อตู้วัน, สัมภาษณ์, มกราคม 2552) ภาพความคิดเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงความหมายของแม่น้ำโขงและแหล่งทรัพยากรอาหารที่อยู่ในสายน้ำนี้ว่า เกิดจากอำนาจของบุคคลในยุคตำนานเรื่องเล่าที่เป็นบรรพบุรุษของคนชาติพันธุ์ลาว ซึ่งพยายามชี้ให้เห็นว่าแม่น้ำสายนี้นอกจากจะเป็นแหล่งอาหารสำคัญที่อุดมสมบูรณ์แล้ว ยังเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่อาณาจักรดั้งเดิมของคนลาว นั่นก็คือ หลวงพระบาง แม่น้ำโขงที่มีสีแดงเช่นเลือดในตำนานปรัมปราซึ่งเป็นการอธิบายให้เห็นในมิติของการสร้างความเชื่อมโยง หรือสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนแถบนี้ว่า มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่เมืองหลวงพระบาง และข้าวปลาอาหารต่างๆ ก็ถูกนำมาจากเมืองหลวงพระบางด้วยเช่นกัน ดังกรณีที่เชื่อว่าท้าวจิ้งคิงดั่งแดงไล่ฝูงปลามาจากเมืองหลวงพระบางจนถึงชุมชนอ่างปลาบึกนี้ ทำให้มองเห็นว่าในมุมมองของชาวบ้านที่มีการสร้างเครือข่ายทางสังคมผ่านเรื่องเล่าตำนาน ที่บ่งบอกความสัมพันธ์กับบ้านพี่น้องอย่างเช่นประเทศลาวด้วยเช่นกัน

นอกเหนือจากตำนานสำนวนข้างต้นแล้วพบว่า ประชาชนที่อยู่ริมแม่น้ำโขงในพื้นที่บริเวณใกล้เคียง ก็มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับท้าวจิ้งคิงดั้งแดงที่ผูกพันเชื่อมโยงให้เห็นทัศนะของชาวบ้านที่มองสายน้ำโขงด้วย ดังมีเรื่องเล่าว่า

“นานมาแล้ว มีนายพรานชาวลาวคนหนึ่งชื่อบักจิ้งคิง มีรูปร่างสูงใหญ่ และดั่ง (จุมุก) สีแดงโต ทำให้ชูดั่ง (จุมุก) มีความกว้างเป็นอย่างมาก ในยามที่บักจิ้งคิงนอนหลับเด็ก ๆ จึงได้แอบเข้าไปเล่นสะบ้าอยู่ในชูดั่ง จนคนเฒ่าคนแก่ในเมืองเลยโดยเฉพาะคนเชียงคานมีคำกล่าวว่า “บักจิ้งคิงดั้งแดง นอนตะแคงงูฟ้า เด็กน้อยเล่นสะบ้าอยู่ในชูดั่ง” ตัวบักจิ้งคิงเป็นคนที่เก่งเรื่องล่าเนื้อสัตว์ป่า และสัตว์น้ำ อยู่มาบ่าววันหนึ่งขณะที่กำลังหาปลาอยู่ริมน้ำโขง มีความสุขมากตัวหนึ่งมากินน้ำผึ้งตรงข้ามซึ่งควายตัวนี้มีมูลเป็นเงินจึงถูกเรียกว่า “ควายเงิน” บักจิ้งคิงสบโอกาสที่จะได้กินเนื้อควายเงินจึงแอบซุ่มยิงอยู่หลังพุ่มไม้ริมน้ำ ขณะที่บักจิ้งคิงกำลังจะเหนี่ยวไกปืน มีเรือสินค้าแล่นผ่านมา ควายเงินตกใจจึงวิ่งเตลิดเข้าป่าไป ทำให้บักจิ้งคิงโกรธจึงได้ยิงปืนไปที่เขาลูกหนึ่ง เพื่อระบายความโกรธ ซึ่งแรงของกระสุนปืนทำให้ยอดเขาขาดหัวันทะลุไปส่วนหนึ่ง ต่อมาเขาลูกนี้จึงมีชื่อว่า “ภูผาแบ่น” อยู่ริมน้ำโขงฝั่งลาวปัจจุบันมองเห็นหน้าผาเป็นรอยขาดหัวันชัดเจน และหมู่บ้านไทยฝั่งตรงข้ามจึงถูกเรียกว่า “บ้านผาแบ่น” (แบ่น หมายถึงขาดหัวัน) ไปด้วย เท่านั้นยังไม่พอบักจิ้งคิงไม่ต้องการให้เรือสินค้า วิ่งผ่านลำน้ำโขงมารบกวนการล่าสัตว์ของตนอีก จึงได้ขงก้นหินจากภูเขามากั้นลำน้ำโขงไว้ จนเกือบจะแล้วเสร็จเหลืออยู่เพียงนิดเดียว เผอิญมีบักเชียงเหมียงศรีธนชัยผู้ฉลาดแกมโกงผ่านมาเจอ เห็นว่าหากบักจิ้งคิงทำสำเร็จจะสร้างความเดือนร้อนให้กับคนที่อาศัยสัญจรลำน้ำไปมา เลยออกอุบายบอกบักจิ้งคิงไปว่า “ชนหินทีละน้อยก่อนอย่างนี้เสร็จยากและเสียเวลา สู้นำไม้เหี้ยะ (ไม้ชนิดหนึ่งผ่าแล้วจะมีความแหลมคมมาก) มาใช้หอบหินได้หลายก้อนจะดีกว่ามาก” บักจิ้งคิงฟังแล้วก็เชื่อ จึงใช้ไม้เหี้ยะหอบแทน แต่ด้วยความหนักของหินทำให้ไม้เหี้ยะแตกเป็นซีกแหลมคม แล้วก็ได้บาดคอบักจิ้งคิงตายไปในที่สุด โดยร่างของบักจิ้งคิงนอนตายในลักษณะท่าคุดคู้ ทำให้เรียกน้ำโขงตรงที่มันชนหินมากั้นและนอนตายว่า “แก่งคุดคู้” ตั้งแต่นั้นเรื่อยมา

(สุชีลี, 2551: 28-29)

จากเรื่องเล่าตำนานที่ดูเหมือนจะเป็นเรื่องเล่าธรรมดาตั้งกล่าวเพื่ออธิบายสภาพภูมิศาสตร์ของแม่น้ำโขงในบริเวณชุมชนนั้นเป็นหลักแล้ว ยังพบว่าชาวบ้านนำเสนอแนวคิดที่ว่าบักจิ้งคิงในฐานะเป็นวีรบุรุษหรือบรรพชนของผู้คนสองฝั่งโขงนี้ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นผู้ทำมาหากินและมีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับสายน้ำโขง ภาพของบักจิ้งคิงที่ไม่ชอบเรือสินค้าที่เข้ามารบกวนในการล่าสัตว์นั้น เป็นการสร้างเนื้อหาสาระที่แสดงว่าในส่วนลึกของจิตใจ คน

ทั้งสองฝั่งน้ำของผู้คนริมแม่น้ำโขงในชุมชนแถบนี้มีความรู้สึกต่อต้านหรือไม่เห็นด้วยกับกระแสทุนนิยมผ่านเรือสินค้าที่เข้ามาครอบงำ

เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนริมแม่น้ำโขงนี้มีอาชีพจับปลา และปลูกพืชผักริมฝั่งแม่น้ำเป็นหลัก แม่น้ำโขงจึงเป็นศูนย์กลางแห่งชีวิตและจิตวิญญาณของผู้คนในชุมชน การอธิบายให้เห็นถึงความสำคัญของแม่น้ำโขงที่มีผลต่อการอยู่ดีกินดีของผู้คนจึงมีความจำเป็นยิ่ง บางครั้งคนสองฝั่งน้ำต้องติดต่อสัมพันธ์กันและสร้างเครือข่ายทางสังคมร่วมกัน ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของชาวบ้านซึ่งบางครั้ง ก็ใช้เงื่อนไขของแม่น้ำโขงมาเป็นเครื่องผสมและสร้างความสัมพันธ์ผู้คนสองฝั่งน้ำ ด้วยผลของการนิยามผ่านวาทกรรมรัฐที่พยายามสร้างให้แม่น้ำโขงกลายเป็นเส้นเขตแดนกั้นระหว่างไทยลาว ทำให้เกิดความเดือนร้อนสำหรับผู้คนในชุมชนที่เคยมีปฏิสัมพันธ์เชื่อมโยงกันมาช้านาน ดังนั้น ประชาชนสองฝั่งน้ำทั้งฝั่งไทยบ้านผาตั้งและฝั่งลาวบ้านอ่างจึงได้นำประเพณีงาน “บุญเผวด” คือการเทศน์มหาชาติซึ่งเป็นบุญเดือนสี่ในฮีตสิบสองของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวอันเป็นกิจกรรมในรอบปีซึ่งต้องจัดทุกๆ ปีเป็นประเพณี ทั้งนี้มีจุดประสงค์เพื่อสร้างบุญสร้างกุศล ก่อนจัดงาน ชาวบ้านและวัดจะมีการปรึกษาหารือกันตกลงให้เรียบร้อยก่อน ทางชาวบ้านจะจัดเตรียมอาหารการกินเช่น ขนม ข้าวต้ม และอาหารคาวต่างๆ สำหรับถวายพระภิกษุสามเณร และเลี้ยงแขกที่มาร่วมงาน เตรียมจัดหาปัจจัยไทยทานสำหรับใส่กัณฑ์เทศน์ ส่วนทางวัดก็แบ่งหนังสือออกเป็นกัณฑ์ๆ หนังสือผูกหนึ่งอาจแบ่งเป็นหลายกัณฑ์ก็ได้เพื่อให้ชาวบ้านได้รับกัณฑ์โดยทั่วถึงกัน มีการมอบหนังสือให้พระภิกษุสามเณรวัดในชุมชนเตรียมไว้เทศน์ นอกจากนั้นก็ยังมีการนิมนต์พระวัดอื่นมาเทศน์ด้วยมีฎีกาไปนิมนต์ พร้อมบอกชื่อกัณฑ์และบอกเชิญชวนชาวบ้านมาร่วมทำบุญด้วยกัน

จุดประสงค์ในการจัดประเพณีงานบุญเผวดเทศน์มหาชาตินี้ ก็เพื่อสร้างอานิสงส์ให้แก่ตนและครอบครัวให้ได้อยู่ดีมีสุข อีกทั้งยังเป็นการรำลึกถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ด้วยความเคารพศรัทธา มูลเหตุและความเป็นมาของการจัดประเพณีบุญเผวดนี้ มีเล่าไว้ในเรื่องมาลัยหมื่นมาลัยแสนว่า พระมาลัยได้ขึ้นไปไหว้พระธาตุเกตแก้วจุฬามณีในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พบพระศรีอริยเมตไตรย พระองค์ได้ดำรัสสั่งกับพระมาลัยว่า ถ้ามนุษย์อยากพบพระองค์จงอย่าได้ทำบาปหนัก เช่น การฆ่าหรือข่มเหงผู้อื่น ให้อุทิศสัพพะเรื่องรวบรวมหาเวสสันดรชาดกให้จบในวันเดียวฟังแล้วให้นำไปปฏิบัติ จะได้พบพระศาสดาของพระองค์ เมื่อพระมาลัยกลับมาถึงโลกมนุษย์จึงได้บอกให้มนุษย์ทราบโดยเหตุนี้ ผู้ปรารถนาจะพบศาสนาพระศรีอริยเมตไตรย จึงพากันทำบุญเผวดสืบต่อกันมา นอกจากนี้ การจัดประเพณีบุญเผวดของผู้คนชุมชนสองฝั่งโขงอย่างเช่นชุมชนอ่างปลาบึกนี้จึงแสดงถึงความพยายามและการสร้างเครือข่ายทางสังคมข้ามเส้นเขตแดนแม่น้ำโขงในชุมชนชายแดน และในด้านชาติพันธุ์สัมพันธ์ก็เพื่อให้กลุ่มพี่น้องร่วมชุมชนได้เดินทางมาพบปะสังสรรค์กัน มีกิจกรรมร่วมทำบุญด้วยกันเสมือนเป็นเครื่องบ่งบอกว่าผู้คนทั้งสองฝั่งน้ำเป็นผู้ที่นับถือพระพุทธเจ้าองค์เดียวกัน และแม้เกินในชาติภพอื่นก็จะยังคงอยู่ร่วมกันภายใต้ร่มพระศาสดาเดียวกัน (พระเมธี, สัมภาษณ์, กุมภาพันธ์ 2552)

ในงานบุญเวทเทศน์มหาชาติ เมื่อถึงเดือนสี่ ขึ้น 14-15 ค่ำ ผู้หลักผู้ใหญ่ นายบ้าน กำนัน และผู้อาวุโสในหมู่บ้านจะพานัดหมายเพื่อจัดพิธีกรรมงานบุญเวทขึ้นในวัดของชุมชน ซึ่งบ้านผาดั้งฝั่งไทยก็มีวัดอ่างปลาบึก ส่วนบ้านอ่างฝั่งลาวก็มีวัดที่ชื่อว่าวัดอ่าง ซึ่งการจัดงานบุญนี้หมู่บ้านทั้งสองฝั่งจะจัดไม่ตรงกัน คือจะเลี้ยววันเวลาให้ห่างกันเกือบ 1 – 2 สัปดาห์ ทั้งนี้เพื่อจะได้ให้ผู้คนที่อยู่อีกฟากฝั่งน้ำนั้นได้เดินทางข้ามน้ำโขงเพื่อมาร่วมทำบุญด้วย ในงานวันแรกจะเรียกว่า “วันโฮมหรือวันรวมกัน” ซึ่งจะมีประชาชนชาวบ้านทั้งสองฟากฝั่งน้ำในระแวกใกล้เคียง หลังไหลกันมาร่วมงานแล้วจะมีพิธีสำคัญ 2 อย่าง คือ 1) การนิมนต์พระอุปคุต ในตอนเช้ามีตของวันรวมประมาณสี่หรือห้านาฬิกาจะมีพิธีนิมนต์พระอุปคุต โดยก่อนเริ่มพิธีการมีการนำก้อนหินขนาดโตพอสมควรสามก้อนไปวางไว้ที่แม่น้ำโขงบริเวณริมฝั่ง ซึ่งอยู่ด้านหลังวัดที่จัดงาน พอถึงเวลาก็จะมีการแห่พานดอกไม้รูปเทียน ชันห้าชันแปด ไปยังบริเวณสถานที่ที่ก้อนหินนั้นวางอยู่ซึ่งจะสมมติว่าเป็นพระอุปคุต ในการกระทำเช่นนี้ชาวบ้านได้ใช้แม่น้ำโขงเป็นเครื่องชำระล้างและเปลี่ยนสภาพ (transform) ของ “ก้อนหิน” ไปสู่ “พระอุปคุต” นั่นก็คือเปลี่ยนจาก “ธรรมชาติ” ไปสู่ “วัฒนธรรม” ผ่านสายน้ำโขง (พ่อตู้สิง, สัมภาษณ์, มีนาคม 2552) พอไปถึงที่บริเวณริมน้ำโขงก็จะมีผู้หยิบก้อนหินชูขึ้น จึงมีการกล่าวคำอาราธนาพระอุปคุตแล้วอัญเชิญก้อนหินที่สมมติว่าเป็นพระอุปคุตใส่พานหรือถาด แล้วแห่แห่นพระอุปคุตพร้อมๆ ตีฆ้องตีกลองอย่างครึกครื้นเข้ามายังวัด แล้วจึงนำไปประดิษฐานยังหอพระอุปคุตด้านข้างศาลาท้ายวัดซึ่งได้จัดเตรียมไว้ 2) การแห่เวท กล่าวคือพอถึงช่วงประมาณบ่ายสามหรือสี่โมงในวัดเดียวกันชาวบ้านจะมารวมกันที่วัดเตรียมจัดขบวนแห่ไปอัญเชิญพระเวสสันดรเข้าเมือง ในพิธีนี้จะมีการอัญเชิญพระพุทธรูป 1 องค์ และพระภิกษุที่ได้เลื่อนตำแหน่งจะมีการชำระพระสงฆ์องค์นี้ที่เรียกว่า “ฮดสรง” แล้วเปลี่ยนชุดจีวร หลังจากนั้นก็จะมีการหามใส่เสลี่ยงแล้วแห่รอบอุโบสถ ประเพณีบุญเวท นับเป็นกุศโลบายที่มีมาตั้งแต่ยุคสมัยที่ลาวยังปิดประเทศอยู่ซึ่งเป็นส่วนช่วยให้ผู้คนสองฝั่งน้ำได้มีโอกาสพบปะกัน รวมทั้งสร้างเครือข่ายทางสังคมร่วมกันเพื่อสร้างความเป็นชุมชนในอาณาบริเวณชายแดนร่วมกัน